

Pretkolumbovske civilizacije i njihov utjecaj na kulturu, jezik i turizam današnjih država na području Srednje Amerike

Petrović, Vjera

Graduate thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Polytechnic of Međimurje in Čakovec / Međimursko veleučilište u Čakovcu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:110:356771>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-06**

Repository / Repozitorij:

[Polytechnic of Međimurje in Čakovec Repository](#) -
[Polytechnic of Međimurje Undergraduate and Graduate Theses Repository](#)

MEĐIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU
STRUČNI DIPLOMSKI STUDIJ MENADŽMENT TURIZMA I SPORTA

Vjera Petrović, 0066297618

**Pretkolumbovske civilizacije i njihov
utjecaj na kulturu, jezik i turizam današnjih
država na području Srednje Amerike**

Diplomski rad

Čakovec, rujan 2024.

MEĐIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU

STRUČNI DIPLOMSKI STUDIJ MENADŽMENT TURIZMA I SPORTA

Vjera Petrović, 0066297618

**Pretkolumbovske civilizacije i njihov
utjecaj na kulturu, jezik i turizam današnjih
država na području Srednje Amerike**

**Pre-Columbian Civilizations and Their Influence on
the Culture, Language, and Tourism of Modern Central
American Countries**

Diplomski rad

Mentori:

Marija Miščančuk, mag. educ. philol. angl.

Tina Smolković, mag. phil.

Čakovec, rujan 2024.

Sažetak

Od početka povijesti čovječanstva bilo je naprednih civilizacija. Na području današnje Srednje Amerike, preko 1600 godina dominirale su napredne pretkolumbovske civilizacije, čija ostavština i utjecaj su još danas vidljivi.

U ovom diplomskom radu prikazan je geografski položaj Srednje Amerike. Prikazane su pretkolumbovske civilizacije te njihova povijest, izumi, ekonomija, običaji, kultura i znamenitosti. Nadalje, prikazana je materijalna i nematerijalna baština pretkolumbovskih civilizacija, koju je UNESCO zaštitio i uvrstio na svoj Popis svjetske baštine. Također, prikazan je utjecaj materijalne ostavštine srednjeameričkih civilizacija na turizam današnjih država. Prikazani su jezici pretkolumbovskih civilizacija te njihov utjecaj na današnji španjolski jezik koji se govori na području Srednje i Južne Amerike. Zaključno prikazan je utjecaj pretkolumbovskih civilizacija na kulturu, običaje i način života današnjih potomaka.

Ključne riječi: *pretkolumbovske civilizacije, turizam, UNESCO, jezici, Srednja Amerika, španjolski jezik, kultura, materijalna baština, nematerijalna baština*

Abstract

Since the beginning of human history, there have been advanced civilizations. In the region of present-day Central America, advanced pre-Columbian civilizations dominated for over 1,600 years, whose legacy and influence are still visible today.

This thesis presents the geographical location of Central America. It covers the pre-Columbian civilizations, their history, inventions, economy, customs, culture, and landmarks. Furthermore, it highlights the tangible and intangible heritage of the pre-Columbian civilizations, which UNESCO has protected and included in its World Heritage List. Additionally, the impact of the material legacy of Central American civilizations on the tourism of modern countries is presented. The languages of the pre-Columbian civilizations and their influence on the modern Spanish spoken in Central and South America are also explored. Lastly, the influence of pre-Columbian civilizations on the culture, customs, and way of life of today's descendants is discussed.

Key Words: *pre-Columbian civilizations, tourism, UNESCO, languages, Central America, Spanish language, culture, tangible heritage, intangible heritage*

Popis korištenih kratica

BDP Bruto društveni proizvod

IHAH Instituto Hondureño de Antropología e Historia, (hrv. Honduraški institut za antropologiju i povijest)

IHT Instituto Hondureño de Turismo (hrv. Honduraški institut za turizam)

INAH Instituto Nacional de Antropología e Historia (hrv. Meksički nacionalni institut za antropologiju i povijest)

INALI Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (hrv. Meksički nacionalni institut za autohtone jezike)

INPI Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas (hrv. Meksički nacionalni institut za autohtone narode)

INEGI Instituto Nacional de Estadística y Geografía; (hrv. Meksički institut za statistiku i geografiju)

INGUAT Instituto Guatemalteco de Turismo (hrv. Guatemalski institut za turizam)

SIL Instituto Lingüístico de Verano en México (hrv. Meksički institut za lingvistiku)

UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (hrv. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu)

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. SREDNJA AMERIKA	2
2.1. Države Srednje Amerike: Meksiko.....	2
2.2. Države Srednje Amerike: Guatemala	4
2.3. Države Srednje Amerike: Honduras	6
3. PRETKOLUMBOVSKE CIVILIZACIJE SREDNJE AMERIKE	8
3.1. Civilizacija Maja.....	9
3.1.1. Povijest civilizacije Maja	9
3.1.2. Religija, vjerovanja i običaji i kalendari Maja.....	11
3.2. Astečka civilizacija	12
3.2.1. Povijest civilizacije Asteka	12
3.2.2. Religija, kalendari i kultura Asteka	13
3.3. Civilizacija Miksteke	15
3.3.1. Povijest civilizacije Miksteke.....	16
3.3.2. Religija i poimanje svijeta	16
3.4. Civilizacija Zapoteka	17
3.4.1. Povijest civilizacije Zapotek	17
3.4.2. Kalendar Zapoteka.....	19
3.5. Civilizacija Totonaka	19
3.6. Civilizacija grada Teotihuacana	20
3.7. Civilizacija Huasteka	21
3.8. Civilizacija Tolteke.....	22

3.9. Civilizacija Olmeka	23
4. OSTAVŠTINA PRETKOLUMBOVSKIH CIVILIZACIJA POD ZAŠTITOM UNESCO-A	26
4.1. UNESCO i svjetska baština.....	26
4.2. Teotihuacan	28
4.3. Arheološko nalazište Monte Alban.....	31
4.4. Grad Tenochtitlan kao dio povijesnog središta grada Meksika.....	33
4.5. El Tajin.....	35
4.6. Majanski grad Palenque	36
4.7. Chichen Itza.....	37
4.8. Uxmal.....	40
4.9. Tikal	40
4.10. Majanski grad Copan	42
5. UTJECAJ ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA PRETKOLUMBOVSKIH CIVILIZACIJA NA TURIZAM DRŽAVA SREDNJE AMERIKE.....	44
5.1. Teotihuacan	44
5.2. Monte Alban.....	45
5.3. Arheološko nalazište Tenochtitlan kao dio Muzeja Templo Mayor.....	47
5.4. Palenque	48
5.5. Chichen Itza.....	50
5.6. Uxmal.....	52
5.7. El Tajin.....	54
5.8. Nalazište Copan.....	56
6. JEZICI PRETKOLUMBOVSKIH CIVILIZACIJA I NJIHOV UTJECAJ NA DANAŠNJI ŠPANJOLSKI JEZIK	58

6.1. Nahuatl jezična skupina	58
6.2. Jezik Maja.....	60
6.3. Utjecaj pretkolumbovskih jezika na današnji latino španjolski jezik	61
7. DANAŠNJI POTOMCI PRETKOLUMBOVSKIH NARODA (PO SUVREMENIM DRŽAVAMA) I NJIHOV UTJECAJ NA KULTURU	64
7.1. Meksiko.....	64
7.1.1. Maje.....	65
7.1.2. Zapoteci.....	67
7.1.3. Totonaci.....	68
7.1.4. Nahuatl.....	69
7.2. Guatemala i Honduras.....	70
8. ZAKLJUČAK	73
Izjava o autorstvu	75
Literatura.....	76
Popis ilustracija	83

1. UVOD

Malo je dokaza o životu ljudi u Srednjoj Americi prije 8000. godina prije Krista (u daljnjem tekstu: pr. Kr.). Arheolozi i povjesničari smatraju da su u Srednjoj Americi prije 8000. godina pr. Kr., pa čak i 40 000 godina pr. Kr., postojala primitivna ljudska plemena. Međutim civilizirano društvo na tom području se nije pojavilo sve do 2000 godina pr. Kr..

U prvom tisućljeću pr. Kr. na području današnje Srednje Amerike pojavile su se naprednije civilizacije, koje služe kao primjer razvoja ljudskog društva i kulture, te ih je moguće usporediti s civilizacijama kao što su Egipat, Mezopotamija, Kina i Babilon. Upravo te napredne civilizacije Srednje Amerike znanstvenici nazivaju pretkolumbovskim civilizacijama. Civilizacije Maja, Asteka, Huasteka, Olmeka, Miksteka, Zapoteka, Tolteka i grada Teotihuacana pripadaju pretkolumbovskim civilizacijama. Pretkolumbovske civilizacije dominirale su cijelom Srednjom, te dijelovima Južne Amerike od 5. stoljeća pr. Kr. pa sve do 16. stoljeća. Posljednja pretkolumbovska civilizacija bila je astečka, koja je 1521. godine poražena od strane Španjolaca.

Povijest pretkolumbovskih civilizacija bila je obilježena mnogim sukobima, carstvima, kraljevstvima, izgradnjom velikih spomenika, građevina, kao i napretkom u umjetnosti, kulturi, pismu, astrologiji i dr.. Većina ovih povijesnih civilizacija imala je vlastiti sustav vjerovanja, kalendara i način brojanja vremena, ali i običaje, rituale i kulturu. Još danas je utjecaj ostavštine pretkolumbovskih civilizacija veoma snažan, stoga se nalazi pod zaštitom UNESCO-a te je uvrštena na Popis svjetske materijalne i nematerijalne baštine.

Osim što je vrijednost ostavštine pretkolumbovskih civilizacija prepoznata od strane UNESCO-a, ona generira i ekonomsku vrijednost. Naime, mnoge su znamenitosti kao i tradicije koje potječu iz pretkolumbovskom doba atraktivne te privlače brojne turiste u države Srednje Amerike u kojima se nalaze najbolje očuvani primjeri.

2. SREDNJA AMERIKA

Srednja Amerika (u nekim literaturama se navodi kao Centralna Amerika) je najjužnija regija Sjeverne Amerike, odnosno nije zaseban kontinent. Predstavlja „kopneni most“ koji spaja dva kontinenta - Sjevernu i Južnu Ameriku, a nalazi se između Meksika i Južne Amerike i obuhvaća Panamu, Costa Ricu, Nicaraguu, Honduras, El Salvador, Guatemalu i Belize. Geolozi i geografi ponekad proširuju sjevernu granicu Srednje Amerike od Paname do prevlake Tehuantepec u Meksiku.

Srednja Amerika nalazi se na Karipskoj ploči i ima površinu od 523 000 kilometara kvadratnih te predstavlja samo 1% svjetske kopnene površine. Na tom području se nalazi 8% prirodnih rezervata planeta, među kojima su identificirana 22 prirodna rezervata, 17 ekoloških regija koji su dom za 20 000 biljnih vrsta. U Srednjoj Americi se nalazi 144 zaštićenih područja i 124 parka prirode.

Slika 1. Države Srednje Amerike

Izvor: <https://gisgeography.com/central-america-map/#Simple-Map> (5.3.2024.)

Na slici 1. prikazane su države Srednje Amerike te njihovi glavni gradovi, sa izuzetkom glavnog grada države Meksiko čiji se grad nalazi sjevernije. Nadalje, mnogi znanstvenici Meksiko smatraju dijelom Srednje Amerike upravo zbog sličnih običaja, kulture i jezika, ali i zajedničke povijesti, koje Meksikanci dijele s ostatkom stanovnika država čiji se cijeli teritorij nalazi u Srednjoj Americi.

2.1. Države Srednje Amerike: Meksiko

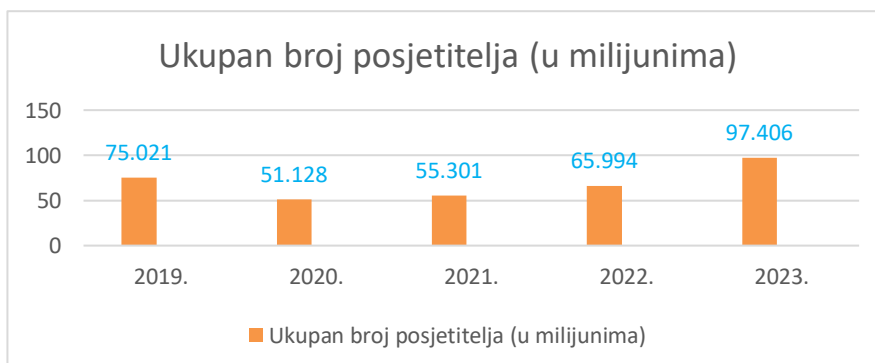
Najsjevernija država je Meksiko - punog naziva Sjedinjene Meksičke Države (španj. *Estados Unidos Mexicanos*), čiji južni dio pripada Srednjoj Americi. Meksiko je površinom od 1,9 milijuna kilometara kvadratnih, treća najveća država Latinske Amerike te trinaesta najveća država svijeta. Na sjeveru Meksiko graniči sa Sjedinjenim Američkim Državama, na jugu s Guatemalom te na jugoistoku s državom Belize.

Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2023. godine Meksiko je imao 130,1 milijuna stanovnika, što ga čini desetom najmnogoljudnijom zemljom svijeta. Najrašireniji jezik je španjolski, koji je ujedno i službeni jezik. Međutim 5,4% Meksikanaca govori druge jezike kao što su nahuatl i majanski jezik. Većina stanovnika Meksika su rimokatoličke vjeroispovijesti (78%) (CIA.gov, 2024, URL, pristup: 20.4.2024.).

Gospodarstvo Meksika je u razvoju te je jedno od najjačih i najvećih u Latinskoj Americi. Nadalje, uvelike je povezano i ovisno o gospodarstvu SAD-a. Bruto domaći proizvod (u daljnjem tekstu BDP) po stanovniku je veoma nizak u odnosu na SAD. Meksičko gospodarstvo uvelike ovisi o uslužnim djelatnostima koje uključuju trgovinu, prijevoz i financije, koje čine oko dvije trećine BDP-a. Turizam je veoma važna grana gospodarstva za meksičku ekonomiju, te čini 8% ukupnog BDP-a Meksika, ali i zapošljava 5,8% stanovništva (Gobierno de Mexico, 2024, URL, pristup: 26.6.2024.). Samo jednu petinu ukupnog BDP čini proizvodnja (poljoprivreda i gospodarstvo), iako gotovo petina odraslog stanovništva radi u poljoprivredi i gospodarstvu (Encyclopaedia Britannica, URL, pristup: 21.4.2024.).

Turizam je veoma važan za Meksiko. Na grafu 1. prikazani su statistički podaci o dolasku turista u Meksiko.

Graf 1. Ukupan broj posjetitelja u Meksiku od 2019. do 2023. godine

Izvor: izrada autorice prema INEGI

Prema statističkim podacima meksičkog Ministarstva turizma i statističkog ureda koji su prikazani na grafu 1, Meksiko u prosjeku godišnje posjeti nešto manje od 80 milijuna stranih posjetitelja (sa izuzetkom dvije pandemijske godine 2020. i 2021.). INEGI posjetitelje svrstava u dvije kategorije: strani turisti i strani izletnici. Pritom se izletnicima smatraju osobe koje u turističkoj destinaciji borave manje od 24 sata, za razliku od turista koji se zadržavaju duže, odnosno uz minimalno jedno noćenje. Strani turisti najviše u Meksiko dolaze zračnim, a manje kopnenim putem, dok strani izletnici u Meksiko dolaze preko granice automobilom ili autobusom i kruzerom. Najviše posjetitelja koji posjete Meksiko dolazi iz Kanade, Kolumbije i SAD-a (INEGI, 2024, URL, pristup: 15.6.2024.).

Prema podacima INEGI-a godine 2023. ukupno je 97,406 milijuna turista posjetilo

Meksiko. Od ukupnog broja turista, stranih turista bilo je 42,153 milijuna, a izletnika 32,868 milijuna. Nadalje, od ukupnog broja stranih posjetitelja njih, 4,799 milijuna posjetilo je muzeje i arheološke zone diljem Meksika. U 2023. godini posjetitelj je prosječno potrošio 410 dolara, strani turist je prosječno potrošio 680 dolara, a izletnik 105 dolara (INEGI, 2024, URL, pristup: 15.6.2024.).

Kulturni turizam je najpopularnija vrsta turizma u Meksiku. Kulturne i povijesne znamenitosti su veoma posjećene od strane turista. Prema najnovijim podacima UNESCO-a pod zaštitom organizacije u Meksiku je 35 povijesnih znamenitosti, 12 nematerijalne baštine i 41 biosfernih rezervata. Nadalje, Meksiko je poznat po dugim pješčanim plažama, pa je zbog toga turizam sunca i mora (vodeni turizam) jedan od najpopularnijih oblika turizma. Veoma je popularan i gastronomski turizam, a Meksiko je prepoznat i kao destinacija za medeni mjesec. Primjerice, grad Tulum jedno je od najpoznatijih i najluksuznijih mjesta za održavanje vjenčanja (Gobierno de Mexico, 2024, URL, pristup: 16.7.2024.).

2.2. Države Srednje Amerike: Guatemala

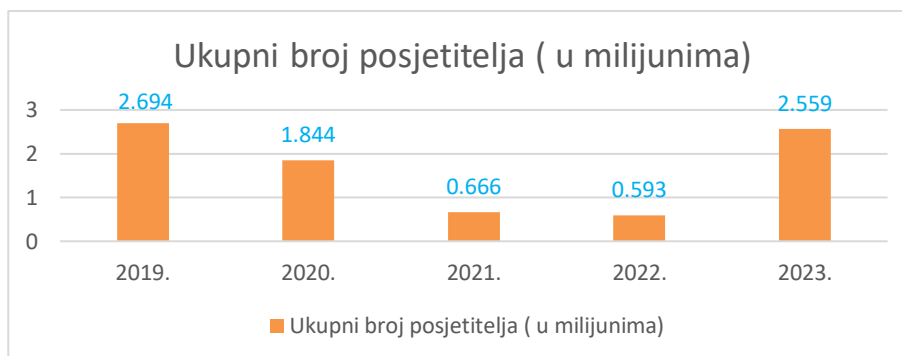
Guatemala punog naziva Republika Guatemala (španj. *República de Guatemala*) je država koja se nalazi u Srednjoj Americi. Na sjeveru i zapadu graniči s Meksikom, na istoku s Belizeom, na jugoistoku s Hondurasom, a na jugozapadu graniči s državom El Salvador. Na istoku Guatemala ima izlaz na Karipsko more, a na zapadu na Tihi ocean. Površina ove srednjoameričke države iznosi gotovo 109.000 kilometara kvadratnih (Encyclopaedia Britannica, URL pristup: 10.4.2024.). Glavni grad države je istoimeni grad Guatemala (španj. *La Nueva Guatemala de la Asunción*).

U Guatemali prema posljednjem popisu stanovništva iz 2023. živi 18,2 milijuna stanovnika. Službeni jezik je španjolski (CIA.gov, 2024, URL, pristup: 16.7.2024.).

Prema Britannici (2024.) država Guatemala ima slabo razvijeno gospodarstvo koje se početkom 2000-ih stabiliziralo i počelo razvijati, međutim još uvijek uvelike ovisi o uzgoju tradicionalnih kultura kao što su kava, šećerna trska, banane i rajčice. Najveći uvoznici guatemalskih proizvoda i robe su SAD (32%), El Salvador (12%), Honduras (10%) te Nicaragua (6%). Iako se gospodarstvo razvija i jača, još uvijek veliki postotak stanovništva živi na granici siromaštva, te prevladava velika razlika između plaća stanovnika.

Za razliku od drugih zemalja Srednje Amerike (posebice meksičkog dijela Srednje Amerike), turizam u Guatemali se još uvijek razvija. Na grafu 2. prikazani su podaci o dolasku posjetitelja u Guatemalu, u razdoblju od 2019. do 2023. godine.

Graf 2. Ukupan broj posjetitelja Guatemale u razdoblju od 2019. do 2023. godine

Izvor: izrada autorice prema Guatemalskom institutu za turizam

Prema podacima Guatemalskog instituta za turizam (u daljnjem tekstu INGUAT), Guatemalu godišnje prosječno posjeti više od 1,8 milijuna posjetitelja. U prosječni broj posjetitelja nisu uračunati podaci posjetitelja iz 2020. i 2021. godine jer je tada trajala pandemija i zabrana putovanja. INGUAT također posjetitelje svrstava u dvije kategorije: strani turisti i strani izletnici. Strani turisti najviše u Guatemalu dolazi zračnim, a manje kopnenim putem. Dok strani izletnici, u Guatemalu dolaze preko granice automobilom ili autobusom, i kruzerom. Najviše posjetitelja koji posjete Guatemalu dolazi iz SAD-a, El Salvadora i Hondurasa.

Guatemalu je 2023. godine posjetilo 2,6 milijuna posjetitelja, od kojih je turista bilo 2 milijuna, a izletnika 629.000. Najviše izletnika u 2023. posjetilo je Guatemalu putem jednodnevnog izleta. Nadalje, u 2023. godini najviše posjetitelja bilo je iz El Salvadora, njih 1,1 milijuna i iz SAD-a, 569.000 (INGUAT, 2024 URL, pristup: 28.6.2024.).

Kulturni turizam najpopularnija je vrsta turizma u Guatemali. Nadalje, ekoturizam, turizam sunca i mora, kao i avanturistički turizam također su veoma popularna vrsta turizma.

Pod zaštitom UNESCO-a u Guatemali nalaze se 4 znamenitosti. Grad Antigua Guatemala, sagrađen je početkom 16. stoljeća i pod zaštitom je UNESCO-a od 1979. godine. Arheološki park i ostaci majanskog grada Quirigua, su druga znamenitost pod zaštitom UNESCO-a je od 1981. godine. Nadalje, arheološki park Park Tak'alik Ab'aj od 2023. godine nalazi se na UNESCO-voj listi. Posljednja znamenitost Guatemale koja je pod zaštitom UNESCO-a je nacionalni park Tikal, koji se nalazi na popisu od 1979. godine (UNESCO, URL, pristup: 28.6.2024.).

2.3. Države Srednje Amerike: Honduras

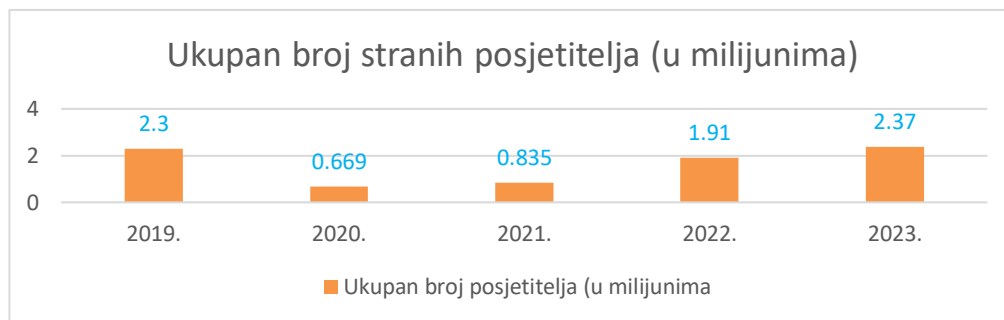
Honduras je srednjeamerička država površine 112 tisuća kilometara kvadratnih. Honduras na sjeveru graniči s Guatemalom, na zapadu s El Salvadorom, a na jugu s Nicaraguom. Na istoku Honduras ima izlaz na Karipsko more.

Prema podacima CIA.gov (2024) u Hondurasu živi gotovo 10 milijuna stanovnika. Većina stanovništva živi u unutrašnjosti države, u blizini glavnoga grada. Službeni glavni grad je Tegucigalpa, međutim u honduraškom Ustavu, u članku 8. piše da gradovi blizanci Tegucigalpa i Comayagua, zajedno, čine glavni grad Republike Honduras. Unatoč tome sve Vladine institucije se nalazi u Tegucigalpi, što u praktičnom smislu Tegucigalpu čini glavnim gradom (Politički ustav Republike Honduras, URL, pristup: 12.4.2024.). Službeni jezik je španjolski (CIA.gov, 2024, URL, pristup: 12.4.2024.).

Honduras je siromašna zemlja, a većina stanovnika radi u izuzetno teškim uvjetima. Ekonomija Hondurasa je zemljopisno podijeljena između gorja i nizina. U honduraškom gorju je dugo dominirala poljoprivreda za vlastite potrebe, stočarstvo i rudarstvo, dok u nizini, gdje se nalaze plantaže dominirala je poljoprivreda i to proizvodnja banana. Međutim, 1998. godine uragan Mitch uništio je velike dijelove honduraške poljoprivredne i prometne infrastrukture, zahtijevajući velike napore za rekonstrukciju (Encyclopaedia Britannica, URL, pristup: 12.4.2024.).

Turizam Hondurasa trenutno je u razvoju. Na grafu 4. prikazani su podaci o ukupnom broju posjetitelja u razdoblju od 2019. do 2023. godine koje je objavio Institut za turizam Hondurasa (u daljnjem tekstu IHT).

Graf 3 Ukupan broj stranih posjetitelja Hondurasa od 2019. do 2023. godine

Izrada autorice prema IHT

Prema podacima IHT-a iz 2024. godine Honduras godišnje posjeti preko 1,5 milijuna turista (ne računajući dvije pandemijske godine). Pandemijska COVID-a 19 imala je negativan utjecaj na turističke dolaske. Ukupan broj turista 2023. godine dosegnuo je predpandemijsku razinu. IHT posjetitelje svrstava u 3 kategorije: posjetitelji s kruzera, turiste i izletnike. Od ukupnog broja posjetitelja iz 2023. godine čak 63% odnosno 1,2 milijuna čine posjetitelji s kruzera, dok 31%,

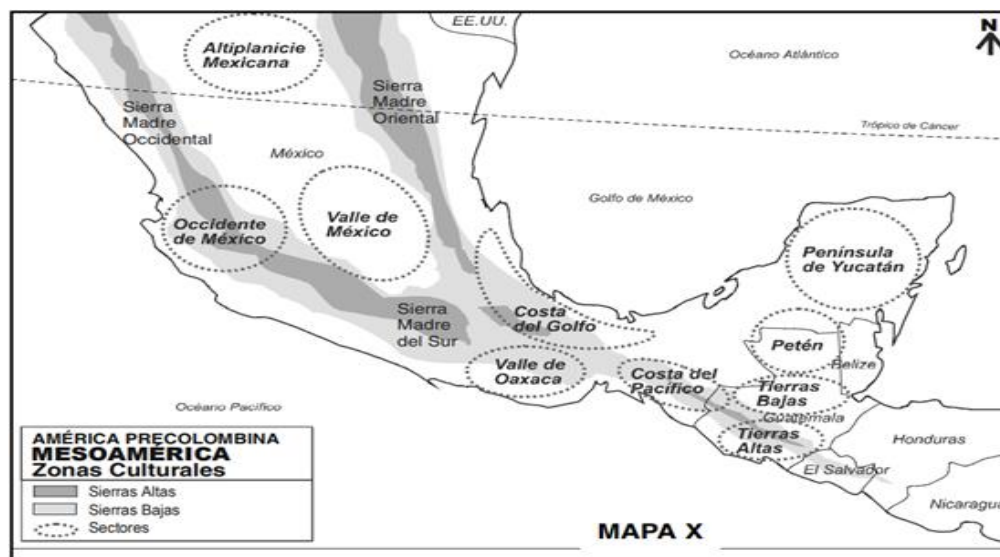
odnosno 592 000 čine turisti (koji su doputovali avionom, automobilom), a izletnika bilo je 9% odnosno 171 tisuća. Nadalje, tijekom pandemijske 2021. godine, sva kruzerska putovanja u Hondurasu bila su otkazana. Honduras najviše posjećuju turisti iz Sjedinjenih Američkih Država, El Salvadora te Guatemale. Ukupan prihod od turizma u 2023. godini iznosio je oko 679 milijuna američkih dolara. Najpopularnije vrste turizma u Hondurasu su turizam sunca i mora, kulturni i avanturistički turizam (IHT, 2024, URL, pristup: 1.9.2024.).

U Hondurasu pod zaštitom UNESCO-a nalazi se dvije znamenitosti. Arheološko nalazište majanskog grada Copana koji se nalazi na Popisu UNESCO-a od 1980. godine, te ga godišnje obiđe oko 100 tisuća posjetitelja. Druga znamenitost u Hondurasu koja je pod zaštitom UNESCO-a od 1982. godine, je rezervat biosfere Rio Platano (UNESCO, URL, pristup: 29.6.2024.).

3. PRETKOLUMBOVSKE CIVILIZACIJE SREDNJE AMERIKE

U ovom poglavlju predstavljene su pretkolumbovske civilizacije Srednje Amerike. Civilizacije su predstavljene prema kriteriju važnosti i utjecaju na današnje društvo, turizam i preostalu kulturnu baštinu.

Slika 2. Geografski položaj pojedinih pretkolumbovskih civilizacija

Izvor: America Precolombiana; Sintesis historica, antologia y analisis de su arte plastico; str. 37.

Na slici 2. prikazana su područja pojedinih pretkolumbovskih civilizacija na prostorima današnjeg Meksika, Guatemale, Belize-a i El Salvadora. Valle Central de México označava središnju dolinu Meksika. Na ovom području su postojale civilizacije Asteka i Teotihuacana. Valle de Oaxaca označava dolinu Oaxace. Na ovom području djelovale su civilizacije Zapoteka i Miksteka. Na obali Meksičkog zaljeva odnosno Costa del Golfo, smjestile su se dvije civilizacije (doduše u različitom vremenskom razdoblju): civilizacija Olmeka i Huasteka. Cijeli poluotok Yukatan te cijelo područje koje se nalazi južnije od njega, pripada tkz. Zoni civilizacija Maja.

3.1. Civilizacija Maja

Civilizacija Maja jedna je od najpoznatijih civilizacija pretkolumbovske Amerike. Maje su uz Asteke bili najrazvijenija srednoamerička civilizacija, te su nosioci mnogih povijesnih znamenitosti, kultura, običaja, a njihovi potomci još i danas žive na tom području. Na slici 3. prikazan je teritorij majanske civilizacije. Područje Maja obuhvaćalo je jugoistočni dio Meksika (uključujući poluotok Yucatan), te sjeverozapadnu Srednju Ameriku (prostore današnjih država Belize-a, Guatemale, El Salvadora i Hondurasa).

Slika 3. Teritorij civilizacije Maja

Autor: <https://www.istockphoto.com/vector/maya-high-culture-area-map-gm498117655-41866934>

(pristup: 2.5.2024.)

Područje nekadašnje majanske civilizacije može se podijeliti na tri zone: pacifička obalna ravnica na jugu, planinski dio u sredini i nizine na sjeveru. Pacifička obalna ravnica proteže se od južnog dijela današnjeg Meksika, pa do južne Guatemale i zapadnog El Salvadora. Planinski dio nalazi se u sredini Majanskog teritorija. Ovaj se dio proteže preko središnjeg dijela Meksika i središnje Guatemale. Nizinska zona majanskog teritorija proteže se preko sjeverne Guatemale, cijele države Belize te preko cijelog poluotoka Yucataca u Meksiku.

3.1.1. Povijest civilizacije Maja

Iako postoje dokazi o civilizaciji Maja još od prije 400. god. pr. Kr., prvi pravi dokazi i primjeri rane majanske civilizacije su pojave država diljem područja Maja od 400. pr. Kr do 250. godine. Upravo pojava država označuje procvat rane civilizacije Maja tijekom koje su najveća središta bila naselja Kaminaljuyu i El Mirador. U ovom razdoblju mnogo je primjera razvoja Maja uključujući rast broja stanovnika u gradovima, podjela društva u klase, centralizacija vlasti, građevine, spomenici, rituali. Možda i najveći i najvažniji primjer je potpuni razvoj majanskog

hijeroglifskog pisanja čemu svjedoči spomenik u El Portonu iz 400. pr. Kr.. Kalendarski sustav za zapisivanje datuma događaja bio je važan aspekt majanskog pisma. Ovaj kalendar poznat pod nazivom Dugi Račun, nastao je u ranom dobu civilizacije Maja (Sharer 2009, Miller 2012).

Povjesničari smatraju da je klasično razdoblje od 250. do 900. godine bilo zlatno doba civilizacije Maja. Tijekom klasičnog razdoblja, južne nizine su doživjele najveći rast stanovništva i broja država. Tijekom klasičnog doba dogodio se procvat majanske umjetnosti, arhitekture i intelektualnih postignuća. No, i ovo su razdoblje obilježili sukobi koju su kulminirali rivalstvom između dvije najmoćnije države Tikala i Calakmula (Sharer 2009).

Nakon toga slijedi razdoblje majanske civilizacije obilježeno važnim ekonomskim, religijskim i političkim promjenama. Zbog propadanja nizinskih država, preostali stanovnici su migrirali na nova područja na obalama, planinama na jugu i na sjevernom dijelu poluotoka Yucataka. U regiji Puuc nalazila se posljednja majanska prijestolnica – Chichen Itza. Chichen Itza bila je središte najveće i najmoćnije majanske države (Sharer 2009).

Chichen Itza bila je vojna sila i važno vjersko središte, ali i središte razmjene novih vrsta robe kao što su sol, pamuk i kakao. Kako bi kontrolirala morsku trgovačku rutu oko Yucatanskog poluotoka, Chichen Itza se je udružila s trgovcima. Ovo razdoblje bilo je vrijeme političkih promjena. Stari poredak zamijenile su institucije sa podjelom političke, ekonomske i vjerske moći. Najbolji primjer političkih promjena je decentralizirana vlada Chichen Itze pod čijom upravom su bili: ratovanje, religije, kontrola na ključnim dobrima i rad. Chichen Itza oblikovala je smjer majanske civilizacije tijekom njenog konačnog razvoja prije španjolskog osvajanja (Sharer 2009).

Posljednje razdoblje majanske civilizacije od 900. do 1500. godine obilježeno je rastućom populacijom i brojnim ratovima. Nakon pada Chichen Itze, nova majanska prijestolnica postala je Mayapan koje je bilo ekonomsko, političko, vojno i vjersko središte. Novi politički sustav učvrstio je svoju kontrolu nad ekonomskim, vojnim i vjerskim institucijama. Srž upravnog sustava u Mayapanu i drugim postklasičnim glavnim gradovima bilo je kolektivno dijeljenje vlasti među elitnim vladajućim gospodarima. Nova trgovačka ekonomija temeljila se je na učinkovitosti i širenju distribucije svakodnevnih proizvoda (žitarice, materijali). Nova religija bila je manje centralizirana i više usredotočena na obiteljske rituale i hodočašća od svojih prethodnika. Zahtijevala je manje hramove, čime se smanjivala ogromna ulaganja u izgradnju hramova kao što je to bilo ranije (Sharer 2009).

3.1.2. Religija, vjerovanja i običaji i kalendari Maja

Religija Maja temeljila se na skupu vjerovanja i koncepata o nadnaravnim moćima koji su objašnjavali život i svemir. Društveni i politički poredak se temeljio upravo na tim konceptima, ali i moći kraljeva i elita. Politički poredak je uključivao svećenike koji su bili zaduženi za rituale. Putem rituala (prema vjerovanju Maja) svećenici su mogli komunicirati s nadnaravnim bićima i tumačiti događaje vođenjem povijesnih kronika (Sharer 2009).

S ciljem osiguranja vlastitog (individualnog) i zajedničkog (kolektivnog) uspjeha, Maje su provodile razne privatne rituale i javne ceremonije. Kao primjer privatnog rituala može se navesti: ritual u kojem bi majka svaki dan ponudila komadić tortilje božici Ix Chel za zdravlje svog djeteta. Nadalje, očevi kao glave obitelji bi svakodnevno provodili rituale u ime svih članova obitelji kako bi komunicirali s bogovima i pomogli osigurati koristi te spriječiti nevolje. Javne ceremonije bile su podržane od strane kralja i države te su uključivale nekoliko stotina ili tisuća ljudi. Većina ceremonija uključivala je darove bogovima. Jedna od ponuda s „najvećom snagom“ bila je životinja. Najviša ponuda „božanske i/ili svete esencije“ dolazila je od ljudskih žrtava. Ovu su praksu osim Maja koristili i drugi narodi Amerike. Jedno od najpoznatijih mjesta za rituale bio je Bunar žrtvovanja (španj. *cenote sagrado*), u Chichen Itzi (Taube 1992; Sharer 2009)

Maje su precizno bilježile promjene i kretanja svojih nebeskih božanstava – sunca, mjeseca i planeta pomoću aritmetičkih i pisanih sustava. Kretanja su bila promatrana i bilježena od strane Maja kako bi proricala događaje koje su vjerovali da kontroliraju ova nebeska božanstva.

Prvi od kalendara Maja odnosio se na mjesečev ciklus tkz. Mjesečev kalendar. Maje su promatrale mjesečeve faze, te su vjerovali da na taj način pomažu kontrolirati ljudsku sudbinu. Bilježeći duljinu mjesečevog ciklusa - vremensko razdoblje, Maje su uskoro shvatile da to razdoblje traje malo duže od 29 i pol dana (Sharer 2009).

Drugi kalendar bio je Kalendar sveti Almanah. Osnova proročanstva svakodnevnog života za sve Maje bila je „brojanje dana“. Porijeklo i značenje 260-dnevnog brojanja su nepoznati. Jedna od glavnih svrha kalendara svetog almanaha bila je određivanje sudbine života svake osobe, koja je bila utvrđena karakteristikama zaštitnog boga koji upravlja svakim datumom rođenja. Mnogi potomci Maja danas nastavljaju koristiti 260-dnevni almanah za ovu i druge oblike proricanja, čak dodjeljujući imena djeci prema datumu njihovog rođenja (Sharer 2009).

Haab je bio naziv kalendara koji se temeljio na sunčevom ciklusu od 365 dana. Solarna godina je bila podijeljena na 18 mjeseci po 20 dana, s dodatnim razdobljem od 5 dana.

Civilizacija Maja bila je jedinstvena zbog mogućnosti praćenja i zapisivanja znatno dužih vremenskih ciklusa. Jedan od dužih vremenski ciklusa bio je Dugi broj (španj. *Cuenta larga*). Ovaj je kalendar bio usko povezan s političkim sustavom koji je utemeljen na dinastiji kraljeva (Sharer 2009).

3.2. Astečka civilizacija

Astečka civilizacija je druga najveća i najpoznatija (uz civilizaciju Maja) pretkolumbovska civilizacija Srednje Amerike. Na slici 4. prikazan je teritorij astečkog carstva. Carstvo Asteka protezalo se od meksičke doline do teritorija današnje Guatemale.

Slika 4. Geografski položaj civilizacije Asteka

Izvor: <https://aztecprojectempire.wordpress.com/maps/> (5.5.2024.)

3.2.1. Povijest civilizacije Asteka

Asteci su bili posljednji narod koji je naselio meksičku dolinu, a o njihovom podrijetlu postoji mnogo legenda uključivši i ime Meksika koje su koristili do španjolskih osvajanja. Povjesničari smatraju da su Asteci naselili meksičku dolinu početkom 14. stoljeća koja je u to vrijeme već bila naseljena. Sredinom 14. stoljeća pleme se podijelilo na dva dijela. Jedna je skupina, na jugu, na otoku jezera Texcoco osnovala grad Tenochtitlan, dok je druga skupina na sjeveru osnovala grad Tlatelolco (Coe i Koontz 2013).

Godina 1367. bila je prekretnica za Asteke. Te su godine započeli služiti kao plaćenici za tada najmoćnije kraljevstvo Tepaneca – Atzacapotzalco, te su zajedno pokorili druge gradove – države, doline. Nakon uspješnih zajedničkih osvajanja Astecima je dozvoljeno da imaju vlastitog vladara. Novi vladar Asteka nije mogao donositi ili izvršavati važne odluke bez pristanka plemenskih vođa i skupštine. Asteci su preuzeli veliki dio kulture Tepanaka, a ujedno i od Tolteka, koji su bili preci svim narodima doline (Coe i Koontz 2013).

Četvrti astečki kralj Itzoatl (Opsidijaska zmija) preuzeo je prijestolje 1427. godine. Slijedeće godine Asteci su porazili Tepenece te razrušili glavni grad, Atzacapotzalco. Pobjedom nad Tepanacima, Asteci su preuzeli vlast nad najvećom državom meksičke doline. Najveći osvajač bio je vladar Ahuitzol koji je svojom politikom osvajanja proširio teritorij Astečkog carstva sve do današnje Guatemale. Nadalje, za vrijeme njegove vladavine većina meksičke doline bila je pod vlašću Asteka, obnovljen je hram Tenochtitlan, te izgrađen akvadukt za dovođenje vode u glavni

grad (Coe i Koontz 2013).

Nasljednik Ahitzola bio je Moctezuma II (1502.-1520.) ujedno i posljednji astečki vladar, jer za vrijeme njegove vladavine carstvo je bilo uništeno od strane Španjolaca. Godine 1519. španjolski osvajač Hernan Cortes stigao je do Tenochtitlana. Moctezuma II je dočeka Cortesa i uveo ga u grad Tenochtitlan. Tenzije između Asteka i Španjolaca eskalirale su pa su Španjolci počinili masakr nad Astecima u glavnom hramu. Nedugo nakon masakra Moctezuma II je ubijen. Cortes je 13. kolovoza 1521. porazio Asteke. Grad Tenochtitlan bio je razoren, a na njegovim ruševinama izgrađen je današnji grad Ciudad de Mexico. Poraz Asteka predstavlja kraj posljednje pretkolumbovske civilizacije na području Srednje Amerike (Townsend R. 2009; Coe i Koontz 2013).

3.2.2. Religija, kalendari i kultura Asteka

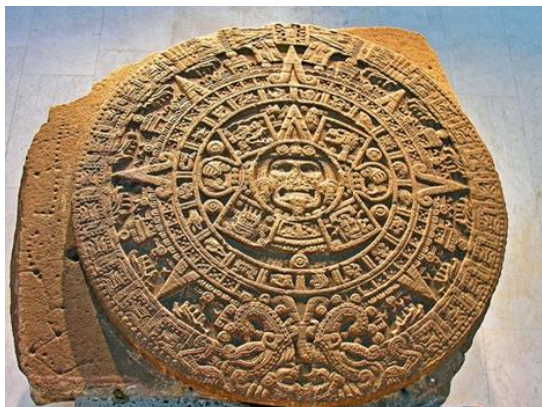
Astečka mitologija i religijska organizacija je veoma kompleksna. Koncept astečkog nadnaravnog svijeta temelji se na rezultatu pomirenja između plemenskih bogova vlastitog naroda i kozmogonije starijih civilizacija. Asteci su ove dvije strane spojili u jedan veliki sustav vjerovanja.

Godišnji ceremonijalni kalendar Asteka bio je vođen prema solarnom brojanju od 365 dana. Godina se sastojala od 18 mjeseci po 20 dana. Svaki je *veintena* (mjesec) imala svoje posebne ceremonije koje su usko bile povezane s poljoprivrednom godinom. Za Asteke je nakon Sunca, Venera bila najvažnije nebesko tijelo, koja predstavljala jutarnju zvijezdu na istoku (Townsend 2009; Coe i Koontz 2013).

Asteci su sve informacije o životu, vjerovanjima, običajima, legendama bilježili u slikovitim kodeksima. Kodeksi su bile knjige sa preklopnim zaslonima od jelenje kože, a u njima su se nalazili računi, karte i povijesna djela. Zbog masovnog spaljivanja knjiga koje su proveli franjevački svećenici, ni jedan astečki kodeks nije opstao. Codex Borbonicus datira iz ranog kolonijalnog doba, te je najbliži izgledom astečkim kodeksima (Coe i Koontz 2013).

Asteci su koristili kalendar poznat kao *tonalpohualli* – „brojanje dana“. Arheolozi vjeruju da ovaj kalendar potječe iz doba Olmeka, 1. tisućljeće pr. Kr.. Kalendar je podijeljen na 13 dijelova. Svaki dio se sastojao od 20 dana. Što znači da je 1. godina prema ovom kalendaru imala 260 dana. Svaki dan je imao svoje ime, simbol, zaštitno božanstvo i predznak. Imena dana bila su: Krokodil, Vjetar, Kuća, Gušter, Zmija, Smrt, Jelen, Zec, Voda, Pas, Majmun, Mrtva trava, Trska, Jaguar, Orao, Sup, Potres, Kremen nož, Kiša i Cvijet (Towsend 2009).

Slika 5. Astečki "Sunčev kamen"

Autor: Dennis Jarvis; <https://www.worldhistory.org/article/896/the-aztec-calendar/> (10.5.2024.)

Na slici 5. prikazan je astečki „Sunčev kamen“ koji je od velike važnosti za razumijevanje Asteka. Ovaj kamen je pronađen, u posljednjem desetljeću 18. stoljeća, ispod glavnog trga u gradu Meksiko. Spomenik je isklesan za vrijeme vladavine posljednjeg astečkog vladara Moctezume II. od 1502. do 1520. godine. Spomenik je promjera od 358 centimetara, debljine od 98 centimetara i težine od 24,5 tona. Sunčev kalendar se trenutno nalazi u Nacionalnom antropološkom muzeju u gradu Meksiko. U središtu spomenika uklesano je lice sunca ili zemaljskog čudovišta – Tlatecuthlija. Spomenik nije potpuno funkcionalan kalendar, ali sadrži pet mitskih stvorenja – „sunca“. Prvo „Sunce – 4 – Jaguar“ nalazi se na gornjoj desnoj strani, drugo „Sunce – 4 – Vjetar“ nalazi se na gornjoj lijevoj strani. Na donjoj lijevoj strani nalazi se treće „Sunce – 4 – Kiša“, dok se na donjoj desnoj strani nalazi četvrto „Sunce – 4 – Voda“ (Towsend 2009).

Asteci su smatrani najboljim kiparima od propasti civilizacije Olmeka. Zanatlije Tenochtilanu bili su raspoređeni u cehove. Opsidijan je bio jedan od najčešće korištenih kamena u izradi nakita i skulptura.

Jedna od najpoznatijih primjera astečke kulture i obrade kamena je Maska astečkog boga Xiuhtecuhtli-a koja je prikazana na slici 6..

Slika 6. Maska boga Xiuhtecuhtli-a

Autor: Britanski muzej u Londonu, <https://www.worldhistory.org/article/641/the-mask-of-xiuhtecuhtli/> (10.5.2024.)

Ova tirkizna maska se čuva u Britanskom muzeju u Londonu. Maska prikazuje astečkog boga vatre – Xiuhtecuhtlija. Povjesničari smatraju da maska datira iz posljednjeg stoljeća astečkog carstva oko 1400.-1521. godine. Maska je izrađena od stotina malih komadića tirkiza zalijepljenih na podlogu od cedrovine. Maska je bila namijenjena za svećenika/imitatora boga u vjerskim ceremonijama, te je sigurno bila dio blaga koje je španjolski konkvistador Hernan Cortes donio iz Srednje Amerike i predstavio tadašnjem kralju Svetog Rimskog Carstva i Španjolske, Charlesu V. (Miller 2012).

3.3. Civilizacija Miksteka

Civilizacija Miksteka djelovala je u razdoblju od 1000. do 1300. godine. Regija u kojoj su živjeli prostire se na 40.000 kilometara kvadratnih te se sastoji od zapadnog pojasa današnje savezne meksičke države Oaxaca i dijelova susjednih saveznih meksičkih država Puebla i Guerrero.

Slika 7. Teritorij civilizacije Miksteka

Autor: Yavidaxiu; <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mixtecos.png> (26.4.2024.)

Na slici 7. prikazani je geografski položaj kulture Miksteca. Budući da je područje pretežito planinsko, nizinski dio je bio od velike važnosti za poljoprivredu. U dolini regije Oaxace nalazili su se gradovi: Nochixtlan, Tlaxicao, Juxt, Teposcolulu i Coixtlahuacu (Licon 2001).

3.3.1. Povijest civilizacije Miksteka

Za civilizaciju Miksteka vjeruje se da su potomci naroda Zapoteka koji su živjeli u Monte Albanu, budući da su Miksteci naselili istok regije Oaxace, i to gradove Mitlu i Monte Alban. Lingvisti i povjesničari smatraju da se narod Miksteka od Zapoteka odvojio oko 3700. pr. Kr.. Za proširenje svog utjecaja Miksteci su organizirali i dogovarali razne političke saveze i brakove. Oko 1280. godine putem političkih saveza i brakova naselili su dolinu Oaxace. Nakon što su naselili Oaxacu, narod Miksteca uspostavio je više mikstečkih grupa, iako su živjeli u istim selima. Na kraju osvajanja Miksteci su preuzeli političku i vojnu prevlast diljem doline (Sondereguer i Punta 2004).

U 16. stoljeću, točnije u razdoblju oko 1520. godine, mikstečka civilizacija došla je u kontakt sa Španjolcima. Ovaj kontakt ujedno je bio i najveći razlog slabljenja civilizacije. Dolazak Španjolaca na područje Oaxace, doveo je do nasilnih sukoba, bolesti (jedna od bolesti su vodene kozice), prisilnoga rada te nametanja španjolskog jezika, kulture i religije (Sondereguer i Punta 2004).

3.3.2. Religija i poimanje svijeta

Kao i većina pretkolumbovskih civilizacija Miksteci su bili politeisti. Svaka je zajednica imala svoje glavno božanstvo, povezano sa ceremonijalnim mjestima. Na ceremonijalnim mjestima nalazile su se kamene ili keramičke figure ocrtane s likom odgovarajućeg boga kojemu su obredi bili posvećeni. Mnoge ceremonije i rituali bili su povezani s poljoprivredom. Osim posebnih mjesta (izgrađenih upravo za ceremonije i rituale), Miksteci su koristili i spilje kao mjesta za obrede. Smatrali su da su spilje prebivalište boga Munje, koji je donosio oblake i vjetar prije nego što je pala kiša. Većina mikstečkih bogova imala je „kalendarsko ime“ i nadimak, a prikazivani su u obliku likova različitih veličina, od kamena, terakote, zlata ili drveta. Ponekad je isti bog bio prikazan u različitim oblicima. Većina bogova bili su antropomorfni (imali su čovječji lik), za koje se smatra da su bili i muškarci i žene, no postojali su i oni koji prikazivani u obliku šišmiša, sove, jaguara i sl. (Licon 2001).

Codex Vindobonensis je dokument koji sadrži detaljan opis predodžbi Miksteka o podrijetlu svemira. Miksteci su smatrali da je svemir sastavljen od devet neba. U navedenih devet neba živjeli su najstariji bogovi (imena nekih bogova nisu spomenuta), zajedno sa božanskim parom božica 1 Jelen i bog 1 Jelen. Ovaj božanski par u kodeksu su predstavljeni kao Jaguar-Zmija

i Lav-Zmija ili Kojot. Danas se ovaj kodeks nalazi u Britanskom muzeju u Londonu (Licon 2001).

Nedugo prije dolaska Europljana, Miksteci su bili zemljoradnički narod i bili su veoma pobožni. Miksteci su koristili ritualni kalendar pod nazivom *tonapohualli*, koji se sastojao od 260 dana. Sunčev kalendar od 365 dana, bio je drugi kalendar koji su Miksteci koristili. Miksteci su svojoj djeci davali imena po sunčevom kalendaru, odnosno po danu kada su rođeni. Jaguar, Zmija, Orao, Zec, Krokodil, Majmun, Vjetar i Kuća bila su samo neka od imena. Miksteci su kalendar koji se je sastojao od 365 dana, nazvali *cuiya*, te ga podijelili na 18 mjeseci po 20 dana. U kalendaru *cuiyi* postojalo je dodatnih 5 dana da se „zaokruži“ ciklus od godinu dana (Licon 2001).

3.4. Civilizacija Zapoteka

Prema Liconu (2001), središnje doline regije Oaxace formirale su stanište takozvanih Naroda Oblaka poznatih kao Ben Zaa koji su kasnije poznatiji pod imenom Zapotek. Središnje doline sa svih strana okružene su visokim planinama sa toplom klimom. Tri su doline nalik preokrenutog slova „Y“ dugog 95 kilometara i širokog 16 kilometara. Dolina Oaxaca nalazi se na 1500 metara nadmorske visine.

Na slici 8. prikazani je geografski položaj civilizacije Zapoteka te naselja San Jose Mogote i Monte Alban koja su ujedno i najvažnija i najveća naselja ove civilizacije.

Slika 8 Geografski položaj i naselja civilizacije Zapotek

Izvor: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zapotecos.png> (pristup: 26.4.2024.)

3.4.1. Povijest civilizacije Zapotek

Prvi zapisi o civilizaciji Zapoteka datiraju iz 16 stoljeća, te ih se smatra izvornim stanovnicima doline Oaxace. Počeci civilizacije Zapoteka u dolini Oaxace datiraju od 1500. godine pr. Kr.. Prvo središte civilizacije bilo je naselje San Jose Mogote, poljoprivredno naselje nastalo oko 1500. godine pr. Kr., te je bilo prvo „jedinstveno“, a ujedno i najveće, najjače i najvažnije naselje civilizacije Zapoteka do 500. godine pr. Kr. (Licon, 2001; Sonderegger i Punta 2004).

U isto vrijeme kako je naselje San Jose Mogote slabjelo, tako se naselje Monte Alban

uzdizao u snazi i važnosti. Monte Alban nalazi se na ušću dolinskih ogranaka koji tvore dolinu Oaxacu, na 1300 metara nadmorske visine. Povjesničari i arheolozi kao razlog napuštanja naselja San Jose Mogote navode da je sam grad bio težak za obranu od drugih naroda i preblizu susjednim naseljima koja su imala vojsku koja je bila jednako sposobna kao i vojska Zapoteka. Novo središte je narodu Zapoteka dalo prostor gdje se mogu razvijati i to s manje vanjskih prijetnji (Licon, 2001).

Između 500. i 300. godine pr. Kr. u Monte Albanu živjelo je 5000 stanovnika, dok će se u narednim stoljećima stanovništvo utrostručiti (Campagno, 2007). Prema Liconu (2001) u tom razdoblju grada Monte Albana narod Zapoteka započeo je izrađivati nakit, keramiku i posuđe. Nakon što je grad bio osiguran obrambenim zidinama, narod Zapoteka počeo je širiti svoju religiju, umjetnost i inovacije. U usporedbi s njihovim prethodnim središtima Zapotecima je bilo puno lakše preuzeti kontrolu nad njihovim susjedima, jer su gradovi i sela oko Monte Albana bila manja i imala manje vojske. S većim brojevima i boljim strategijama, Zapoteci su mogli razvijati svoju civilizaciju korištenjem vojne moći (Licon 2001).

Razdoblje od 250. do 900. godine smatra se zlatnim dobom civilizacije Zapoteka. U ovom je razdoblju Monte Alban prošao kroz veliku građevinsku transformaciju, pokrivajući površinu od 7,5 kilometara kvadratnih s procijenjenom populacijom od 45.000 do 70.000 stanovnika. Ta građevinska politika uključivala je nivelaciju velikog prostora od 300 metara dužine i 200 metara širine, sa zgradama višim od 10 metara. Arheolozi smatraju da su ti novonastali prostori najvjerojatnije korišteni kao hramovi. Nadalje, u tom periodu izgrađena su igrališta za igre loptom (izgledom slična kao i kod olmečke civilizacije), ali i niz podzemnih ukopa sa stepenicama i raznim komorama (Licon 2001).

Monte Alban kao središte Zapoteka započelo je slabiti nakon pada Teotihuacana oko 650. godine, a do 900. godine grad je bio gotovo napušten. Do tog vremena, civilizacija Zapoteka se previše proširila i dosegla je kritičnu točku, jer nisu mogli održati svoj nekad dominantni glavni grad, pa su Zapoteci počeli gubiti kontrolu nad područjima na svojim granicama. Pad Monte Albána označio je početak kraja Zapotečkog carstva (Licon 2001).

Razdoblje od 1330. do 1525. godine označava konačan kraj zapotečke civilizacije. Tijekom ovog razdoblja Monte Alban je bio u potpunosti napušten, te se koristio kao mjesto rituala žrtvovanja. U to su vrijeme Zapoteci ratovali s Astecima te je poraz označio i konačan kraj civilizacije Zapoteka (Licon 2001).

3.4.2. Kalendar Zapoteka

Prema Marcusu (1978) i Whittakeru (1983), jedno od najvažnijih dostignuća ove civilizacije je kalendar. Zapoteci su bili jedni od prvih naprednijih civilizacija koja je proučavala zvijezde. Zapoteci su vjerovali da je vrijeme dio ponavljajućeg ciklusa. Umjesto konstantnog napredovanja, oni su smatrali da se vrijeme vraća na istu točku tijekom godina i tako bi kroz isti ciklus prolazilo iznova i iznova. Prema njihovom kalendaru, godina je imala 260 dana i bila je podijeljena na četiri mjeseca. Mjeseci su bili bliži kišnoj sezoni jer se zapotečka civilizacija temeljila na poljoprivredi. Godišnja doba imala su veoma važnu ulogu u aktivnostima i odlukama Zapoteka. Svaki mjesec imao je 65 dana i sadržavao je pet tjedana po 13 dana.

Drugi kalendar Zapoteka temeljio se na sunčevim ciklusima, a sastojao se od 18 mjeseci. Svaki mjesec imao je 20 dana, što znači da po ovom kalendaru godina ima 360 dana. Arheolozi su primijetili da su Zapoteci često nazivali svoju djecu po danima u kalendaru, i vjeruje se da ime odražava dan kada je dijete rođeno. Zapoteci su vjerovali u sreću, a određene su dane smatrali sretnima. Neki od 20 dana nosili su imena po životinjama - Iguana, Zec, Pas, Jaguar, Jelen i dr., a poneki po vremenu kao što je kiša. Djeca čiji su roditelji pripadali višoj klasi često su imena dobivala po sretnim danima koji su bili najbliži njihovom rođenju. (Licon 2001).

Cijela kultura i život Zapoteka bio je organiziran prema kalendaru rituala koji se sastojao od 260 dana. Zapoteci su smatrali da su bogovi kontrolirali prolaznost vremena i događanja. Izrađivali su posude, koje su zapravo bile urne i gotovo uvijek su se nalazile u grobnicama i to ispred ili u samoj komori. Arheološki dokazi potvrdili su povijesne indikacije da su koristili grobnice i za kulturne aktivnosti, rituale žrtvovanja i za ukope. Zapoteci su pokojnika u komoru pokopali s najljepšom odjećom, s nakitom, ukrasima i posudama i figuricama izrađenim od keramike. U keramičkim posudama nalazila se hrana za prehranu pokojnika dok je on putovao u zagrobni život (Licon 2001).

3.5. Civilizacija Totonaka

Nakon civilizacije Olmeka, civilizacija Totonaka naselila je obalno područje današnje savezne meksičke države Veracruz. O samom narodu Totonak ne zna se puno, ali su njihova kultura i običaji veoma važni, jer njihovi potomci još danas žive i njeguju tradiciju.

Počeci Totonaka datiraju između 800. i 900. godine kada su njihovi preci došli su iz regije Puebla, u središnji Veracruz te su počeli naseljavati okolna područja već utemeljenog grada El Tajina oko 800. godine. Kultura naroda Totonak protezala se od ušća rijeke Tuxpan do rijeke Antigue. Narod Totonak bio je miroljubiv narod, koji nije volio ratovati i osvajati područja. Totonaci su sklopili savez s okolnih pedesetak naselja, i na taj način uspostavili svoju prijestolnicu u Cempoali. Zbog svoje miroljubive politike, fokus naroda bio je na poljoprivredi i kulturnom

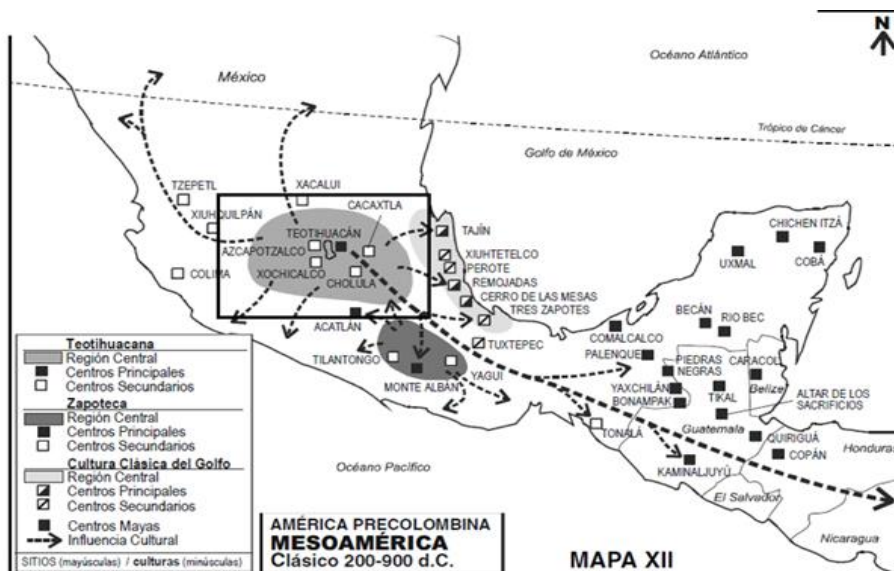
razvoju. U 15. stoljeću narod Totonak izgubio je svoju neovisnost i podlegao astečkom carstvu (Sondereguer i Punta 2004).

Religija Totonaka bila je politeistička, te se sastojala od nekoliko bogova; Sunce, Mjesec, Zemlja, Voda, Smrt, Kukuruz i Perjanica-zmija. Religijski običaji Totonaka uključivali su samoozljeđivanje, pokore te ljudske žrtve. Navedeni religijski običaji bili su posvećeni bogu Kiše. *Danza de los Voladores* (hrv. Ples letača) je toltečka ritualna izvedba koja simbolizira život i smrt. Današnji potomci Tolteka još uvijek prakticiraju ovaj ritual (Sondereguer i Punta 2004).

3.6. Civilizacija grada Teotihuacana

Ostaci grada Teotihuacan su danas jedno od najpoznatijih i najposjećenijih arheoloških nalazišta na svijetu. Kultura Teotihuacana se smatra pretečom astečke civilizacije, te je bila zasebna civilizacija.

Slika 9. Geografski položaj Teotihuacan civilizacije

Izvor: America Precolombiana; Sintesis historica, antologia y analisis de su arte plastico (str 47.)

Na slici 9. je prikazan (unutar crnog pravokutnika) geografski položaj civilizacije Teotihuacana. Nalazila se na području meksičke kotline koja se proteže na 7.800 kilometara kvadratnih, iznad jezera Texcoco. Ova kotlina nalazi se na visini od 2.200 metara između dva planinska lanca – Sierra Nevada na istoku i planine Sierra de la Cruces na zapadu. Grad Teotihuacan je smješten pedesetak kilometara sjeveroistočno od današnjeg glavnog grada Ciudad de Mexico - današnje države Meksiko. Zbog povoljne klime i rijeka San Juan i Panuco dolina je u ono vrijeme bila prigodna za poljoprivredu (Miller 2012).

Veoma je malo dokaza o cjelokupnoj povijesti ove kulture. Prema Sondereguer i Punt (2004) kultura Teotihuacana započinje oko 200.-150. godina pr. Kr., te nestaje oko 700. godine. Još danas nije poznato tko je točno izgradio grad niti koje je bilo njegovo ime. Teotihuacan je naziv

koji su gradu dali Asteci i znači „mjesto gdje se ljudi pretvaraju u bogove“. Ono što je arheolozima poznato je to, da narod koji je izgradio Teotihuacan izvorno nije pripadao narodima Središnje visoravni, nego drevnom stanovništvu koje je nastanjivalo obalu Meksičkog zaljeva. U ranijem dobu poznato je da je narod Teotihuacana imao dobre odnose sa svojim susjedima - civilizacijom Zapoteka.

Od 200. pr. Kr. moguće je govoriti o civilizaciji Teotihuacana. Do 350. godine Teotihuacan postao je kozmopolitski grad u kojem su živjeli ljudi i iz drugih mjesta, a do 500. godine grad je imao površinu od 24 kilometara kvadratnih i populaciju od 100.000 do 125.000 stanovnika. Tijekom razdoblja šestog i polovice sedmog stoljeća, grad je bio središte trgovine i trgovinskih puteva (Sondereguer i Punta 2004).

Još se uvijek ne zna razlog propasti grada i civilizacije Teotihuacana. Brojni povjesničari navode različite razloge propasti grada. Povjesničari poput Sondereguer i Punte (2004) smatraju da je razlog propasti grada bilo pljačkanje i požar oko 670. godine. Miller (2012) kao glavni razlog propasti grada navodi obilne kiše i poplave, dok Coe i Koontz (2013) navode da su politički i ekonomski faktori kao i pritisak na fizičko okruženje imali utjecaj na slabljenje, a kasnije i propast grada. Iako se o povijesti grada Teotihuacana malo zna, ostavština ove civilizacije je velika.

3.7. Civilizacija Huasteka

Civilizacija Huasteka jedna je od manje poznatih civilizacija pretkolumbovske Srednje Amerike. Iako je civilizacija Huasteka nestala, njezin utjecaj još uvijek živi u suvremenom svijetu i društvu. Njihovi potomci još i danas brinu i njeguju kulturu, jezik i tradiciju Huasteka.

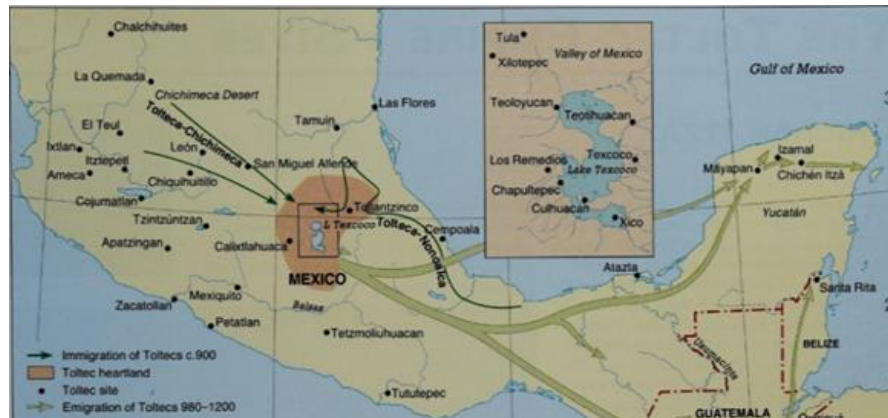
Narod Huasteka naselio je sjevernu obalu Meksičkog zaljeva. Područje je poznato pod nazivom Huasteca, a uključivalo je područje današnjih meksičkih saveznih država Veracruz, Tamaulipas, San Luis Potosi i Hidalgo. Civilizacija Huasteka djelovala je od 1000. do oko 1500. godine. Narod Huasteka pripadao je etničkoj skupini Maja, no nakon što su se odvojili od njih, prestali su primjenjivati majanske životne i kulturne običaje. Umjesto toga, Huasteci su primjenjivali životne i kulturne običaje Teotihuacana, Tolteka i Totonaka (Sondereguer i Punta 2004).

Huasteci su bili poznati po umjetnosti, pogotovo u klesarstvu i keramici. Kultura Huasteka bila je oblikovana ritualima, religijskim običajima i vjerovanjima. Nadalje, religijski običaji su uključivali brojne i bogate ceremonije žrtvovanja. Kao i većina pretkolumbovskih civilizacija Huasteci su vjerovali u više bogova. Neki od bogova su bili: Tlaloca - bog kiše te Quetzalcoatla- božanstvo plodnosti i obnove. Asteci su Huasteke smatrali barbarskim narodom i prezirali ih zbog njihove navike hodanja bez odjeće. Upravo su Asteci tijekom svojih brojnih osvajanja pokorili narod Huasteka (Sondereguer i Punta 2004).

3.8. Civilizacija Tolteka

Civilizacija Tolteka bila je jedna od najvažnijih i najutjecajnih pretkolumbovskih civilizacija. Tolteci su dobili ime po gradu Tuli (Tollan), koji je ujedno bio i njihova prijestolnica. Civilizacija Tolteka djelovala je od početka 10. stoljeća (oko 900. godine) do kraja 12. stoljeća. Tolteke je civilizacija Asteka smatrala svojim precima.

Slika 10. Geografski položaj civilizacije Tolteka

Izvor: Wood Marion, Cultural Atlas for Young people: Ancient America, 2003, str.67

Na slici 10. prikazan je geografski položaj civilizacije Tolteka. Tolteci su se smjestili u blizini današnjeg glavnog grada Meksika, odnosno ondašnjeg grada Teotihuacana.

Na početku 9. stoljeća vladar Mixcoatl („Pernata-Zmija“) zajedno sa svojim narodom naselio je mjesto Colhuacan u dolini Meksika, a njegov sin i nasljednik Topiltzin Quetzalcoatl smatra se jednom od najpoznatijih osoba u povijesti Meksika. Novo središte civilizacije bio je grad Tula, odnosno drevni grad Tollan. Nekoliko godina nakon osnutka, Tula je zbog religije i vjerovanja bila žarište unutarnjih sukoba. Topiltzin i njegovi sljedbenici bili su prisiljeni pobjeći iz grada, a nakon njihovog bijega, civilizacija Tolteka dosegla je svoju najveću ekspanziju. Tolteci su tada kontrolirali veći dio središnjeg Meksika, odnosno od obale Tihog oceana, pa sve do obale Karipskog mora. Početak propasti grada Tule bilo je za vrijeme vladara Huemac (Velika Ruka), za vrijeme čije vladavine bilo je mnogo suša te su ponovo izbili unutarnji sukobi (Coe i Koontz 2013).

3.9. Civilizacija Olmeka

Na obalnom području koje danas dijele dvije savezne meksičke države (Veracruz i Tabasco), smjestila se najstarija civilizacija Srednje Amerike - civilizacija Olmeka. Navedeno obalno područje čini prostranu ravnicu koja se nastavlja u planinski lanac Tuxtlu. Ovo je jedno od najvlažnijih područja Srednje Amerike, s velikom količinom oborina i rijekama koje se izlijevaju u kišnoj sezoni. Rijeke donose i talože velike količine mulja, pa s ovo područje koristi u poljoprivredne svrhe. Upravo u ovoj regiji današnjeg Meksika, zabilježena su tri glavna središta civilizacije Olmeka: Tres Zapotes, San Lorenzo i La Venta (Rosenwig 2009).

Slika 11. Geografski položaj civilizacije Olmeka

Izvor: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Olmec_Heartland_Overview_4.svg (pristup: 23.3.2024.)

Na slici 11. prikazana su tri glavna središta civilizacije Olmeka: najsjevernije središte je Tres Zapotes, u unutrašnjosti se nalazi San Lorenzo i La Venta koje se nalazi u močvarnom području rijeke Tonale.

Prema Sonderegger i Puntis (2004) povijesno razdoblje civilizacije Olmeka trajalo je od 1300. pr. Kr. do 100. godine pr. Kr.. Podrijetlo Olmeka još je uvijek nepoznato, a na jeziku Nahuatl riječ „Olmek“ znači „narod od gume“.

Prvo od većih olmečkih središta je San Lorenzo Tenochtitlan. Naselje San Lorenzo bilo je prvo veliko središte civilizacije, a svoj vrhunac doseglo je 1000. god. pr. Kr., te se u to doba smatralo najvećim gradom u Srednjoj, ali i Latinskoj Americi. Naselje je imalo vlastiti sustav odvoda (primjerice jedan od spomenika pronađenih u San Lorenzu, bila je skulptura olmečkog boga kiše koji kleči, a na njegovim leđima se nalazila udubina kako bi voda mogla otjecati). Svi spomenici u San Lorenzu bili su napravljeni od bazalta. Olmeci su materijale, u ovom slučaju balzat, transportirali preko 100 kilometara iz udaljene planine Tuxtla (Campagno 2007; Miller 2012).

Nakon krize u središtu San Lorenzo, politička prevlast bila je preseljena u novo središte La Venta gdje su izgrađene mnoge monumentalne građevine. La Venta je arheolozima veoma

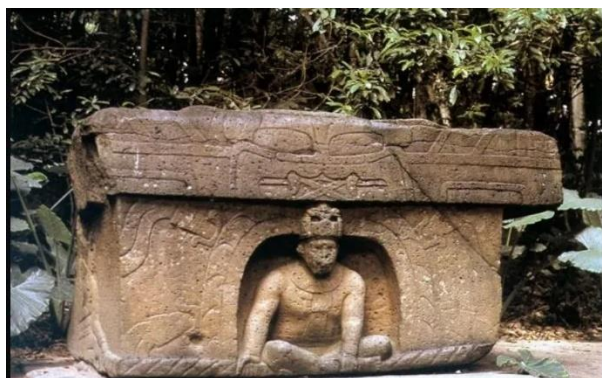
zanimljiva, jer je ona sagrađena osam stupnjeva zapadno od magnetnog sjevera, što predstavlja i zahtjeva neka nova načela arhitektonskog planiranja. Ova su se načela ponavljala mnogo puta na području Srednje Amerike. Prvo uspostavljeno načelo arhitektonskog planiranja odnosilo se da su ceremonijalne jezgre položene duž astronomskih osi (npr. sjever-jug); nadalje drugo načelo se odnosi na podizanje pojedinačnih struktura (u nekim slučajevima svetišta). Najzanimljivija građevina u La Venti bila je piramida koja je bila visoka 32 metara, te se smatra jednom od najvećih i najstarijih piramida toga doba. Prema podacima provedenih istraživanja, arheolozi su zaključili da je piramida u cijelosti napravljena od zemlje (Campagno 2007; Miller 2012).

Nakon pada središta La Vente, novo središte postalo je naselje Tres Zapotes, jedno od posljednjih velikih središta Olmečke civilizacije. Arheolozi i povjesničari još danas nemaju saznanja kako je propala i nestala civilizacija Olmeka. Nakon 400. god. pr. Kr. područje na kojem je obitavala civilizacija Olmeka pada u zaborav te se gubi svaki trag ove velike i važne civilizacije (Campagno 2007; Miller 2012).

Pripadnici civilizacije ostavili su mnogo spomenika i skulptura. U arheološkom nalazištu najstarijeg olmečkog središta pronađene su velike skulpture glava - njih 17. Prema Encyclopedia Britannica (2024) najveća skulptura visoka je 2,5 metara. Danas se ove skulpture nalaze u sklopu brojnih muzeja na području današnje meksičke savezne države Tuxtla (Diehl 2004).

Najvažnije otkriće u La Venti su oltari, a od posebnog interesa za arheologe je oltar pod brojem 4 koji je pronađen 1925. godine. Na slici 12. prikazan je Oltar 4 u La Venti.

Slika 12. Oltar 4 u La Venti

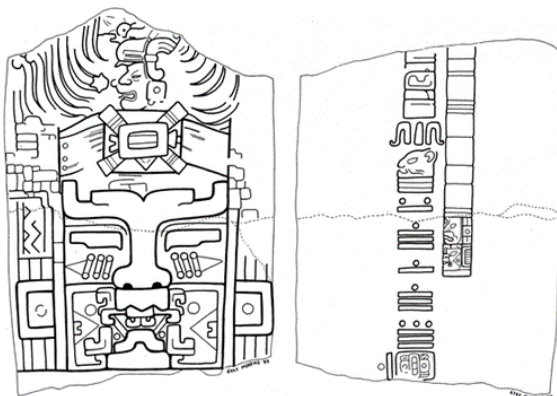
Izvor: <https://alexinwonderland751037025.wordpress.com/2020/03/11/altar-4-at-la-venta-spirituality-and-art/> (pristup: 1.9.2024.)

Oltar je visok 1,6 metara, širok 3,19 metara i dubine 1,9 metara, te je najveći u La Venti. On je ujedno i umjetničko djelo zbog preciznosti s kojom je izrađen (Diehl 2004).

Jedno od najvažnijih otkrića ostavštine olmečke civilizacije je veliki kameni spomenik poznatiji pod nazivom Stela C koji je pronađen u posljednjem središtu civilizacije Tres Zapotes.

Na slici 13. prikazan je spomenik Stela C.

Slika 13. Spomenik Stela C

Izvor: https://www.researchgate.net/figure/Tres-Zapotes-Stela-C-Left-obverse-right-reverse-Drawing-by-Ayax-Moreno_fig5_314244219 (pristup: 25.4.2024.)

Na prednjoj strani spomenika Stele C izrezbareno je stilizirano nadnaravno lice, dok na poleđini spomenika nalaze se dva urezana stupca glifa koji su Olmeci uključivali dio datuma u sustavu brojanja te se nakon istraživanja došlo do 32. godine pr. Kr.. Danas se jedan dio spomenika može vidjeti u lokalnom arheološkom muzeju u današnjem naselju Tres Zapotes, a druga polovica u Nacionalnom antropološkom muzeju u gradu Meksiku (Fine Arts Museums of San Francisco i sur. 2010).

Divovska skulptura glave, poznatija pod imenom Skulptura Q, pronađena je u Tres Zapotesu 1950. godine. Ova je skulptura za razliku od skulptura pronađenih u San Lorenu i La Venti, realističnijeg izgleda, ali je jedinstvena zbog izbočenosti donje čeljusti i duboko izrezbarenih crta lica. Kao i većina ovakvih spomenika i ovaj je spomenik isklesan od bazalta s velikim crnim kristalima (iz vulkana Cerro El Vigo). Danas se ova skulptura može vidjeti u Nacionalnom antropološkom muzeju u gradu Meksiko (Fine Arts Museums of San Francisco i sur. 2010).

Vladari olmečkih gradova vjerojatno su također služili kao šamani. Oštri predmeti, poput bodlji raže, pronađeni su na olmečkim lokalitetima i vjerojatno su se koristili u ritualima žrtvovanja krvi. Na mjestima na kojima su arheolozi pronašli ljudske kosti (i to najviše dječje) sugeriraju ljudske žrtve u ceremonijama i ritualima. Komplex A na arheološkom nalazištu La Venta općenito je prihvaćen kao vjerski kompleks. Najpoznatije prirodno središte bila je močvara po imenu El Manati. U ovoj su močvari Olmeci ostavljali žrtve kao što su gumene loptice, figurice, noževi i sjekire (Diehl 2004; Miller 2012).

4. OSTAVŠTINA PRETKOLUMBOVSKIH CIVILIZACIJA POD ZAŠTITOM UNESCO-A

Vrijednost ostavštine pretkolumbovskih civilizacija prepoznata je od strane UNESCO-a. U nastavku slijedi pregled najpoznatijih kulturno-povijesnih dobara iz područja Srednje Amerike koji su pod zaštitom i nalaze se na Popisu svjetske baštine UNESCO-a.

4.1. UNESCO i svjetska baština

UNESCO (eng. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) je Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu. Organizacija je osnovana u studenom 1945. sa sjedištem u Parizu te trenutno broji 195 država članica. UNESCO doprinosi miru i sigurnosti promicanjem međunarodne suradnje u obrazovanju, znanosti, kulturi, komunikaciji i informacijama. Jedna od organizacija kojim UNESCO upravlja je Svjetska baština (eng. *World Heritage*) koja uključuje kulturnu i prirodnu baštinu. Prema najnovijim podacima UNESCO-a iz 2024. godine, pod zaštitom organizacije ukupno je 1199 mjesta svjetske baštine (933 kulturna, 227 prirodna i 39 mješovitih kulturnih i prirodnih lokaliteta) (UNESCO, 2024, URL, pristup: 20.5.2024.).

Da bi znamenitost/ mjesto bilo uvršteno na Popis svjetske baštine, mora biti od izuzetne univerzalne vrijednosti i ispunjavati najmanje jedan od deset kriterija odabira. Kriteriji su objašnjeni u Operativnim smjernicama za provedbu Konvencije o svjetskoj baštini iz 1972. godine. Do kraja 2004. mjesta svjetske baštine birana su na temelju šest kulturnih i četiri prirodna kriterija. Usvajanjem revidiranih Operativnih smjernica za provedbu Konvencije o svjetskoj baštini iz 2003. godine, mjestu je potrebno zadovoljiti jedan kriterij (UNESCO, 2003, URL, pristup: 20.5.2024.).

U tablici 1. prikazani i objašnjeni su kriteriji UNESCO-a. Također za svaki kriterij naveden je i primjer.

Tablica 1. Kriteriji UNESCO-a

	Kriterij	Primjer
1	Mjesto/znamenitost treba predstavljati remek-djelo ljudskog kreativnog genija	Čitavi kompleks Teotihuacana predstavlja jedinstveno umjetničko djelo. Umjetnost Teotihuacana bila najrazvijenija među klasičnim civilizacijama Meksika
2	Mjesto mora predstavljati važnu promjenu ljudskih vrijednosti kroz određeno vremensko razdoblje u jednom kulturnom području svijeta, na području razvoja arhitekture ili tehnologije, monumentalnih umjetnosti, urbanizma ili dizajna krajolika	Spomenici grada Chichen Itze izvršili utjecaj na kulture cijelog poluotoka Yucatana od 10. do 15. stoljeća
3	Mjesto/znamenitost mora posjedovati jedinstveno ili barem izvanrednog svjedočanstvo kulturne tradicije jedne postojeće ili nestale civilizacije	El Tajín pruža jedinstvene informacije o razdobljima epiklasika i ranog postklasika Srednje Amerike i najvažnije je nalazište na obali Meksičkog zaljeva iz tog razdoblja
4	Mjesto treba biti izvanredan primjer gradnje, arhitektonskog ili tehnološkog kompleksa ili krajolik koji predstavlja važne etape (ili važnu etapu) ljudske povijesti	Kompleks Monte Alban najbolje predstavlja jedinstvenu evoluciju regije naseljene sukcesijom naroda: Olmeka, Zapoteka i Miksteka.
5	Mjesto/znamenitost treba biti izvanredan primjer tradicionalnog ljudskog naselja, uporabe tla ili mora, koji je reprezentativan za cijelu kulturu (ili kulture), ili ljudsku interakciju s okolišem, osobito ako je postao osjetljiv zbog utjecaja nepovratnih promjena	Postavši ranjiv pod utjecajem okolišnih promjena, jezerski krajolik Xochimilca predstavlja jedini podsjetnik na tradicionalno korištenje zemljišta u lagunama bazena Mexico Cityja prije španjolskog osvajanja.
6	Mjesto/znamenitost mora biti izravno ili očito povezan s pojavama ili živom tradicijom, s idejama ili vjerovanjima, s umjetničkim i književnim radovima izvanrednog jedinstvenog značaja	Dugi natpis na Hijeroglifskom stubištu, najduži natpis u regiji Maja, te je od velikog povijesnog značaja za regiju Maja i njeno šire kulturno područje.
7	Mjesto treba biti neusporediv prirodni fenomen ili područje izvanredne prirodne ljepote i estetske vrijednosti (tzv. kulturni krajolik)	Sustav rezervata Belizeanskog barijernog grebena jedinstven je u svijetu zbog raznolikosti tipova grebena koji su prisutni na relativno malom području.
8	Mjesto mora biti izvanredan primjer važnih etapa povijesti zemlje, uključujući zabilješke života, značajan neprekinut geološki proces u oblikovanju zemlje, ili značajna geomorfička ili fiziografska odlika	U državama Srednje Amerike nema primjera za ovaj kriterij, no jedan od primjera su Plitvička jezera u Hrvatskoj. Ključni izvanredni proces koji je oblikovao i nastavlja oblikovati sustav jezera Plitvice je stvaranje sedre koja formira barijere preko vodotoka. Zbog

		karakteristika krške podloge, vode Plitvičkih jezera prirodno su prezasićene kalcijevim karbonatom
9	Mjesto mora biti izvanredan primjer koji predstavlja značajan neprekinut ekološki i biološki proces u evoluciji i razvoju kopnenih, slatkovodnih, obalnih i morskih eko-sustava, te biljnih i životinjskih skupina	Mozaik krajolika koji se sastoji od savana, bujnih šuma, močvara i raznih slatkovodnih sustava dio je Maje šume, jednog od konzervacijskih dragulja Srednje Amerike, u kojem se nalazi bogata raznolikost flore i faune kao rezultat izvanredne evolucije vrsta i ekoloških zajednica
10	Mjesto treba biti najvažnije i značajno prirodno stanište za očuvanje prirodne raznolikosti na lokalitetu, uključujući ugrožene vrste izvanredne vrijednosti za znanost ili očuvanje života	Regija Petén i Maje šuma dom su impresivnoj raznolikosti flore i faune u raznim kopnenim i slatkovodnim staništima. Popisano je više od 2000 viših biljaka, uključujući 200 vrsta drveća. Palme, epifiti, orhideje i bromelije obilato rastu u raznim tipovima šuma.

Izrada autorice prema UNESCO-u, 2024.

4.2. Teotihuacan

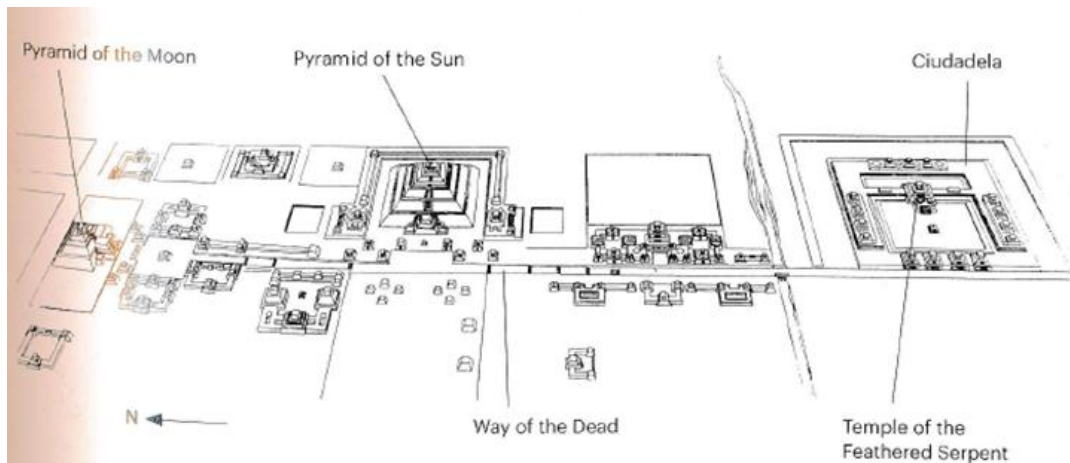
Teotihuacan jedno je od najpoznatijih i najtemeljitiše istraženih arheoloških nalazišta na području Sjeverne Amerike. Grad Teotihuacan bio je središte istoimene civilizacije. Gotovo 800 godina prije dolaska španjolskih konkvistadora bio je spaljen i uništen. Prva službena istraživanja grada – države izvršili su Ramon Almaraz i Antonio Garcia Cubas, u drugoj polovici 19. stoljeća, a projekt detaljnog mapiranja Teotihuacana proveo je američki antropolog Rene Millon.

Arheološko nalazište grada Teotihuacana je pod zaštitom UNESCO-a i nalazi se na Popisu svjetske baštine od 1987. godine, a zadovoljava pet UNESCO-va kriterija i to kako slijedi.

Tablica 2. Teotihuacan: zadovoljeni kriteriji UNESCO-a

Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
1 (I)	Cijeli kompleks Teotihuacana predstavlja jedinstveno umjetničko djelo, te da je umjetnost Teotihuacana bila najrazvijenija među klasičnim civilizacijama Meksika
2 (II)	Teotihuacan vršio utjecaj na cijelu regiju Meksika, pa sve do Guatemale
3 (III)	Teotihuacan i njegova dolina jedinstveno su svjedočanstvo o pred urbanim strukturama pretkolumbovskog Meksika
4 (IV)	Avenija mrtvih je jedinstveni spomenik i mjesto šovanja, te predstavlja izvanredan primjer pretkolumbovskog ceremonijalnog središta

Izrada autorice prema UNESCO-u,

Slika 14. Plan grada Teotihuacana

Izvor: Miller, The Art of Mesoamerica From Olmec to Aztec str. 87

Na slici 14. prikazan je plan grada Teotihuacana. Glavna os grada bila je Avenija Mrtvih, široka 40 metara, i duga 2 kilometara dok je izvorna duljina Avenije je iznosila 5 kilometara. Dijelila je grad na dva dijela, a njen početak je bio kod Mjesečeve piramide na sjeveru, a završetak kod Citadele (špa. *La Ciudadela*) na jugu. Sve građevine su bile izgrađene u skladu s orijentacijom glavne osi – Avenijom. Cijeli kompleks Teotihuacana odijeljen je kanalom rijeke San Juan. Na južnom dijelu grada, s desne strane Avenije nalazi se Citadela u čijem se središtu nalazi Hram Quetzalcoatla, a na lijevoj strani, Glavna tržnica. Na sjevernoj strani Grada, s lijeve strane Avenije nalaze se Dvorište stupova i Quetzalcoatlova palača. Na desnoj strani Avenije nalaze Mjesečeva piramida, Sunčeva piramida te Mjesečev trg. Uz Aveniju Mrtvih nalaze se mnoge manje platforme *talud-tablero*. Azteci su vjerovali da su to grobnice, što je inspiriralo naziv avenije - Avenija Mrtvih (Angulo 2003; Coe i Koontz 2013).

Velikom četverokutu u Teotihuacanu Španjolci su dali ime – Citadela. Smatrali su da je sa svih strana bila okružena obrambenim zidom od 400 metara, do kojeg se dolazi samo jednim stubištem na zapadu. U središtu Citadele, po mišljenju tadašnjih Španjolaca nalazio se „potopljeni dvorac“. Kasnije je otkriveno da je taj „dvorac“ zapravo Quetzalcoatlov Hram, i da se „zid“ sastoji od platformi visokih 7 metara i 4 piramidalne zgrade na vrhu. Današnji arheolozi smatraju da su se na platformama piramidalnih građevina nalazili mali hramovi. U tim malih hramovima su se održavale civilne i vjerske ceremonije. U središtu Citadele nalazio se Središnji Oltar (Angulo 2003).

Quetzalcoatlov Hram poznat je i kao Hram Pernate Zmije, te je najmanji i najkasnije izgrađeni od tri piramide Teotihuacana, a sagrađen je oko 200. godine. Pernata zmija jedna je

od ikonografskih motiva koji krasi hram. Hram je stepenasta piramida sa sedam razina, a na vrhu se nalazila skulptura boga Quetzalcoatl. Na zidovima hrama izmjenjuju se figure glave Pernatog zmaja i glave mitskih figura. (Angulo 2003; Miller 2012; Coe i Koontz 2013)

Na slici 15. prikazana je Sunčeva Piramida.

Slika 15. Sunčeva piramida

Izvor: <https://wanderingtrader.com/travel-blog/pyramid-sun-teotihuacan-mexico/> (pristup: 20.3.2024.)

Sunčeva Piramida je najveća građevina u Teotihuacanu. Asteci su dali piramidi ime „Sunce“, jer su uočili da između proljetnog ekvinocija i pojave zvijezda – Plejade na istoku, Sunce prolazi duž središnjih stuba piramide. Asteci, međutim nisu znali ime boga kojem je piramida bila posvećena. Danas je piramida visoka 66 metara, ne računajući ruševine svetišta na vrhu. Arheolozi su tijekom 70-ih godina prošlog stoljeća, ispod središnjeg stubišta, otkrili spilju sa 100 metara dugim prolazom. Prolaz vodi k središtu piramide, a završava u četiri komore. Piramida je bila građevina više od 200 godina (Angulo 2003; Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Mjesečeva piramida druga je najveća građevina u Teotihuacanu, a nalazi se na sjeveru grada. Gradnja piramide započeta je u posljednjem stoljeću pr. Kr., a završena 200 godina kasnije. Piramida je imala četiri kata, a na njenom vrhu nalazila se platforma koja je vjerojatno bila korištena za plesove i druge rituale. Prema mišljenju povjesničara održani rituali na Mjesečevoj piramidi bili su u čast božici Vode (Coe i Koontz 2013).

Quetzalcoatova palača poznata je i pod nazivima: Quatzal-leptirova palača i Palača Leptira. Ovaj kompleks izgrađen je u razdoblju od 400. do 600. godine, najraskošniji je kompleks u Teotihuacanu pa povjesničari smatraju da je bio rezidencija gradske elite. Palača je sa stubištem na istoku povezana sa Mjesečevim trgom. Dvorište Stupova nalazi se u središtu kompleksa, te je u obliku pravokutnika, a ono je okruženo širokim vratima sa sve četiri strane koje vode u sve prostorije. U dvorištu se nalazi važan isklesani ikonografski motiv ptice - kvecal. Povjesničari smatraju da ptica kvecal predstavlja izlazak sunca. U sklopu kompleksa nalazi se i Palača Jaguara, i to na zapadnoj strani Palače leptira, a izgrađena je između 450. i 650. godine. Unutar palače nalaze se očuvani murali koji prikazuju jaguare (Angulo 2003;

Miller 2012; Coe i Koontz 2013; Visitar Teotihuacan 2024).

4.3. Arheološko nalazište Monte Alban

Arheološko nalazište grada Monte Albana (hrv. Bijela Planina) nalazi se u meksičkoj saveznoj državi Oaxaci, te je jedno od najvažnijih nalazišta u Meksiku. Monte Alban bio je 1300 godina središte civilizacije Zapoteka. Meksički arheolozi Alfonso Caso i Eulalia Guzmán pronašli su ostatke grada 1932. godine što je dovelo je do donošenja „Zakona o zaštiti i očuvanju arheoloških i povijesnih spomenika, zajednica i prirodnih ljepota iz 1934. godine“, a sedam godina kasnije, 1939. godine, do osnivanja Nacionalnog instituta za antropologiju i povijest (u daljnjem tekstu: INAH).

Arheološko nalazište Monte Alban dio je povijesnog centra Oaxace koje se od 1987. godine nalazi na Popisu svjetske baština, kao i pod zaštitom UNESCO-a. Povijesni centar Oaxace i arheološko nalazište Monte Alban zadovoljili su četiri UNESCO-va kriterija, od kojih se dva kriterija odnose na arheološko nalazište.

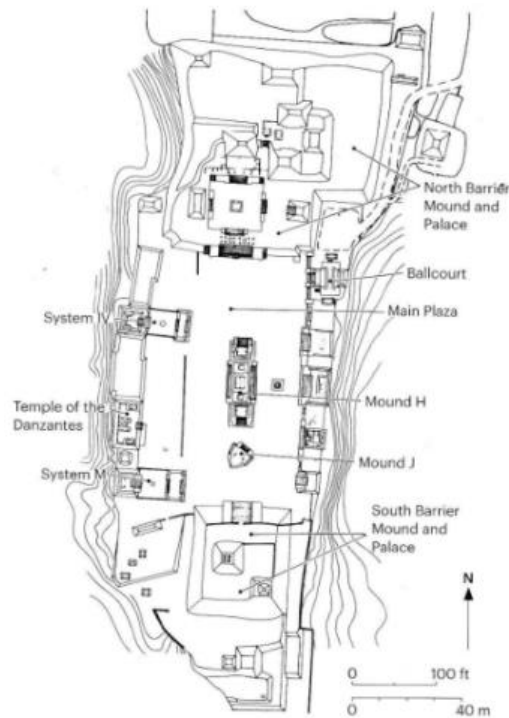
Tablica 3. Monte Alban: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji

Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
3 (III)	Monte Alban izvanredan je primjer pretkolumbovskog ceremonijalnog središta, te da predstavlja jedinstveno svjedočanstvo o uzastopnim civilizacijama koje su naseljavale regiju tijekom predklasičnog i klasičnog razdoblja.
4 (IV)	Kompleks Monte Alban najbolje predstavlja jedinstvenu evoluciju regije naseljene sukcesijom naroda Olmeca. Zapotečki grad, Monte Alban najbolje predstavlja jedinstvenu evoluciju regije naseljene sukcesijom naroda: Olmeci, Zapoteci i Miksteci.

Izrada autorice prema UNESCO

Na slici 16. je prikazan plan grada/arheološkog nalazišta Monte Albana.

Slika 16. Plan grada Monte Albana

Izvor: Miller, *The Art of Mesoamerica From Olmec to Aztec*, str. 113

Monte Alban nalazi se na padini planine, te nadgleda današnji grad Oaxacu. Većina građevina u Monte Albanu izgrađena je tijekom klasičnog razdoblja (od 200. do 900. godine). Glavni gradski trg - Plaza protezao se 300 metara od sjevera do juga i oko 200 metara od istoka prema zapadu. Nakon uređenja Plaze, Zapoteci su krenuli graditi ceremonijalne građevine oko same Plaze. Prve izgrađene ceremonijalne građevine bile su u obliku „dvosobnih hramova“ koji su bili simbol zapotečke civilizacije. Hramovi s dvije sobe – prostorije bili su poznati pod nazivom *yohopee* u kojima su arheolozi pronašli figurice od žada i bisera (Saunders 2004; Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Tijekom drugog razdoblja Monte Albana izgrađena su prva igrališta koja su bila izgrađena u obliku slova „I“. Najpoznatije i najveće igralište duljine 41 metar izgrađeno je na istočnoj strani Plaze (Saunders 2004; Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Građevina J napravljena je od kamena u obliku velikog vrha strijele. Sama građevina usmjerena je 62,63 stupnjeva prema jugoistoku. Astronom Aveni i arhitekt Hartung ispitali su neobičnu orijentaciju građevine, te su ukazali da je građevina poravnata sa zvijezdom Kapellom. Vanjski dio građevine ukrašen je s više od 14 ispisanih kamenih ploča, čiji tekstovi su veoma slični. Natpisi se sastoje od naopako okrenute glave sa zatvorenim očima i složenim pokrivalom za glavu (Licon 2001; Coe i Koontz 2013).

Jedna od najstarijih građevina u Monte Albanu je Hram Danzantesa koja je poznata i pod nazivom Građevina L, a dobila je ime po reljefima Danzantes (plesaći). Danzantes su reljefne figure na velikim kamenim pločama postavljenim na vanjskoj strani platforme – građevine L. Figure su prikazivale gole muškarce, čija su usta bila okrenuta prema dolje, u različitim pozama. Za neke od njih može se zaključiti da se radi o leševima, nedvojbeno poglavicama i kraljevima, ubijenih od strane najranijih vladara Monte Albana (Licon 2001; Coe i Koontz 2013).

4.4. Grad Tenochtitlan kao dio povijesnog središta grada Meksika

Grad Tenochtilan bio je najpoznatije središte astečke civilizacije. Sadašnji glavni grad Meksika, Ciudad de Mexico izgradili su Španjolci u 16. stoljeću na ruševinama Tenochtitlana. Ciudad de Mexico je danas jedan od najvećih i najgušće naseljenih gradova na svijetu. Prema statističkim podacima INPI-ja iz 2023. godine, Ciudad de Mexico imao je 22,3 milijuna stanovnika.

UNESCO je 1987. godine na Popis svjetske baštine uvrstio povijesno središte grada Ciudad de Mexica. U dio zaštićenog središta grada, također su uvrštene i pronađene ruševine glavnog grada civilizacije Asteka – Tenochtitlana. Povijesno središte Ciudad de Mexica kao mjesto svjetske baštine UNESCO-a zadovoljava četiri kriterija, ali se samo jedan zadovoljeni kriterij odnosi na astečku civilizaciju i Tenochtitlan (UNESCO 2024).

Tablica 4. Tenochtitlan: zadovoljeni UNESCO-v kriterij

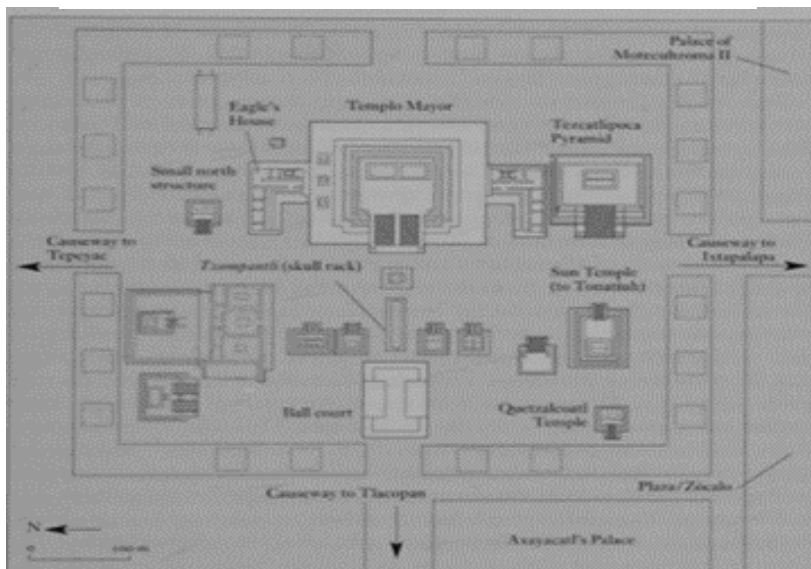
Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
3 (III)	Monumentalni kompleks Templo Mayor pruža izvanredno svjedočanstvo o kultovima izumrle civilizacije zbog ruševina pet hramova podignutih prije Velike piramide...

Izrada autorice prema UNESCO

Vizija tamošnjeg svećenika za Asteke je predstavljala sveti znak da na tom mjestu osnuju grad – Tenochtitlan. U početku Asteci su sagradili zemljanu platformu na kojoj se nalazila koliba od trski. Ta koliba je predstavljala hram i prvo svetište. Kasnije, na tom mjestu Asteci su izgradili Veliki Hram – Veliku Piramidu (Towsend 2009; Coe i Koontz 2013).

Na slici 17. prikazana je skica plana grad Tenochtitlana

Slika 17. Skica plana grada Tenochtitlana

Izvor: Michael D. Coe i Rex Koontz, Mexico From the Olmecs to the Aztecs, sedmo izdanje, 2013, str. 193

Centar grada Tenochtitlana bio je u obliku kvadrata, te je sa svake strane bio ograđen zidovima. U samom centru grada nalazili su se najvažniji hramovi i piramide te mjesto mnogih obreda. *Templo Mayor* (hrv. Veliki hram) bio je najveća i najvažnija građevina u gradu, a bio je posvećen astečkom vrhovnom božanstvu (Huitzilopochtli) i bogu kiše (Tlaloc). Zapadno od Velikog hrama nalazili su se „stalak za lubanje“ (na slici: *Tzompantli*), te igralište za igre s loptom. Na sjeverozapadnom dijelu centra nalazio se Kompleks Calmecac. Kompleks je služio za obučavanje elite o astečkoj religijskoj tradiciji. Izvan samog centra, na jugu i zapadu nalazile su se vladareve palače (Coe i Koontz 2013).

Najvažnija i najveća građevina u Tenochtitlanu bila je Templo Mayor – Veliki Hram. Na slici 18. nalazi se model Templo Mayora koji se nalazi u Nacionalnom antropološkom muzeju u San Franciscu.

Slika 18. Model rekonstrukcije Templo Mayora u Tenochtitlanu

Izvor: Wolfgang Sauber, <https://www.worldhistory.org/image/1439/temple-mayor-tenochtitlan/> (pristup: 15.3.2024.)

Heueocalli bilo je astečko ime Velikog Hrama. Nekoliko se puta gradio i rekonstruirao, a nalazio se u središtu velikog „svetog područja“, te je bio najviša građevina u gradu. Sjeverna

strana Hrama bila je posvećena Tlalocu – bogu kiše, a južna strana Huitzilopochtliju – bogu rata. Veliki Hram bio je društveno i religijsko središte Tenochitlana, te su tamo održane mnoge ceremonije i rituali. Jedan od najzloglasnijih ceremonija bila je ceremonija masakriranja zarobljenika. Drugi najpoznatiji festival bio je Ceremonija novog ognja, koja se održavala svake 52 godine. U Hramu su se održavale krunidbe vladara, ali i državni pogrebi vladara. Posebno značajna bila je krunidba posljednjeg pravog astečkog vladara Moctezume II, 1502. godine (Matos Moctezuma 1994; Towsend 2009; Coe i Koontz 2013).

Veliki Hram slučajno je otkriven 1978. godine. Danas, arheolozi vrše iskapanja na pet različitih lokacija. Sve lokacije nalaze se u blizini središnjeg gradskog trga u Ciudad de Mexico. Arheolog Eduardo Matos Moctezuma navodi da je tijekom iskapanja u središtu Ciudad de Mexica, pronađeno više od 40 tisuća artefakata koji su poslužili za bolje razumijevanje astečke kulture i trgovinskih veza (Archaeological Institute of America, srpanj/kolovoz 2014).

4.5. El Tajin

Grad El Tajin nalazi na sjevernom dijelu savezne države Veracruz u Meksiku, te se proteže na 10 kilometara kvadratnih. Zlatno doba El Tajina bilo je od početka 9. pa sve do 13. stoljeća. Ostaci grada El Tajin od 1992. godine nalaze se na Popisu svjetske baštine UNESCO-a. El Tajin kao arheološko nalazište i „pred-španjolski grad“ zadovoljio je dva uvjeta UNESCO-a.

Tablica 5 El Tajin: Zadovoljeni kriteriji UNESCO-a

Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
3 (III)	El Tajin pruža jedinstvene informacije o epiklasiku i ranom postklasiku Srednje Amerike i najvažnije je nalazište na obali Meksičkog zaljeva iz tog razdoblja.
4 (IV)	Nalazište El Tajin veoma važno zbog svog urbanog rasporeda.

Izrada autorice prema UNESCO

Arheološki dokazi navode da je grad El Tajin bio sagrađen prije 800. godine pr. Kr.. Međutim, grad je prosperirao i nakon pada Teotihuacana, te je postao važno trgovačko središte, posebice za trgovinu opsidijanom. Zahvaljujući svom trgovinskom razvoju, za vrijeme kralja 13 Coneja u El Tajinu je uspostavljena vojna vlada. Grad je dobio ime po Tonačkom bogu munja (Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Ruševine El Tajina otkrivene su krajem 18. stoljeća, a njihova najvažnija građevina je Piramida Niša (španj. *Pirámide de los Nichos*) koja je prikazana na slici 19..

Slika 19. Piramida Niša u El Tajinu

Izvor: <https://www.thoughtco.com/el-tajin-pyramid-of-the-niches-3571867> (pristup: 10.3.2024.)

Piramida Niša nalazi se u središtu El Tajina i visoka je 18 metara. Piramida se sastoji od četverostruke simetrične strukture, te je obložena isklesanim kamenim blokovima. Sastoji se od šest različitih slojeva koji se uzdižu do vrha na kojem se nalazilo svetište. Istraživanja INAH-a pokazala su da su dva sloja napravljena u brzom slijedu i dovršena oko 800. godine. Ukupan broj niša na Piramidi je 365, što implicirala da se piramida odnosila na solarni dan odnosno godinu (Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Zgrada Stupova je najveći kompleks „palače“ u El Tajinu. Na stupovima isklesani su prizori iz ceremonijalno života grada El Tajina. Najzanimljiviji prikaz na stupovima prikazuje povorku pobjedničkih ratnika koji dovode odjevene zarobljenike svome vladaru, osobi s kalendarskim imenom 13 Zec (Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Prema arheološkim dokazima, stanovnici grada bili su opsjednuti igrom s loptom. Upravo zbog opsesije stanovnika igrom s loptom, u El Tajinu nalazi se više od 17 igrališta. Tereni koji su dugi 60 metara, formiraju dva sučeljena zida, s kamenim površinama. Zanimljivost vezana uz terene je da nigdje na slikama koje se nalaze u El Tajinu, nije prikazana sama igra. Umjesto igre s loptom na slikama su prikazani rituali koji upućuju na igru (Coe i Koontz 2013).

4.6. Majanski grad Palenque

Palenque bio je jedan od najvažnijih gradova tzv. srednje Majanske civilizacije od 250. do 900. godine. Svoj vrhunac Palenque je postigao za vrijeme vladara K'inich Janaab' Pakala, između 615. i 783. godine. Smatra se da je Palenque oko 800. godine imao blizu 8000 stanovnika. Nakon toga grad je počeo propadati i napušten je stoljeće kasnije, bez dokaza o jasnom razlogu njegovog pada.

Ruševine grada Palenque prvi put su pronađene krajem 18. stoljeća. Ostaci majanskog

grada Palenque nalaze se na UNESCO-vom Popisu svjetske baštine od 1987. godine (INAH 2024).

Tablica 6. Palenque: zadovoljeni kriteriji UNESCO-a

Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
1 (I)	Palenque neusporedivo dostignuće majanske umjetnosti
2 (II)	Utjecaj Palenquea bio značajan na zapadnom teritoriju Maja
3 (III)	Palenque jedinstveno svjedočanstvo o mitologiji i obredima Maja
4 (IV)	Grad Palenque je izvanredan primjer ceremonijalnog mjesta

Izrada autorice prema UNESCO

Najvažnija građevina u Palenqueu je Hram Natpisa (španj. *Templo de las Inscripciones*) koji je prikazan na slici 20..

Slika 20. Hram Natpisa

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/09/Palenque_temple_2.jpg (pristup: 25.5.2024.)

Hram Natpisa nalazi se u kompleksu Pakalove Palače. Vođa Palenque Kimich Janaab Pakal ili Pakal Veliki tijekom svoje vladavine u 7. stoljeću dao je izgraditi Palaču i Hram. Hram Natpisa ujedno je i Pakalova grobnica. Mnogi smatraju najljepšim očuvanim hramom civilizacije Maja (Shele i Mathews 1999; Estrada-Belli 2011; Miller 2012).

4.7. Chichen Itza

Chichen Itza, jedno je majanskih središta, te najposjećenija je kulturna i povijesna znamenitost Meksika i Srednje Amerike. Chichen Itza nalazi se pod zaštitom UNESCO-a i na Popisu svjetske baštine od 1988. godine te zadovoljava tri UNESCO-va kriterija (INAH 2024, UNESCO 2024).

Tablica 7. Chichen Itza: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji

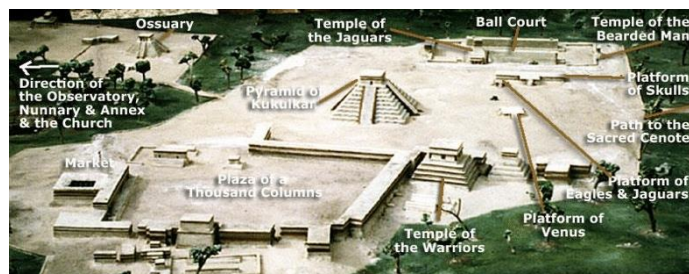
Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
1 (I)	Spomenici u Chichen Itzi pripadaju remek-djelima Srednjoameričke kulture.
2 (II)	Spomenici Chichen Itze izvršili utjecaj na kulture cijelog poluotoka Yucatana od 10. do 15. stoljeća.
3 (III)	Chichen Itza najvažnije arheološko nalazište civilizacija Maja i Tolteka.

Izrada autorice prema UNESCO

Chichen Itza osnovan je na području poluotoka Yucatana u 5. stoljeću. Američki istraživač John L. Stephens 1841. godine otkrio je ruševine Chichen Itze. Chichen Itza ostala je u privatnom vlasništvu sve do 2010. godine, kada ju je konačno kupila država Yucatan. Arheološko nalazište istražuje se od 1998. godine. Druga piramida koja je skrivena duboko unutar poznate piramide Kukulkan pronađena je 2018. godine (UNESCO 2024; INAH 2024).

Arheološko nalazište Chichen Itza najveće je nalazište pretkolumbovskih civilizacija u Srednjoj Americi. Chichen Itza ujedno je i vrhunac toltečke civilizacije. Na slici 21. prikazani su plan i građevine Chichen Itze.

Slika 21. Plan arheološkog nalazišta Chichen Itze

Izvor: https://www.researchgate.net/figure/Site-plan-showing-major-edifices-at-Chichen-Itza-The-Temple-of-the-Warriors-and-the_fig1_306315529 (pristup: 4.3.2024.)

Chichen Itza građena je tijekom dva različita vremenska razdoblja. Građevine koje su građene u prvom razdoblju, građene su prema majanskom stilu. Građevine koje su građene u prvom razdoblju su: Samostan (španj. *Las Monjas*), Tamna Soba (*Akab Dzib*), Hram Natpisa (španj. *Templo de los Tableros Esculpidos*) i Jelenov Hram (španj. *La Casa de Venado*). U drugom razdoblju (od 10. do početka 13. stoljeća) izgrađene su građevine: Opservatorij (španj. *El Caracol*), piramida *El Castillo*, Igralište (španj. *El Gran Juego de Pelota*), Zid lubanja (*Tzompantli*), Hram Jaguara (španj. *El Templo del Jaguar*), Kuća Orlova, Hram Ratnika, Skupina tisuću stupova i mnoge druge građevine. Izvan samog središta Chichen Itza, nalazi se Bunar Žrtvovanja (španj. *Cenote Sagrado*) (UNESCO 2024; INAH 2024).

Najpoznatija građevina, može se reći i „zaštitni znak“ Chichen Itze je piramida *El Castillo*. Na slici 22. prikazana je piramida *El Castillo*

Slika 22.. El Castillo

Izvor: <https://www.thecollector.com/what-is-el-castillo-and-why-is-it-so-famous/> (pristup: 4.3.2024.)

Izvorno ime El Castilla je Hram Kukulkan. Španjolci su ovaj hram nazvali *Piramida del Castillo* jer je konkvistador Francisco de Montejo, nakon osvajanja poluotoka Yucatana, tamo postavio svoje sjedište. Hram se nalazi na vrhu platforme. Platforma je zapravo stepenasta piramida, visine 23,7 metara. Piramida se nalazi na kvadratnoj osnovi duljine od 54,5 metara. U sredini svake strane piramide nalazi se stubište koje se sastoji od 91 stepenice. Sva četiri stubišta vode do vrha piramide. Piramida je podijeljena na 9 razina koje simboliziraju 9 regija podzemlja. Kada se zbroje brojevi svih stepenica na 4 stubišta i jedna dodatna stepenica na ulazu u Hram, broj koji će se dobiti je 365, što odgovara broju dana u jednoj godini. Na vrhu piramide nalazi se hram. Na sjevernoj strani hrama nalazi se trijem s 3 stupa koji predstavljaju božanstvo – Pernatu Zmiju. Trijem sa 3 stupa tipičan je stil gradnje Tolteka (Ivanoff i Asturias 1973; Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Hram Ratnika (na slici 21. prikazan kao *Temple of the Warriors*) nalazi se istočno od El Castilla. Hram je izgrađen u toltečkom stilu gradnje te je okružen sa 60 velikih četvrtastih stupova. Svaka strana stupova kod Hrama ratnika, prekrivena je oslikanim reljefima s figurama koje predstavljaju ratnike koji mirno stoje i koji su spremni za borbu. Na čelima ratnika nalaze se trake ukrašenim tirkiznim perjem koje ih povezuju. Dodaci na uklesanim ratnicima kao što su: ukrasi za nos, kožni pojasevi, sandale, naramenice, prsne ploče od zlata su ili dragog kamenja, a ukazuju na njihovo toltečko podrijetlo (Ivanoff i Asturias 1973; Miller 2012; Coe i Koontz 2013).

Igralište u Chichen Itzi bilo je površinom najveće u cijelom Meksiku. Kraj samog igrališta izgrađene su tri građevine: dva mala hrama/tribine koje se nalaze na kraju igrališta i Hram Jaguara koji se nalazi na istočnom zidu igrališta. Igralište je dugo 94 i široko 34,7 metara, te je služio kao simbol bogatstva i moći grada (Ivanoff i Asturias 1973; Miller 2012).

4.8. Uxmal

Grad Uxmal bio je majanski grad na poluotoku Yucatanu. O povijesti ovog grada ne zna se puno. Arheolozi vjeruju da je grad osnovan oko 700. godine, te je pripadao razdoblju „Srednje majanske civilizacije“. Ruševine Uxmala od 1996. se nalaze na UNESCO-vom Popisu svjetske baštine. UNESCO navodi da su ruševine Uxmala zadovoljile tri kriterija.

Tablica 8. Uxmal: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji

Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
1 (I)	Ruševine ceremonijalnih građevina u Uxmalu, predstavljaju vrhunac kasno-majanske umjetnosti i arhitekture u svom dizajnu, rasporedu i ukrasima
2 (II)	Bogatstvo ikonografije u zgradama Uxmala je izraz složene majanske kozmogonije i intimnog odnosa s okolinom.
3 (III)	Spomenici i arhitektonski stilova koji su pronađeni u Uxmalu važni su dio grada kao glavnog središta ekonomskog i društveno-političkog razvoja pretkolumbovske majanske civilizacije.

Izrada autorice prema UNESCO

Grad Uxmal podijeljen je u nekoliko skupina građevina od kojih su tri glavne istražene i djelomično restaurirane. Svaka od skupina građevina postavljena je na precizan način. Piramida Mađioničara (španj. *La Pirámide del Adivino*) postavljena je u okomitoj liniji, dok je četverokutni Samostan postavljen u kvadrat, a Guvernerova palača u vodoravnoj liniji. U Uxmalu su također izgrađena velika šetališta koja su bila međusobno povezana. Šetališta su se nalazila iza zida koji je bio visok 16,7 metara. Zid je „štitio“ mnogo važnih spomenika: Guvernerovu palaču (španj. *Palacio del Gobernador*), Četverokut samostana (španj. *Cuadrángulo de las Monjas*), Hram Mađioničara (španj. *Templo del Adivino*) i Kuću stare dame (španj. *Casa de la Vieja*) (Ivanoff i Asturias 1973; Miller 2012; INAH 2024).

4.9. Tikal

Tikal (drugi naziv grada je *Yax Mutal*) je jedno od najranijih središta civilizacije Maja. Arheolozi smatraju da su Maje oko 700. godine pr. Kr. započele graditi Tikal. Do 300. godine pr. Kr. Tikal je bio gotovo izgrađen. Arheološko nalazište Tikala nalazi se u šumi regije Peten u današnjoj Guatemali, te je dio Nacionalnog parka Tikal koji se nalazi na Popisu svjetske baštine i pod zaštitom je UNESCO-a od 1979.. Nacionalni park Tikal ukupno je zadovoljio 5 kriterija, od kojih su 3 vezana uz arheološko nalazište.

Tablica 9. Tikal: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji

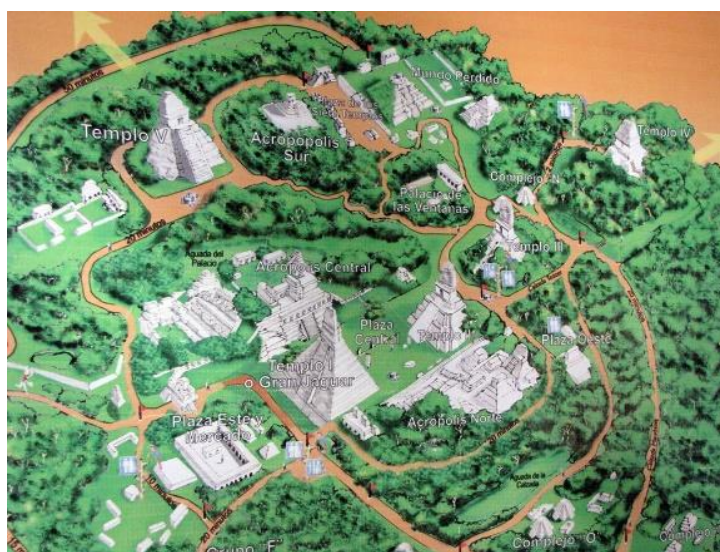
Redni br. kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
1 (I)	Nacionalni park (arheološko nalazište) je primjer umjetnosti i inovativnosti majanske civilizacije, te sadrži važne simboličke elemente kao što su piramide.
3 (III)	Arheološko nalazište kao dio nacionalnog parka Tikal ima jedinstvene elemente koji ilustriraju povijesne, mitske i biografske podatke Tikala, te podaci o Tikalu obuhvaćaju razdoblje od preko 570 godina.
4 (IV)	Arheološko nalazište Tikal kao dio nacionalnog parka je izvanredan primjer umjetnosti i genijalnosti Maja.

Izrada autorice prema UNESCO

Tikal se od drugih majanskih središta razlikuje po visini izgrađenih piramida, veličini i količini građevina (nalazište sadrži više od 3000 građevina).

Na slici 23. nalazi se plan Tikala.

Slika 23. Plan nalazišta grada Tikala

Izvor: <https://www.flickr.com/photos/furtwangl/4740826622/> (pristup: 6.3.2024.)

Središnji trg Tikala (španj. *Plaza Central*) smješten je između Sjeverne i Središnje akropole. Središnja Akropola sagrađena je oko 900. godine te se sastoji od 5 dvorišta koja su postavljena na različitim razinama, u kojima su se nalazile stotine soba. Arheolozi smatraju da su sobe u povezanim građevinama Središnje akropole, služile kao stambeni prostori za svećenike ili kao administrativni uredi. Piramide u Tikalu izgrađene su u kasnom klasičnom razdoblju, u 8. stoljeću. Arheološki dokazi pokazuju da su piramide dominirale Tikalom čitavo stoljeće. Nadalje, arheološki dokazi upućuju da su samo piramide u Tikalu „preživjele“ napuštanje grada bez uništenja. Piramide u Tikalu nisu izgrađene na ruševinama drugih piramida, kao one u

Chichen Itzi. Najveća piramida u Tikalu je Jaguarov hram koji je poznat i pod nazivom *Templo I* (Ivanoff i Asturias. 1973; Miller 2012).

Hram I izgrađen je u obliku piramide s 9 razina. Hram je sagrađen i dizajniran kao spomenik (u njemu je pokopan vladar „A“), od izrezbarenih drvenih nadvratnika koji se nalaze iznad prostorije koja vodi do komore. Za razliku od drugih hramova, gradnja ovog Hrama započeta je tek nakon vladareve smrti, odnosno dok tijelo vladara nije zapečaćeno u grobnici u podnožju hrama. Iako grobnica u Hramu II nije pronađena, arheolozi vjeruju da je sam hram posvećen ženi vladara „A“ (Ivanoff i Asturias 1973; Miller 2012).

4.10. Majanski grad Copan

Grad Copan bio je važno majansko središte tijekom razdoblja „Srednje majanske civilizacije“. Nalazi se u istoimenoj dolini u današnjem Hondurasu. Iako prvi dokazi o stanovništvu u dolini Copan datiraju iz 1500. pr. Kr., Copan je bio važno središte Maja od 300. do 900. godine nakon čega je napušten. Nalazište Copan 1570., otkrio je španjolski istraživač Diego García de Palacio. Arheološko nalazište Copan je danas jedno od najvažnijih i najvećih nalazišta civilizacije Maja. Majanski grad Copan nalazi se od 1980. godine na Popisu svjetske baštine UNESCO-a. Nalazište Copan zadovoljava 2 uvjeta UNESCO-a.

Tablica 10. Copan: zadovoljeni kriteriji UNESCO-a

Redni broj kriterija	Razlog zadovoljenja kriterija
4 (IV)	Majansko nalazište Copan predstavlja jedno od najspektakularnijih dostignuća klasičnog majanskog razdoblja zbog broja, razrade i veličine svojih arhitektonskih i skulpturalnih spomenika
6 (VI)	U majanskom gradu Copanu nalazi najduži zapisani tekst na području Maja, koji ima značajnu povijesnu važnost za samo nalazište i širu kulturnu oblast

Izrada autorice prema UNESCO

Arheološko nalazište Copan sastoji se od nekoliko strukturnih grupa koje su raspoređene oko trgova i dvorišta i to na osi sjever/jug. U središtu grada nalazi se Veliki trg (španj. *La Plaza Grande*). Veliki trg je s tri strane okružen niskom stepenastom platformom koja je postavljena u koso te se stječe dojam da se spušta na trg. Veliki trg je na sjeveru omeđen Strukturom II, te zajedno sa njom tvori manji trg. Na dijelu manjeg trga nalazi se velika količina stela i spomenika. Kao i većina majanskih gradova, i Copan je imao svoje igralište za igre s loptom. Igralište se je sastojalo od terena za igre s loptom s izgrađenim hramovima i manjim platformama. Igralište je bilo izgrađeno u klasičnoj „I“ formaciji. Sa svake strane igrališta nalaze se kosi zidovi koji su ukrašeni skulpturama glavama ptice are (Sharer 2009; Miller 2012).

Hijeroglifske stepenice nalazi se na zapadnoj strani Hrama 26 te su visoke 21 metar. Ukupno je 62 stepenica, koje su isklesane preko 1250 kamenih blokova. Na svakom kamenom bloku isklesani su hijeroglifi. Ukupno je isklesano preko 2200 hijeroglifa, što ga čini najdužim majanskim tekstom ikad otkrivenim. Hijeroglifske stepenice prvi je započeo Copanov 13. vladar, Uaxaclajuun Ub'aah K'awiil, koji je poznat jednostavnije kao "18 Zečeva", i to prije 460. godine (Ivanoff i Asturias 1973; Miller 2012).

Oltar pod imenom „Oltar Q“ je najveći i najpoznatiji oltar u Copanu. Oltar je napravljen od golemog kamenog bloka, duljine 1,3 i visine jednog metra. Na vrhu oltara nalazi se 36 dobro očuvanih ploča na kojima se nalaze razni simboli. Na stranama oltara isklesano je 16 skulptura vladara Copana koji sjede. Nadalje, na samom oltaru uklesan je datum posvete 9.17.5.0.0, odnosno 27. prosinac 775. godine (The Mayans Ruins: Copan, URL, pristup: 25.5.2024.).

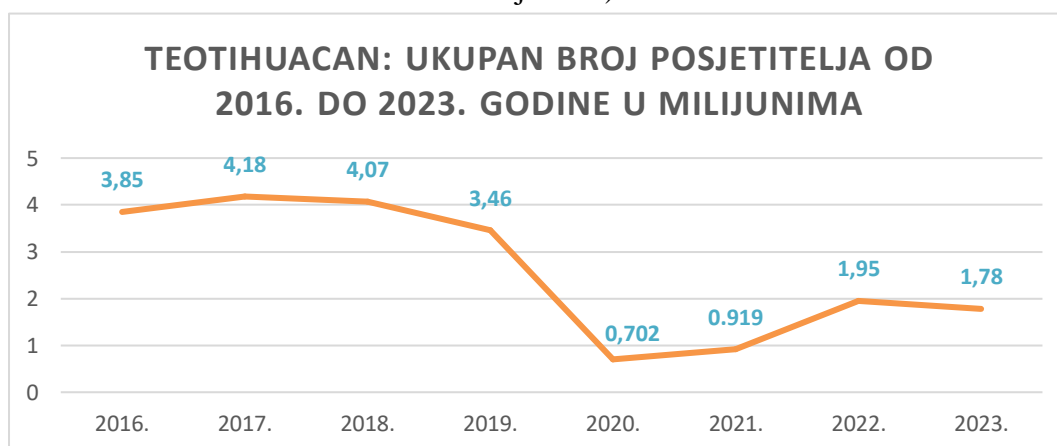
5. UTJECAJ ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA PRETKOLUMBOVSKIH CIVILIZACIJA NA TURIZAM DRŽAVA SREDNJE AMERIKE

Pretkolumbovske civilizacije ostavile su neizbrisiv trag na području Srednje Amerike. Razvijenost kulture i društva, carstva, gradovi, umjetnost i vjerovanja onoga doba danas privlače brojne turiste. Materijalna ostavština je najviše prisutna na području današnjeg Meksika pa je i to jedan od razloga zašto je ta država veoma popularna turistička destinacija, i jedna od najposjećenijih država na svijetu. Honduras, u kojem se nalazi arheološko nalazište majanskog grada Copana, također je veoma popularno odredište za turiste koji vole povijesne građevine, nalazište i dr..

5.1. Teotihuacan

Arheološko nalazište Teotihuacan kojeg je sagradio istoimeni narod nalazi se u središnjem dijelu današnjeg Meksika te je veoma popularan kod turista. Na grafu 5. prikazani su podaci o ukupnom broju turista u milijunima koji posjećuju Teotihuacan.

Graf 4. Teotihuacan: ukupan broj posjetitelja od 2016. do 2023. godine (u milijunima)

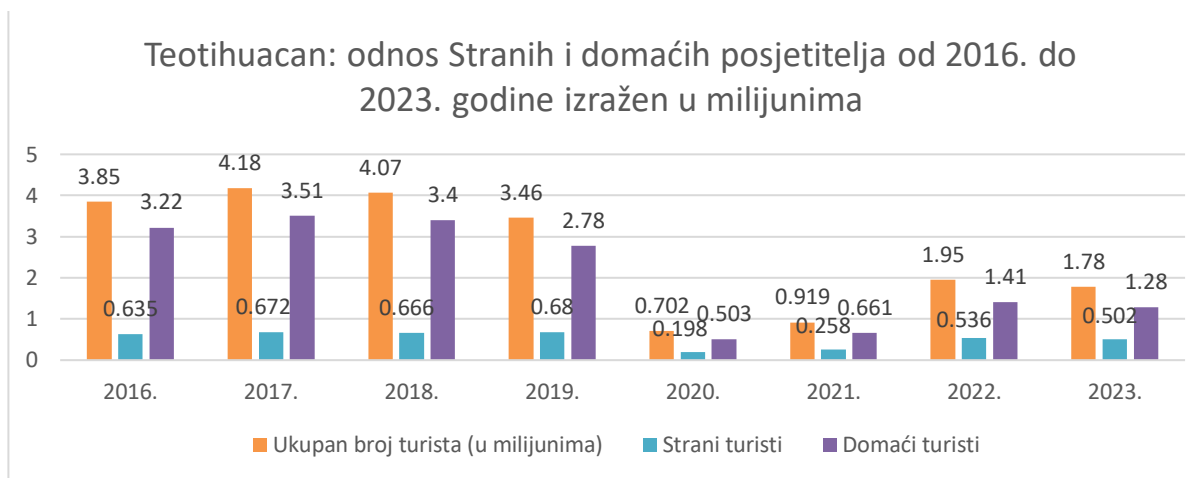
Izrada autorice prema INAH-u

Prema podacima prikazanim na grafu 5., može se zaključiti da arheološko nalazište Teotihuacan u prosjeku posjeti oko 2 milijuna posjetitelja godišnje. Najviše posjetitelja, njih 4,18 milijuna, posjetilo je nalazište tijekom 2017 godine, a broj posjetitelja od 2016. do 2019. godine u prosjeku iznosio je 3,89 milijuna.

Nadalje, pandemija COVID-19 imala je negativan utjecaj na posjećenost arheološkog nalazišta. Prema podacima može se zaključiti da su posljedice zatvaranja tijekom pandemije vidljive i u ukupnom broju posjetitelja tijekom 2022. i 2023. godine. Tijekom spomenutih godina, ukupan broj posjetitelja još uvijek nije prešao 2 milijuna.

Na grafu 6. prikazani je odnos stranih i domaćih posjetitelja Teotihuacana od 2016. do 2023. godine.

Graf 5. Teotihuacan: Odnos domaćih i stranih posjetitelja

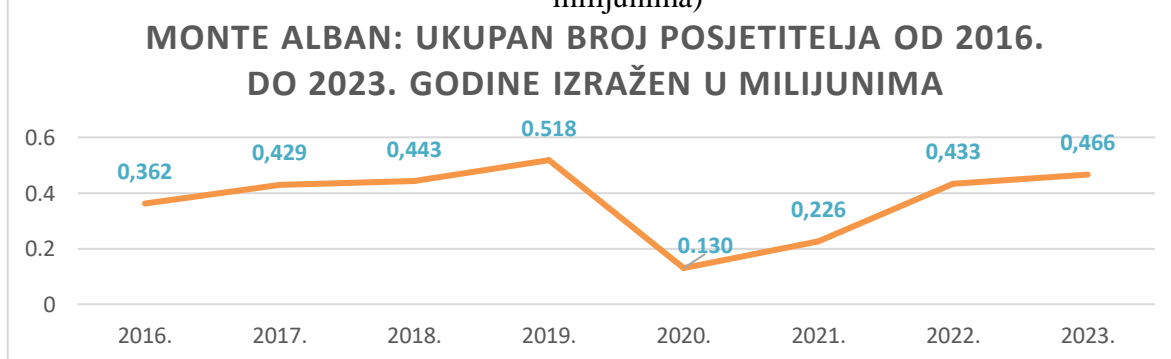
Izrada autorice prema INAH-u

Iz navedenih podataka može se zaključiti da arheološku zonu Teotihuacan više posjećuju domaći nego strani posjetitelji. Najveći jaz između ukupnog broja domaćih i stranih posjetitelja dogodio se tijekom 2017. godine, kada je Teotihuacan posjetilo 3,51 milijuna domaćih posjetitelja i 672 000 stranih, što je razlika više od 500%. Nadalje, domaći posjetitelji najviše posjećuju nalazište tijekom proljetnih i ljetnih mjeseci, a najmanje tijekom jesenskih mjeseci., dok strani posjetitelji najviše posjećuju nalazište tijekom proljetnih mjeseci, a najmanje tijekom ljetnih mjeseci.

5.2. Monte Alban

Arheološko nalazište Monte Alban, grada kojeg je izgradio narod Zapoteka, nalazi se u današnjem Meksiku. Na grafu 7. prikazani su podaci o ukupnoj posjećenosti nalazište u milijunima od 2016. do 2023. godine

Graf 6. Monte Alban: ukupna posjećenosti od 2016. do 2023. godine (u milijunima)

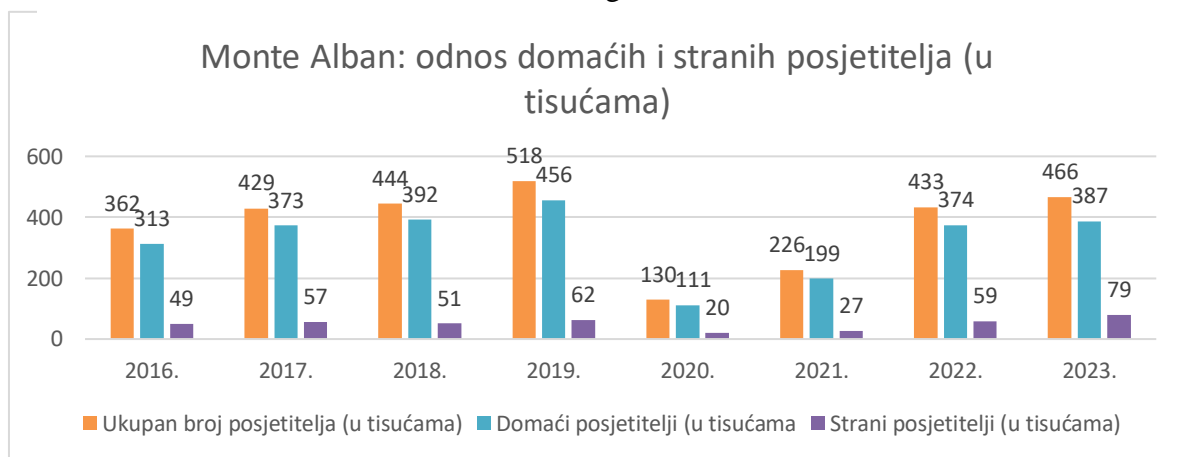
Izrada autorice prema INAH-u

Prema podacima prikazanim na grafu 7. moguće je zaključiti da arheološko nalazište Monte Alban u prosjeku godišnje posjeti 400 000 posjetitelja. Najviše posjetitelja, njih 518 000 posjetilo je nalazište tijekom 2019. godine. Broj posjetitelja prije pojave pandemije 2020. godine, svake se godine povećavao.

Nadalje, prema podacima prikazanim na grafu 6. moguće je uočiti da je pandemija COVID-a 19 uzrokovala veliki pad posjećenosti nalazišta. Prema podacima o ukupnoj posjećenosti tijekom godina 2022. i 2023., moguće je vidjeti da su posljedice pandemije na ukupnu posjećenost Monte Albana, bile vidljive i značajne samo 2020. i 2021. godine.

Zaključno, tijekom 2022. i 2023. godine ukupna posjećenost arheološkog nalazišta vratila se na „predpandemijsku“.

Graf 7. Monte Alban: odnos stranih i domaćih posjetitelja od 2016. do 2023. godine

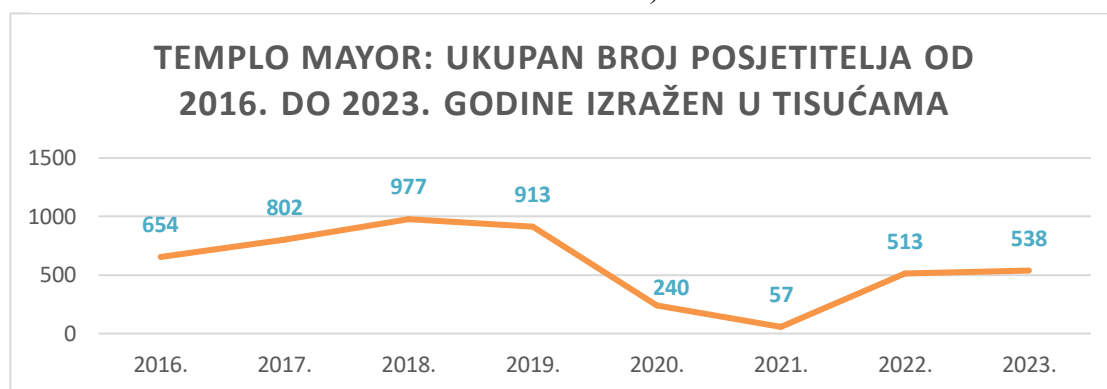
Izrada autorice prema INAH-u

Iz podataka navedenih na grafu 8. moguće je zaključiti da nalazište Monte Alban više posjećuju domaći posjetitelji nego strani. U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) Monte Alban godišnje posjeti više od 400 000 domaćih posjetitelja. Nalazište u prosjeku godišnje posjeti 50 000 stranih posjetitelja. Nadalje, domaći posjetitelji najviše posjećuju nalazište tijekom ljetnih mjeseci (lipanj-kolovoz), a najmanje tijekom jesenskih mjeseci (rujan-studeni). Stranih posjetitelji najviše posjećuju nalazište tijekom mjeseca studenog, a najmanje u razdoblju od veljače do lipnja.

5.3. Arheološko nalazište Tenochtitlan kao dio Muzeja Templo Mayor

Muzej Templo Mayor nalazi se u povijesnom središtu grada Ciudad de Mexica, a posvećen je civilizaciji Asteka. U sastavu muzeja Templo Mayor nalaze se i ruševine astečkog glavnog grada Tenochtitlana koje su otkrivene 1978. godine. Na grafu 9. prikazani su podaci o godišnjoj posjećenosti u tisućama muzeja Templo Mayora od 2016. do 2023. godine.

Graf 8. Templo Mayor: Ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)

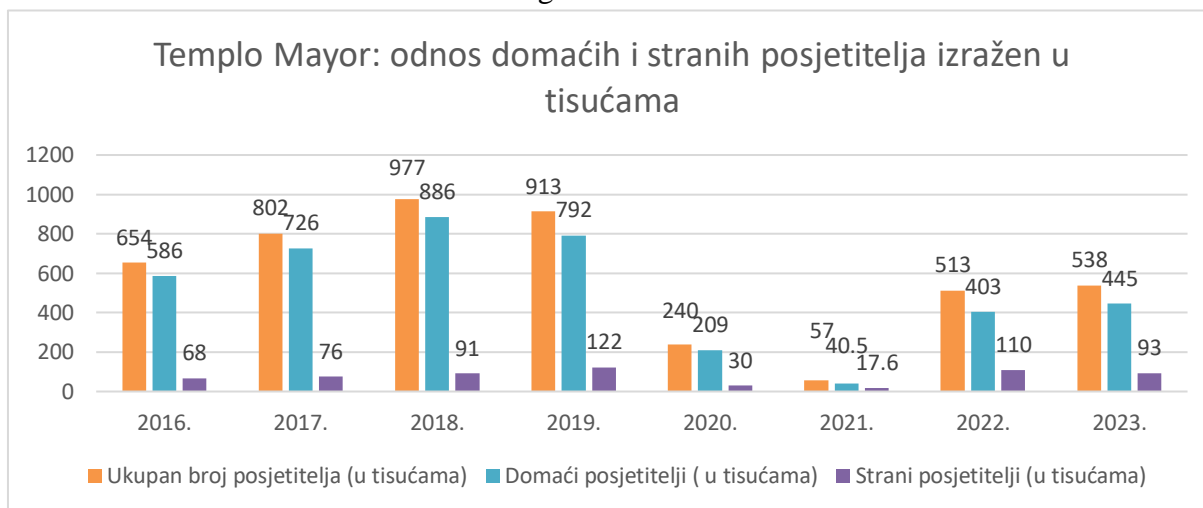
Izrada autorice prema INAH-u

Prema podacima prikazanim na grafu 9., može se zaključiti da muzej Templo Mayor, u čijem se sastavu nalaze ruševine Tenochtitlana, u prosjeku posjeti oko 500 000 posjetitelja godišnje. Najviše posjetitelja, njih 977 000, posjetilo je muzej tijekom 2018. godine, a broj posjetitelja od 2016. do 2019. godine u prosjeku bio je 836 500.

Nadalje, pandemija COVID- a 19 imala je negativan utjecaj na posjećenost muzeja, a ujedno i arheološko nalazište. Najveća razlika u ukupnom broju posjetitelja muzeja vidljiva je tijekom 2019. godine kada je bilo 913 000 posjetitelja i tijekom 2020. godine kada je muzej posjetilo samo 240 000 posjetitelja, što označava pad od gotovo 380%. Nadalje, prema prikazanim podacima može se zaključiti da su posljedice zatvaranja tijekom pandemije vidljive i u ukupnom broju posjetitelja tijekom 2022. i 2023. godine. Tijekom spomenutih godina, ukupan broj posjetitelja još uvijek nije prešao 540 000.

Na grafu br. 10. prikazana je usporedba posjećenosti domaćih i stranih posjetitelja u razdoblju od 2016. i 2023. godine.

Graf 9. Templo Mayor: odnos stranih i domaćih posjetitelja od 2016. do 2023. godine

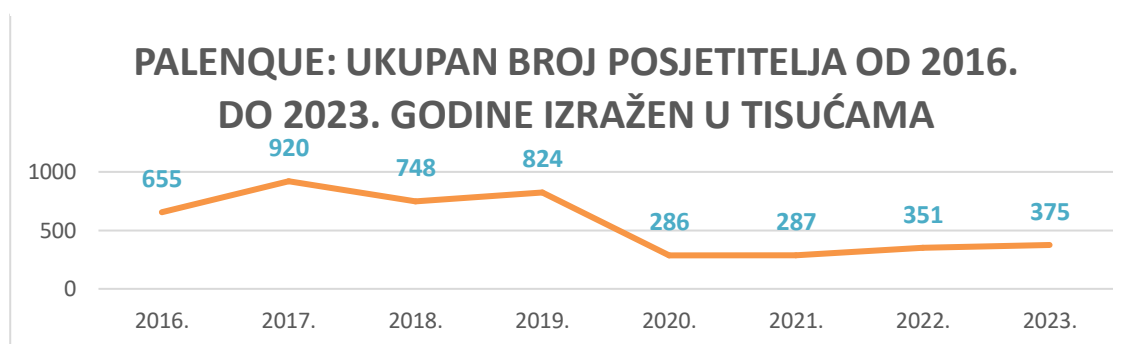
Izrada autorice prema INAH-u

Iz podataka navedenih na grafu 10. moguće je zaključiti da muzej Templo Mayor više posjećuju domaći nego strani posjetitelji. U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) muzej godišnje posjeti više od 600 000 domaćih posjetitelja, a stranih samo 80 000. Nadalje, domaći posjetitelji najviše posjećuju muzej u razdoblju od rujna do prosinca, a najmanje u razdoblju od svibnja do srpnja. Strani posjetitelji najviše posjećuju muzej i nalazište tijekom mjeseca svibnja, a najmanje u mjesecu rujnu.

5.4. Palenque

Arheološka zona Palenque samo je jedna od mnogih arheoloških zona na poluotoku Yucatanu. Grad Palenque bio je jedan od važnijih i razvijenijih majanskih gradova u razdoblju od 3. do 10. stoljeća. Na grafu 11. prikazani su podaci o ukupnoj godišnjoj posjećenosti u tisućama arheološkog nalazišta Palenque u razdoblju od 2016. do 2023. godine.

Graf 10. Palenque: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)

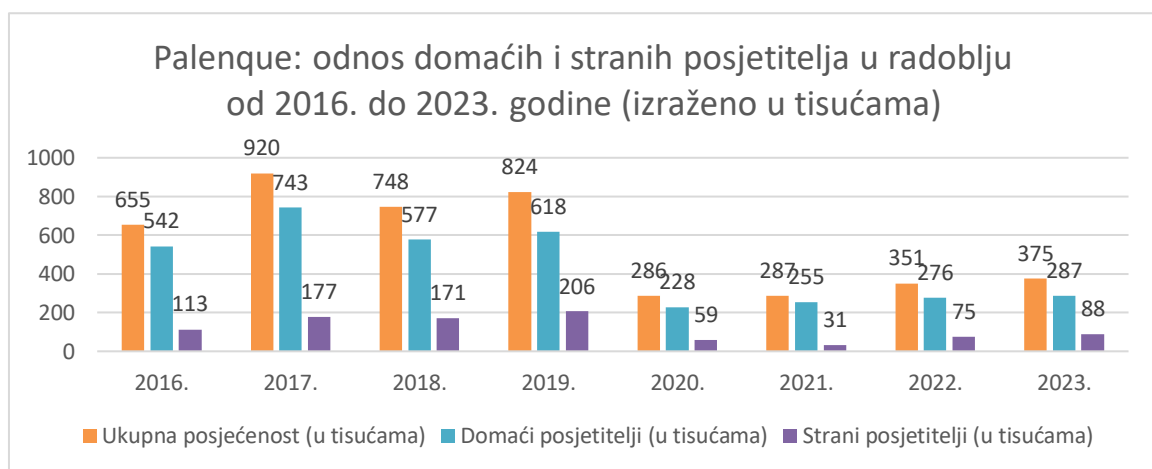
Izrada autorice prema INAH-u

Prema podacima prikazanim na grafu 11. moguće je zaključiti da arheološko nalazište Palenque u prosjeku godišnje posjeti više od 655 000 posjetitelja. Najviše posjetitelja, njih 920 000 posjetilo je nalazište tijekom 2017. godine, a broj posjetitelja od 2016. do 2019. godine u prosjeku bio je 786 700.

Nadalje, prema podacima prikazanim na grafu 11. moguće je uočiti da je pandemija COVID-a 19 uzrokovala veliki pad posjećenosti nalazišta. Zaključno tijekom 2022. i 2023. godine ukupna posjećenost arheološkog nalazišta još uvijek se nije vratila na „predpandemijsku“.

Na grafu 12. prikazana je usporedba posjećenosti arheološkog nalazišta Palenque domaćih i stranih posjetitelja u razdoblju od 2016. do 2023. godine

Graf 11. Palenque: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine

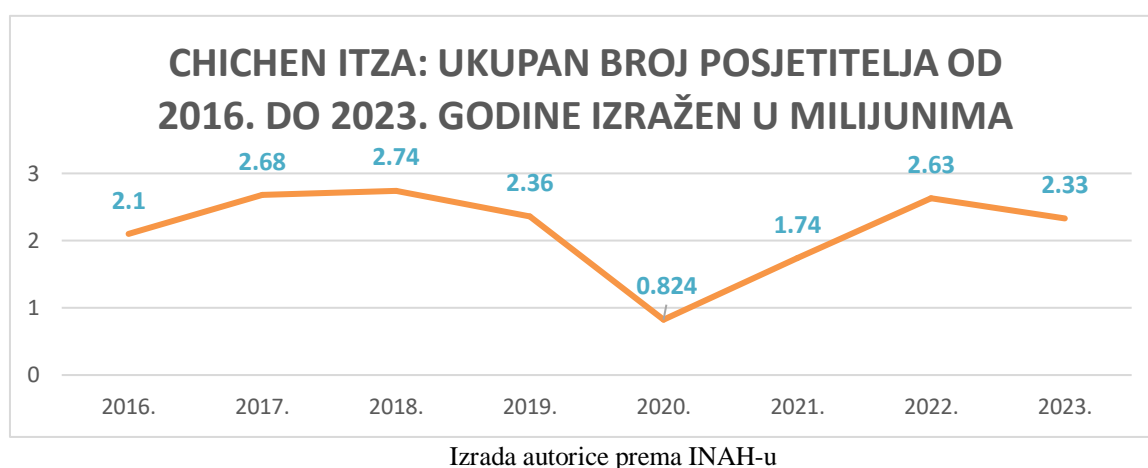

Iz podataka navedenih na grafu 12. moguće je zaključiti da nalazište više posjećuju domaći nego strani posjetitelji. U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) muzej godišnje posjeti više od 440 000 domaćih posjetitelja, a stranih više od 115 000. Nadalje, strani posjetitelji najviše posjećuju muzej u razdoblju od travnja do srpnja, a najmanje u mjesecu rujnu. Domaći posjetitelji najviše posjećuju muzej i nalazište tijekom proljetnih i ljetnih mjeseci a najmanje tijekom jesenskih mjeseci.

5.5. Chichen Itza

Majanski grad Chichen Itza nalazi se poluotoku Yucatanu, u današnjoj državi Meksiko, te je jedno od najposjećenijih, ali i najpoznatijih povijesnih znamenitosti na svijetu. Na grafu 13. prikazani su podaci o godišnjoj posjećenosti u milijunima arheološkog nalazišta Chichen Itze, u razdoblju od 2016. do 2023. godine.

Graf 12. Chichen Itza: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u milijunima)

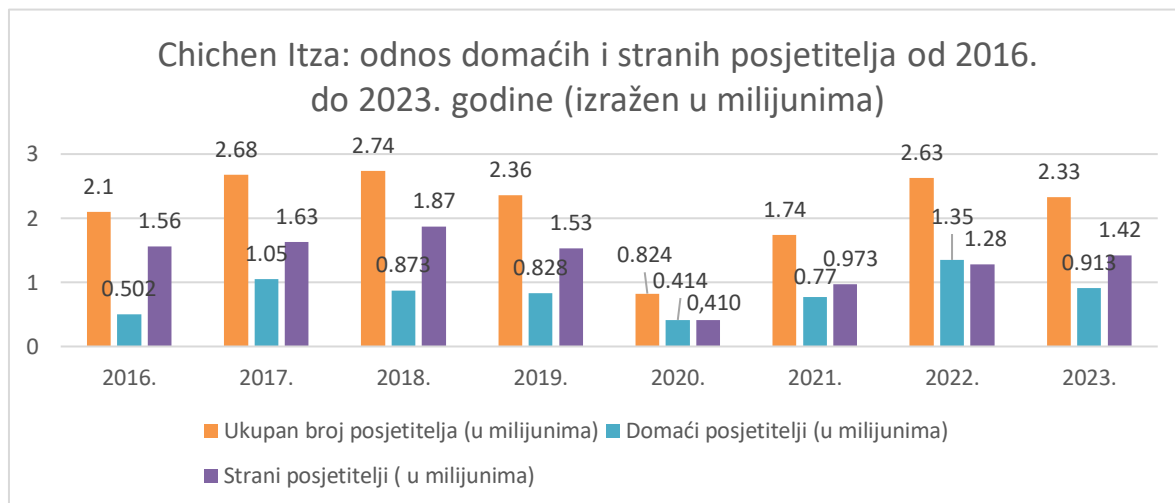

Prema podacima prikazanim na grafu 13. može se zaključiti da nalazište u prosjeku posjeti više od 2 milijuna posjetitelja godišnje. Najviše posjetitelja, njih 2,74 milijuna, posjetilo je nalazište tijekom 2018. godine, a broj posjetitelja od 2016. do 2019. godine u prosjeku se kretao oko 2,59 milijuna.

Nadalje, pandemija COVID-19 imala je negativan utjecaj na posjećenost nalazišta Chichen Itza. Najveća razlika u ukupnom broju posjetitelja muzeja vidljiva je tijekom 2019. godine kada je bilo 2,36 milijuna posjetitelja, a tijekom 2020. godine kada je nalazište posjetilo 824 000 posjetitelja, što označava pad od gotovo 300%. Nadalje, prema prikazanim podacima može se zaključiti da nije bilo značajnih posljedica zatvaranja tijekom pandemije u ukupnom broju posjetitelja tijekom 2022. i 2023. godine. Tijekom 2022. godine godišnja posjećenost Chichen Itze vratila se na „predpandemijsku“. Uspoređujući ukupnu godišnju posjećenost nalazišta, 2022. i 2023. godine, moguće je uočiti smanjenje posjećenosti u 2023. godini.

Na grafu 14. prikazana je usporedba posjećenosti arheološkog nalazišta Chichen Itze, domaćih i stranih posjetitelja u razdoblju od 2016. do 2023. godine.

Graf 13. Chichen Itza: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine

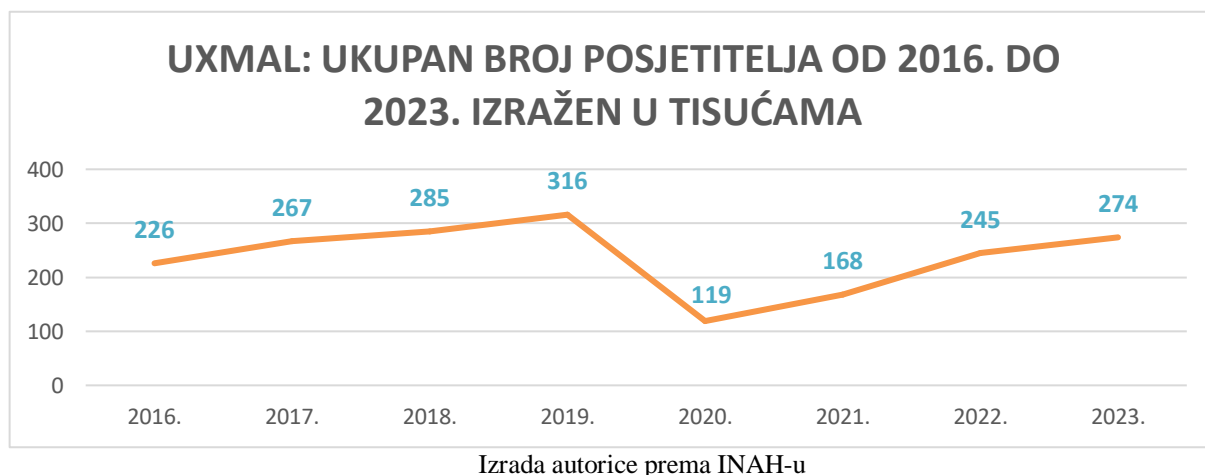
Izrada autorice prema INAH-u

Iz podataka navedenih na grafu 14. moguće je zaključiti da nalazište više posjećuju strani nego domaći posjetitelji. U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) arheološko nalazište Chichen Itzu godišnje posjeti više od 1,5 milijuna stranih posjetitelja, a domaćih u prosjeku više od 900 000. Najveća razlika u broju domaćih i stranih posjetitelja, može se vidjeti u 2018 godini, kada je stranih turista bilo za milijun više nego domaćih. Nadalje, tijekom promatranog razdoblja, samo u 2020. i 2022. godini zabilježeno je podjednak broj stranih i domaćih posjetitelja. Nadalje, strani posjetitelji najviše posjećuju Chichen Itzu tijekom siječnja, a najmanje u rujnu. Domaći posjetitelji najviše posjećuju nalazište tijekom siječnja, a najmanje tijekom rujna.

5.6. Uxmal

Povijesni grad Uxmal bio je majanski grad-država u razdoblju od 8. do 10. stoljeća. Današnje ruševine i arheološki ostaci grada Uxmala nalaze se na poluotoku Yucatan, na području današnje države Meksiko. Na grafu 15. prikazani su podaci o godišnjoj posjećenosti u tisućama arheološkog nalazišta Uxmal, u razdoblju od 2016. do 2023. godine.

Graf 14 Uxmal: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)

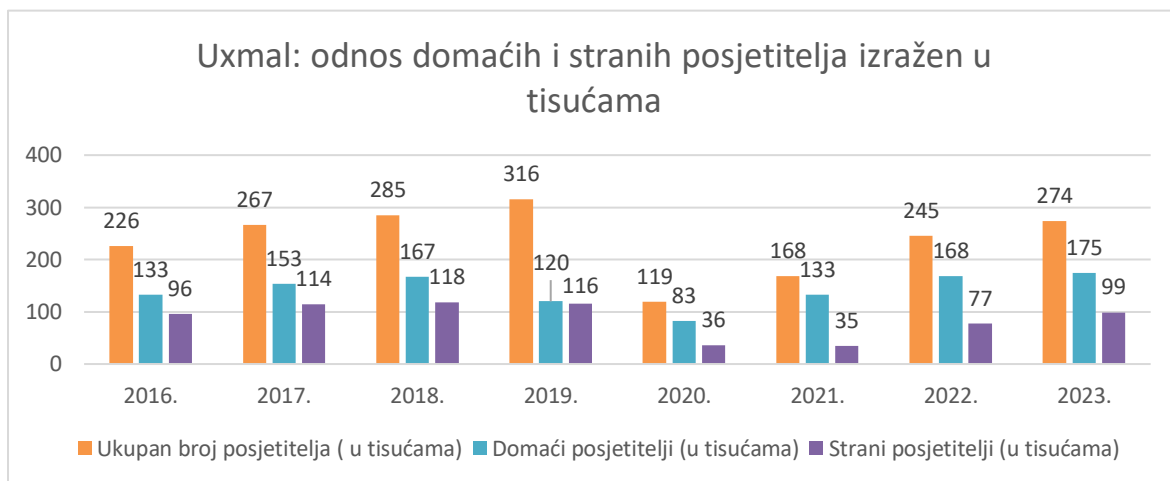

Prema podacima prikazanim na grafu 15. može se zaključiti da nalazište u prosjeku posjeti oko 237 000 posjetitelja godišnje. Najviše posjetitelja, njih 316 000, posjetilo je nalazište tijekom 2019. godine, a broj posjetitelja od 2016. do 2019. godine u prosjeku kretao se oko 273 500.

Nadalje, pandemija COVID-19 imala je negativan utjecaj na posjećenost nalazišta Uxmal, ali njen utjecaj na posjećenost nije bilo toliko negativan kao kod drugih nalazišta. Unatoč tome, najveća razlika u ukupnom broju posjetitelja muzeja vidljiva je tijekom 2019. godine kada je bilo 316 000 posjetitelja, a tijekom 2020. godine kada je nalazište posjetilo 168 000 posjetitelja, što označava pad od gotovo 100%. Tijekom 2022. godine godišnja posjećenost Uxmala vratila se na „predpandemijsku“.

Na grafu 16. prikazana je usporedba posjećenosti domaćih i stranih posjetitelja arheološkom nalazištu Uxmal u razdoblju od 2016. do 2023. godine

Graf 15. Uxmal: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine

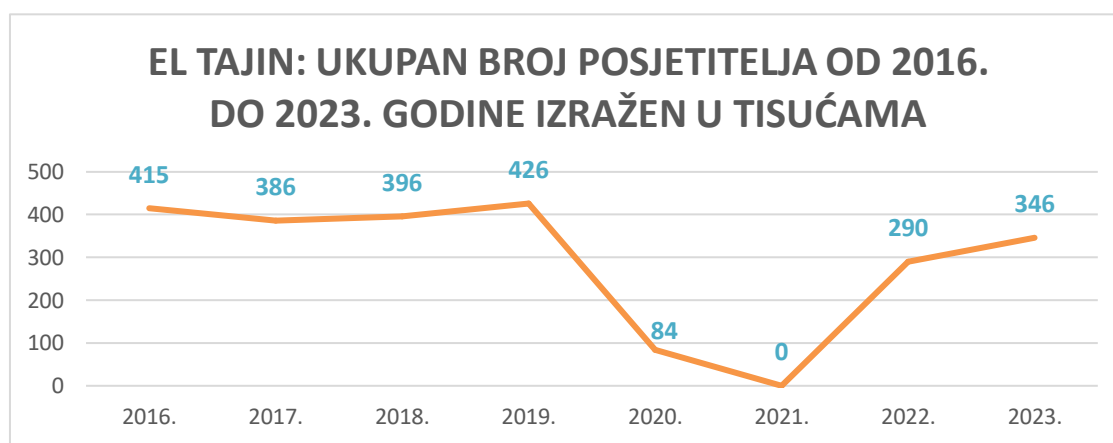
Izrada autorice prema INAH

Iz podataka navedenih na grafu 16. moguće je zaključiti da nalazište više posjećuju domaći nego strani posjetitelji. U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) arheološko nalazište Uxmal godišnje posjeti više od 152 000 domaćih posjetitelja, a stranih u prosjeku više od 103 000. Nadalje, strani posjetitelji najviše posjećuju Uxmal tijekom siječnja, a najmanje u mjesecu rujnu. Domaći posjetitelji najviše posjećuju Uxmal tijekom proljetnih i ljetnih mjeseci, a najmanje tijekom jesenskih mjeseci.

5.7. El Tajin

Grad El Tajin osnovao je narod Totonak tijekom 10. stoljeća. Ruševine i arheološki ostaci El Tajina nalaze se na sjeveroistoku današnjeg Meksika, točnije u saveznoj državi Veracruz. Na grafu 17. prikazani su podaci o godišnjoj posjećenosti u tisućama arheološkog nalazišta El Tajin, u razdoblju od 2016. do 2023. godine.

Graf 16. El Tajin: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)

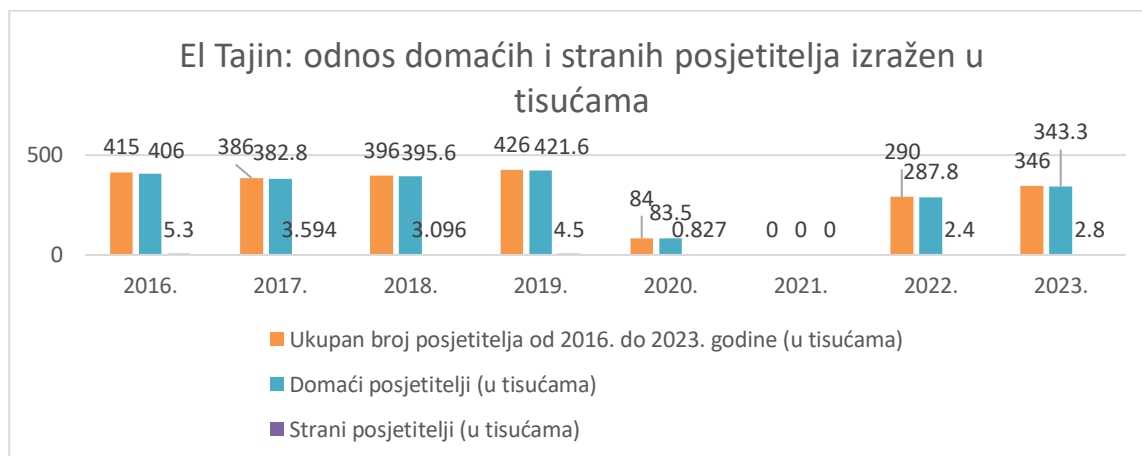
Izrada autorice prema INAH

Prema podacima prikazanim na grafu 17. može se zaključiti da nalazište u prosjeku posjeti više od 300 000. Najviše posjetitelja, njih 426 000, posjetilo je nalazište tijekom 2019. godine, a broj posjetitelja od 2016. do 2019. godine u prosjeku oko 405 000.

Nadalje, pandemija COVID-19 imala je veoma negativan utjecaj na posjećenost nalazišta El Tajin. Veliki pad posjećenosti (osim 2021. godine kada je nalazište bilo zatvoreno cijelu godinu) vidljiv je u usporedbi posjećenosti tijekom 2019. i 2020. godine. Godine 2019. bilo je 426 000 posjetitelja, a tijekom 2020. godine nalazište je posjetilo svega 84 tisuće posjetitelja, što označava pad više od 500%. Tijekom 2023. godine godišnja posjećenost El Tajina se gotovo vratila na „predpandemijsku“.

Na grafu 18. prikazana je usporedba posjećenosti arheološkog nalazišta El Tajina, domaćih i stranih posjetitelja u razdoblju od 2016. do 2023. godine

Graf 17. El Tajin: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine

Izrada autorice prema INAH

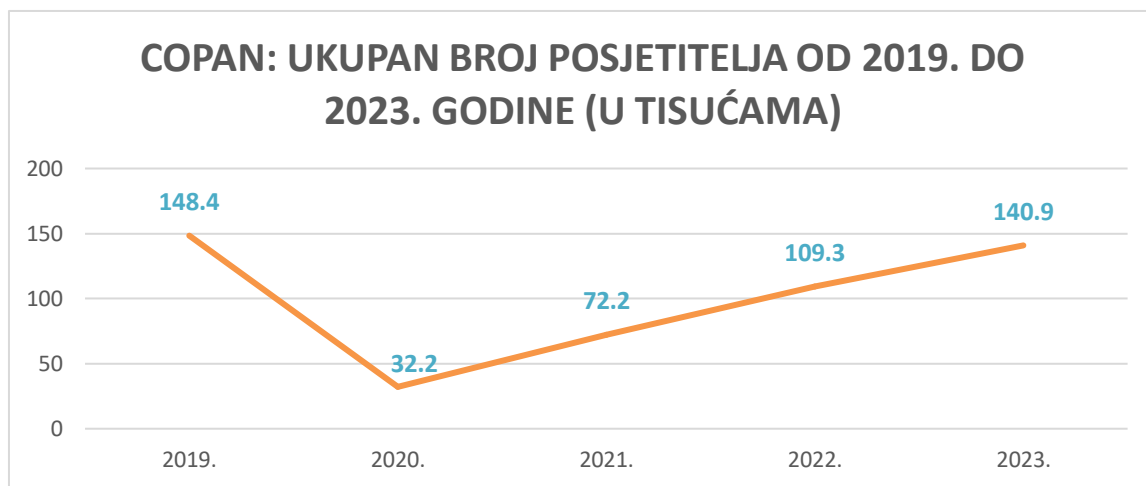
Iz podataka navedenih na grafu 18. moguće je zaključiti da nalazište više posjećuju domaći nego strani posjetitelji. Naime, nalazište El Tajin ima najveći jaz od svih ostalih nalazišta, između ukupnog broja domaćih i stranih posjetitelja. Razlog male posjećenosti stranih posjetitelja El Tajina je ta da za mnoge strance ovo nalazište velika je nepoznanica i teže je dostupno, budući da se do samog nalazišta potrebno voziti autobusom više od 4 sata.

U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) arheološko nalazište El Tajin godišnje posjeti više od 373 000 domaćih posjetitelja. U prosjeku svega 3 500 stranih posjetitelja godišnje posjeti nalazište. Nadalje, strani posjetitelji najviše posjećuju El Tajin tijekom zimskih mjeseci, a najmanje tijekom jesenskih mjeseci. Domaći posjetitelji najviše posjećuju El Tajin tijekom proljetnih i ljetnih mjeseci a najmanje tijekom jesenskih mjeseci.

5.8. Nalazište Copan

Na području današnje države Honduras nalazi se arheološko nalazište majanskog grada Copana. Honduraški institut za antropologiju i povijest (IHAH), svake godine u siječnju iznosi podatke o posjećenosti povijesnih znamenitosti. Na grafu 19. prikazani su podaci o godišnjoj posjećenosti u tisućama arheološkog nalazišta Copan, u razdoblju od 2019. do 2023. godine.

Graf 18. Copan: ukupna posjećenost od 2019. do 2023. godine (u tisućama)

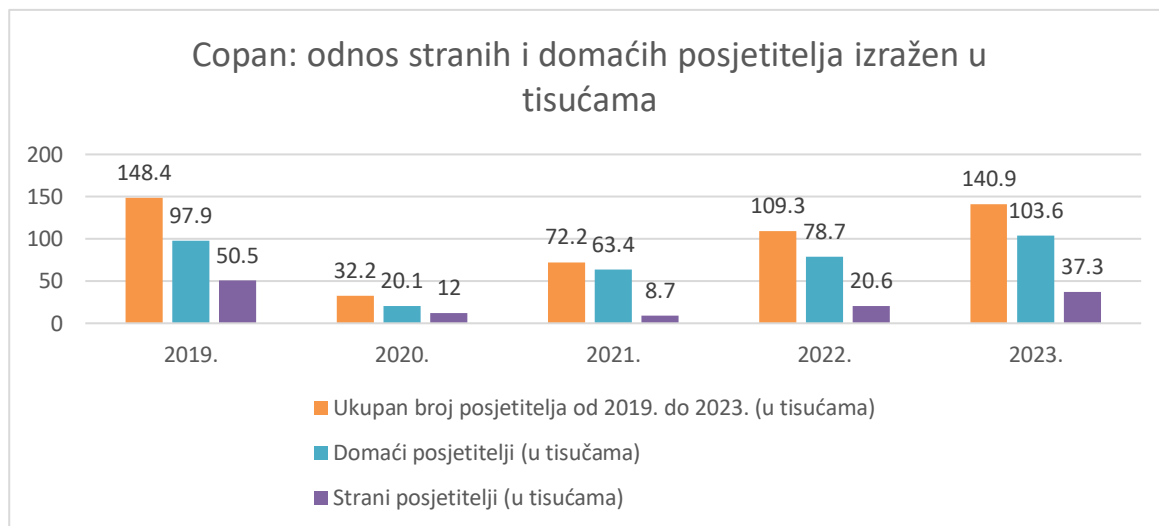
Izrada autorice prema IHAH

Prema podacima prikazanim na grafu 19., može se zaključiti da nalazište Copan u prosjeku posjeti oko 100 tisuća posjetitelja godišnje. Najviše posjetitelja, njih 148,4 tisuće, posjetilo je nalazište tijekom 2019. godine.

Nadalje, pandemija COVID- a 19 imala je veoma negativan utjecaj na posjećenost nalazišta Copana. Veliki pad posjećenosti vidljiv je kod usporedbe posjećenosti iz 2019. i 2020. godine. Tijekom 2019. godine bilo je 148 400 posjetitelja i tijekom 2020. godine kada je nalazište posjetilo svega 72 200 posjetitelja, što označava pad više od 200%. Tijekom 2023. godine godišnja posjećenost Copana vratila se na „predpandemijsku“.

Na grafu 20. prikazana je usporedba posjećenosti domaćih i stranih posjetitelja arheološkom nalazištu Copana u razdoblju od 2019. do 2023. godine.

Graf 19. Copan: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2019. do 2023. godine

Izrada autorice prema IHAH

Iz podataka navedenih na grafu 20. moguće je zaključiti da nalazište više posjećuju domaći nego strani posjetitelji. U prosjeku (ne računajući dvije pandemijske godine) arheološko nalazište Copan godišnje posjeti u prosjeku oko 132 000 domaćih posjetitelja, a stranih u prosjeku oko 36 000. Nadalje, strani posjetitelji najviše posjećuju Copan tijekom proljetnih mjeseci, a najmanje tijekom jesenskih mjeseci. Domaći posjetitelji najviše posjećuju nalazište tijekom ljetnih i jesenskih mjeseci, a najmanje tijekom zimskih mjeseci.

6. JEZICI PRETKOLUMBOVSKIH CIVILIZACIJA I NJIHOV UTJECAJ NA DANAŠNJI ŠPANJOLSKI JEZIK

Gotovo svaki pretkolumbovski narod imao je svoj jezik. Najpoznatiji i najutjecajniji pretkolumbovski jezik je nahuatl, poznat kao „jezik Asteka“, a najrašireniji jezik je majanski jezik s više od 6 milijuna govornika diljem Srednje Amerike. Uz nahuatl i majanske jezike, u području Srednje Amerike i dalje se govori i mikstečkim, purepechanskim, zapotečkim i čibčanskim jezicima, ali u manjem broju.

6.1. Nahuatl jezična skupina

Nahuatl ili Nahua jezici dio su skupine Uto-Aztecan jezika. Jezikom nahuatl danas govori više od 1,7 milijuna ljudi, što je više nego koji drugi autohtoni jezik u današnjem Meksiku. Ime „nahuatl“ (izgovara se u dva sloga, *ná-watl*) dolazi od korijena nahua, što znači 'jasan zvuk' ili 'zapovijed'. Na slici 24., zelenom bojom prikazano je područje gdje se još danas govori jezik nahuatl.

Slika 24. Područje na kojem se govori jezik nahuatl

Izvor: INALI, <https://site.inali.gob.mx/Micrositios/LGDLPI/> (pristup: 5.6.2024.)

Jezik nahuatl još se koristi u dijelovima Federalnog distrikta (glavni grad Meksiko), te u saveznom državama Durango, Mexico, Guerrero, Michoacán, Morelos, Oaxaca, Puebla, San Luis Potosí, Tabasco, Tlaxcala i Veracruz. Nadalje, Pipil je jedna od varijacija jezika nahuatl kojom se govori u državi El Salvador (SIL, 2024, URL, pristup: 7.6.2024.).

nahuatl je poznat jezik širom svijeta upravo zbog Asteka, koji su sebe nazivali “Mexica“. Asteci su živjeli u Meksiko-Tenochtitlanu (današnji centar grada Meksika) u 15. i 16. stoljeću, i bili su dominantna civilizacija u Srednjoj Americi u vrijeme španjolskog osvajanja. Asteci su govorili određenu vrstu jezika nahuatl, takozvani „klasični nahuatl“, te zbog tog razloga ljudi ponekad nazivaju taj jezik „astečki“ ili „meksikanski“. Država Meksiko dobila je ime po

njihovom glavnom gradu, *Mēxihko* (SIL, URL, pristup: 7.6.2024.).

Lingvisti su procijenili da se prva „proto-uto-aztečka“ zajednica počela razdvajati oko 3000. pr. Kr. U povijesti je „uto-astečka“ jezična skupina brojala 62 jezika. Danas astečka podskupina uto-aztečke grupe ima 30 varijanti nahuatl jezika, od kojih je svaka varijanta dovoljno različita da se smatra zasebnim jezikom, a ne dijalektom jednog jezika.

Nakon pobjede Španjolaca nad Astecima, nahuatl jezik je opstao, te se koristio kao govorni jezik u komunikaciji između Španjolaca i mnogih domorodačkim skupina. Nadalje, nahuatl je bio korišten za evangelizaciju. U drugoj polovici 16. stoljeća španjolski kralj Filip Drugi odredio je da nahuatl postane službeni jezik kolonije Nova Španjolska (područje cijele Srednje Amerike) kako bi se olakšala komunikacija.

Od 2005. godine Nacionalni institut za autohtone jezike (španj. *Instituto Nacional de Lenguas Indígenas*; u daljnjem tekstu: INALI) koristi izraz „jezična varijanta“ umjesto jezika ili dijalekta. INALI zbog svoje klasifikacije, prepoznaje 30 jezičnih varijanti nahuatla. Najrasprostranija varijanta nahuatl jezika je varijanta „Meksikana“ koju govori 195,7 tisuća stanovnika u saveznoj državi Hidalgo (John P. Schmal 2020).

Prije španjolskih osvajanja, jezik nahuatl imao je svoje vlastito pismo, koje se zvalo „astečko pismo“. Astečko pismo bilo je sustav pisanja koji je kombinirao ideografsko pisanje s fonetskim logogramima. Nakon španjolskih osvajanja prestalo je korištenje astečkog pisma, te se počela koristiti latinica. Trenutna abeceda nahuatla ima 25 slova, 8 samoglasnika i 17 suglasnika (SIL, URL, pristup: 7.6.2024.).

Prema podacima meksičkog Nacionalnog Instituta za statistiku i geografiju (u daljnjem tekstu INEGI), nahuatl se govori u svih 31 meksičkih saveznih država. Nadalje, prema posljednjem cenzusu iz 2020. godine, u Meksiku 1,651 milijuna ljudi govori nahuatl više od 3 godine. U usporedbi podataka iz 2010. i 2020. godine vidljiv je porast govornika nahuatl jezika: godine 2010. bilo je 1,586 milijuna, a 2020., 1,651 milijuna (INEGI, URL, pristup: 8.6.2024.).

6.2. Jezik Maja

Majanski je najrašireniji jezik od svih jezika pretkolumbovskih civilizacija. Više od 6 milijuna ljudi diljem Srednje Amerike govori jezikom Maja. Na slici 25. prikazana je sadašnja zemljopisna rasprostranjenost majanskih jezika u Meksiku i Srednjoj Americi.

Slika 25. Zemljopisna rasprostranjenost majanskih jezika

Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Mayan_languages#/media/File:Mayan_languages_map.svg
(pristup: 8.6.2024.)

Majanska jezična skupina sastoji se od 30 jezika, koji se obično grupiraju u 5 ili 6 glavnih skupina. Glavne jezične skupine su: yucatanski, huastečki, ch'olan–tzeltalan, q'anjob'alan, mamean, i k'ichean (Campbell i sur. 1986; England i Zavala 2013 citirano u Bennett i sur. 2015).

Majanski jezik govori se diljem Meksika, Guatemale, Belizea i Hondurasa, ali i u dijasporama u Sjedinjenim Američkim Državama te Kanadi. Guatemala ima najveću gustoću govornika majanskog jezika te je jedan od priznatih regionalnih jezika (službeni jezik je španjolski). Prema službenim procjenama popisa stanovništva kojeg provodi Statistički ured Guatemale, smatra se da oko 40% ukupnog stanovništva Guatemale smatra majanski jezik svojim materinjim. Nadalje, u nekim dijelovima Guatemale više od 90% stanovništva govori majanskim jezikom te su zbog toga u Guatemali većina znakova i dokumenata su dvojezični – na španjolskom i majanskom (Bennett i sur. 2015; Instituto Nacional De Estadistica Guatemala 2018).

Prema podacima posljednjeg cenzusa iz 2020. godine kojeg provodi INEGI, u Meksiku majanskim jezikom govori 774 000 stanovnika. U usporedbi podataka iz 2010. i 2020. godine vidljivo je smanjenje govornika majanskih jezika. Majanskim jezikom najviše govori

stanovništvo saveznih država: Yucatan, Quintana Roo i Campeche, od čega čak 86%, (519 000) stanovnika živi u saveznoj državi Yucatan. Također, majanski je jezik jedan od službenih jezika države Meksiko prema Općem zakonu o jezičnim pravima autohtonih naroda. (španj. *Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas*). Cilj zakona (naveden u članku 1.) bio je uređenje priznavanja i zaštita jezičnih, individualnih i kolektivnih prava autohtonih naroda i zajednica, kao i promicanje uporabe i razvoja autohtonih jezika. Zakon smatra da su autohtoni jezici (68 različitih jezika) sastavni dio nacionalne kulturne i jezične baštine Meksika. Veoma je važno izdvojiti članak 4. ovog zakona jer su autohtoni jezici priznati kao nacionalni jezici, te imaju istu valjanost kao i španjolski jezik (INEGI, URL, pristup: 8.6.2024.).

U prošlosti majanski jezici bili su pisani u obliku hijeroglifa, a danas latiničnim pismom. U suradnji sa lokalnim jezičnim zajednicama, Akademija majanskih jezika u Guatemali predložila je standardni pravopis za 22 službeno priznatih majanskih jezika u Guatemali. INALI je također razvio standardni pravopis za 8 majanskih jezika koji se govore u Meksiku, a za neke majanske jezike ne postoji standardni pravopis. Nadalje, u Meksiku je razvijen i majanski jezik za gluhe ljude (Bennett i sur. 2015).

6.3. Utjecaj pretkolumbovskih jezika na današnji latino španjolski jezik

Prema podacima Instituta Cervantes iz 2023. godine, gotovo 600 milijuna ljudi u svijetu govori španjolski. Španjolski je drugi materinski jezik po broju govornika (500 milijuna), nakon mandarinskog kineskog. Također, španjolski je četvrti jezik u svijetu po broju govornika, nakon engleskog, mandarinskog i hindija. Španjolski jezik je službeni u 20 država svijeta. Meksiko je država s najviše španjolskih govornika, njih 131,2 milijuna (Instituto Cervantes i Vitores D. 2023).

Španjolski jezik pripada „obitelji“ indoeuropskih jezika. Začeci današnjeg španjolskog jezika potječu u 13. stoljeću. Alfonso X., kralj Castilla i Leona je započeo pisanje pomoću pravopisnog sustava koji se temeljio na neformalnom izgovoru. Kastiljski (španj. *castellano*) bio je naziv novog „jezika“, a ime je dobio po španjolskoj pokrajini Castilla Leon. Već do sredine 16. stoljeća kastiljanski jezik bio je jezik uprave, glavni jezik književnosti i obrazovanja u Galiciji, ali i na katalonskom govornom području (dvojezičnost). Danas je kastiljanski španjolski službeni jezik države (Penny Ralph, 2005).

Nakon što je Kristofer Kolumbo 1492. godine doplovio do karipskog otoka San Salvadora u svojoj potrazi za Indijom, započela je španjolska kolonizacija Srednje i Južne Amerike. Grad Meksiko postao je španjolsko središte u Srednjoj, a grad Lima u Južnoj Americi.

Prvi kontakt Španjolaca s domorodačkim narodima dogodio se na Karibima. Nakon

što su pokorili karipske narode, Španjolci su nastavili osvajanje prema zapadu. Kako su Španjolci širili svoj teritorij tako su i pokoravali autohtono stanovništvo Srednje Amerike. Španjolci su bili diskriminatorni prema autohtonom stanovništvu koje im je služilo kao „jeftina“ radna snaga, dok u nekim slučajevima autohtoni stanovnici su postali robovi (Penny Ralph, 2005).

Astečki jezik nahuatl ima najveći utjecaj na španjolski jezik u Srednjoj i Južnoj Americi, i to pogotovo u današnjoj državi Meksiko. Nahuatl je bio ključan za španjolske konkvistadore jer se nastavio koristiti, dok su drugi domorodački jezici izumirali, te je služio kao komunikacijski jezik između domorodaca i Španjolaca. Kulturne razmjene između govornika nahuatla i španjolskog ostavile su trag na oba jezika, te su govornici međusobno razmjenjivali dijelove svojih jezika, i na taj način kreirali nove riječi. Španjolske riječi koje potječu iz jezika nahuatl, nazivaju se *nahutlismos* (Penny Ralph, 2005).

U tablici 11. nalaze se primjeri riječi u španjolskom jeziku koje potječu iz nahuatl jezika.

Tablica 11. Španjolske riječi koje potječu iz nahuatl jezika

Nahuatl	Španjolski	Hrvatski
aguacate	el aguacate	avokado
escuincle	el niño	dječak (ponekad pogrдно)
jitomate	el tomate	rajčica
coyotl	el coyote	kojot
tlatocelotl	el ocelot	ocelot
axolotl	el ajolate	aksolotl
camotli	el camote	batat
xocoatl	el chocolate	čokolada
chilli	el chile	čili papričice
ahuacamulli	el guacamole	guakamole umak
cacáhua	el cacao	kakao
cacáhuatl	el cacahuate	kikiriki
tamalli	el tamal	tamales (jelo)
chilpochtli	el chipotle	chipotle čili papričica
papalotl	el papalote	zmaj
cóatl	el cuate	prijatelj
petlacalli	la petaca	kufer
moyote	el mosquito	komarac
chamahuac	el chamaco	dječak (ponekad pogrдно)
mapach	el mapache	rakun

Izvor: izrada autorice prema Diccionario del Español de México, <http://dem.colmex.mx> (pristup: 15.6.2024.)

Nahuatl je utjecao na fonologiju i gramatiku španjolskog jezika koji se govori u Meksiku. Carr (2016) kao primjer utjecaja nahuatl jezika je način izgovora slova „x“. Utjecaj nahutal jezika

vidljiv je i u uporabi sufiksa *-le*, kada se naglašava imperativ, primjerice u kastiljskom španjolskom, imperativ riječi pojesti (pojedi) je *come*, dok kod „meksičkog španjolskog“ imperativ od pojedi je: *comele* (Navarro I. 2009).

Utjecaj nahual jezika vidljiv je i u nazivima saveznih meksičkih država. Španjolci i ostali doseljenici na današnje područje Meksika, imena današnjih saveznih država samo su preuzeli od domorodaca. Tako od 31. savezne meksičke države, imena njih čak 10 potječe iz nahuatl jezika. U tablici 12. nalaze se imena meksičkih saveznih država koja potječu iz nahuatl jezika.

Tablica 12. Nazivi meksičkih saveznih država koja su nahuatl podrijetla

Naziv države	Nahuatl	Značenje na hrvatskom
Chiapas	Chi(y)apan	na rijeci Chia
Coahuila	cuahuitl	mjesto drveća
Colima	Coliman	mjesto (osvojeno od) naših djedova i baka
Jalisco	Xalli; ixco	površina pjeska
Mexico	mexīhco	u pupku mjesečevog jezera
Oaxaca	michin; huah; can	gdje imaju ribu
Tabasco	Huaxyacac	na vrhu/ na nosu tikve
Tlaxcala	tlapalco	mokra zemlja
Zacatecas	zacatl	mjesto trave

Izvor: izrada autorice prema Tibon G. (1980 2. izdanje)

Iako se majanski jezik koristi u više država Srednje Amerike, njegov utjecaj na španjolski jezik je znatno manji od utjecaja nahuatl jezika. Najpoznatija majanska riječ je: *siyar*, koja u hrvatskom znači; cigara. Riječ *tz'onot* (španj. *cenote*), označava prirodni izvor/bunar, a riječ *hamaca*, označava viseću mrežu. Također dvije savezne meksičke države dobile su ime po majanskim riječima. Ime države Yucatan dolazi od majanskih riječi '*yuk ak'atán*', što znači „ne razumijem te“. Campache je druga savezna država čije ime potječe iz majanskih riječi *kan peech*, što znači „zmije i krpelji“ (Tibon G 1980).

7. DANAŠNJI POTOMCI PRETKOLUMBOVSKIH NARODA (PO SUVREMENIM DRŽAVAMA) I NJIHOV UTJECAJ NA KULTURU

Iako su Španjolci pokorili mnogo pripadnika autohtonih naroda, njihovi potomci još danas žive i njeguju tradiciju, kulturu i običaje svojih predaka. Danas u mnogim državama Srednje Amerike, kao što su Meksiko, Guatemala, Belize, Honduras, El Salvador, žive potomci Asteka, Maja, Zapoteka i ostalih pretkolumbovskih naroda.

7.1. Meksiko

Meksiko ima veliku raznolikost etničkih grupa. Tijekom 2020. godine u Meksiku je proveden popis stanovništva koje provodi INEGI, gdje su stanovnici uz osnovni upitnik ispunjavali i prošireni upitnik. Prošireni upitnik se temeljio na jezičnim kriterijima (govornici autohtonih jezika), te su se prikupljale informacije o autohtonom stanovništvu i to putem samo prepoznavanja, odnosno stanovnici su se mogli deklarirati kao pripadnici autohtonih naroda i govornici autohtonih jezika, a da pri tome nisu trebali priložiti dokaz o stvarnoj pripadnosti (INEGI, 2022, pristup: 15.6.2024.).

Prema podacima INEGI-ja iz 2020. godine, 23,2 milijuna stanovnika Meksika, za sebe smatra da su domorodačkog podrijetla. U Meksiku udio autohtonog stanovništva iznosi 19,4%, a najviše Meksikanaca koji se smatraju domorodačkog podrijetla, živi u saveznoj državi Oaxaca (69,2%), Yucatanu (65,2%), Campeche (47,3%), Chiapas (36,8%) i Hidalgo (36,7%). Nadalje, u 13 saveznih država više od 20% stanovništva smatra se autohtonim narodom (INEGI, 2022, pristup: 15.6.2024.).

Prema podacima INEGI-ja u Meksiku je 2020. godine, 7,36 milijuna stanovnika govori autohtonim jezikom (3 ili više godina), a 2010. godine je 6,9 milijuna stanovnika govori autohtone jezike, što je povećanje za oko 6%. Najviše govornika autohtonih jezika (69,1% odnosno 16 milijuna) pripada dobnoj skupini od 15 do 64 godina (INEGI, 2022, URL, pristup: 15.6.2024.).

7.1.1. Maje

Današnji potomci naroda Maja u Meksiku nastanjuju poluotok i istoimenu saveznu državi Yucatan i savezne države Chiapas i Tabasco. Yucatanske Maje najbrojnija je skupina potomaka Maja, a žive na istoimenom poluotoku. Danas nijedan potomak Maja sebe ne naziva Majom, te se razlikuju po jezicima koje govore. Tako u Meksiku žive: Yucatanske Maje, Tzotzil. Hueasteci, Ch'ol, Chontal i dr. (INPI, 2018, URL, pristup: 20.6.2024.).

Tzotzil i Tzeltal jedni su od današnjih potomaka Maja koji žive na području savezne države Chiapas. Prema podacima INEGI-ja, te prema cenzusu iz 2020. godine u Meksiku 559 000 ljudi govori tzeltal, a njih 521 000 tzotzil jezikom, koji su veoma slični. Kulturna tradicija naroda još uvijek „živi“, osobito u izradu rukotvorina iako je sve manje pripadnika koji se time bave. Svaka osoba ima čak 3 imena: prvo je ime latinskog podrijetla, drugo je prezime španjolskog podrijetla, a treće je prezime autohtonog podrijetla. Autohtono prezime obično je preuzeto od imena biljaka, životinja ili prirodnih fenomena. Također narodi tzotzil i tzeltal imaju religijski sustav vjerovanja koji spaja elemente tradicionalnih majanskih vjerovanja s katoličanstvom (INPI, 2018, URL, pristup: 20.6.2024.).

Huasteci su današnji potomci Maja koji žive na sjeveroistoku Meksika na području koje se zove „La Huastica“. La Huastica je geografska i kulturna regija koja se nalazi u golfskom zaljevu i uključuje nekoliko saveznih država: Tamaulipas, Veracruz, Puebla, Hidalgo, San Luis Potosí, Queretaro i Guanajuato. Huasteci sebe nazivaju „Teenek“ što znači „oni koji žive na selu sa svojim jezikom i dijele običaje“. Većina članova zajednice njeguje tradiciju i tradicionalni način života, što uključuje izradu košara, lončarskih i tekstilnih predmeta. Kao i većina domorodačkih naroda dijelom su prihvatili kršćanstvo kao svoju religiju, ali su i zadržali vjerovanja, kulturu i običaje svojih predaka (INPI, 2018, URL, pristup: 20.6.2024.).

Narod Teeneka poznat je po svojim raskošnim festivalima, glazbi i plesu. Kao i u drugim kulturnim regijama zemlje, huastečki plesovi imaju mnogo varijanti, ovisno o mjestu (INPI, 2018, URL, pristup: 20.6.2024.).

Primjerice „Ples sa trakama“ jedna je od najspektakularnijih huastečkih manifestacija (potječe iz doba majanske civilizacije).

Slika 26. Huastečki ples s trakama

Izvor: Mexico Desconocido, <https://www.mexicodesconocido.com.mx/baile-de-las-cintas.html>, (pristup: 24.8.2024.)

Pleše se u parovima u krugu, a u središtu kruga nalazi se mladić koji nosi stup sa trakama različitih boja, po jednu za svakog plesača. Plesači izvode „evoluciju“ te formiraju cvijet s trakama, koje je simbol života (INPI 2018; Rubio 2020; Canaco Servytur 2024).

Potomci Maja koji žive u saveznoj državi Yucatan, Campeche i Quintana Roo, smatraju se direktnim potomcima Maja koje su živjele na poluotoku Yucatanu. Prema posljednjem cenzusu INEGI-ja iz 2020., u državi Yucatan, čak 537 500 stanovnika deklarira se kao potomci domorodačkih naroda. Jedan od običaja Maja kojeg današnji potomci prakticiraju je molba čuvaru planina Kanan K'aaxu za sječju mjesta gdje će saditi. Nadalje, kao i većina naroda domorodačkog podrijetla, i Yucatanske Maje su djelomično prihvatile kršćanstvo i to na način da su neke kršćanske elemente inkorporirali u svoja vjerovanja.

Hanal Pixan je tradicija koja se još danas prakticira u majanskim selima na poluotoku Yucatanu, a odvija se od 31. listopada do 2. studenog svake godine (INPI, 2018, URL, pristup: 20.6.2024.).

Slika 27. Hanal Pixan

Izvor: <https://meridaelite.com/en/blog/hanal-pixan/> (pristup: 25.8.2024.)

Hanal Pixan je majanska verzija poznate tradicije „Dan Mrtvih (španj. *El Dia de los Muertos*) koje se slavi diljem Meksika. Postoji mnogo inačica tradicije Dana Mrtvih, a razlikuju se od mjesta do mjesta i od savezne države do savezne države. Ova se tradicija od 2008. godine nalazi na UNESCO-voj listi Zaštićene kulturne nematerijalne baštine. Za vrijeme Hanal Pixana prave se ponude ili oltari koji se osvjetljaju voštanim svijeća, te se postavlja hrana kao što su pibes, slatki kruh i razno voće. Oltari su ukrašeni cvijećem, svijećama ali i fotografijama preminulih članova obitelji i prijatelja. Današnje Maje prakticiraju ovu tradiciju jer vjeruju da preminuli tih dana „imaju dopuštenje“ posjetiti svoju obitelj i rodbinu.

Ceremonija *Pau Puul* potječe iz doba civilizacije Maja, a izvodi se 24. lipnja. Svrha ceremonija je molitva za kišu. Početak ceremonije počinje u rano jutro kada djeca sakupljaju razne gmazove koji su povezani s vodom i stavljaju ih u različite posude. Nakon toga, ljudi se okupljaju i razbijaju posude, stvarajući buku sličnu gromu.

Sac Ha još je i danas jedna je od najvažnijih ceremonija za Maje. Do danas, Maje su očuvale ovu tradiciju i prenose je s generacije na generaciju jer vjeruju da će zemlja izgubiti ravnotežu ako se ovaj ritual ne izvede. Ceremonija se slavi u različito doba godine, pogotovo u trenutcima kada raste kukuruz (INPI, 2020; National Museum of the American Indian 2012; UNESCO 2008).

7.1.2. Zapoteci

Današnji potomci Zapoteka žive u Meksiku u saveznoj državi Oaxaci, a sebe nazivaju „*Binniza*“. Unutar Oaxace, Zapoteci se dijele na tri skupine i to prema geografskom području, a svaki narod ima svoj ustroj i način života. Prema posljednjem cenzusu INEGI-ja, 700 000 stanovnika Meksika govori zapotečkim jezikom (INEGI, 2020, URL, pristup: 20.6.2024.).

Još danas većina potomaka Zapoteka prakticira rituale, obrede i vjerovanja svojih predaka. Najvažniji vjerski ritual koji je opstao je pogrebni ritual. U većini zapotečkih sela, obveze su članova zajednice da ispunjavaju religijske ili političke dužnosti (INPI, 2017, 2020, URL, pristup: 20.6.2024.).

Festival *Guelaguetza* održava se svake godine u Oaxaci, te je najvažniji festival za današnje Zapoteke.

Slika 28. Festival Guelaguetza u Oaxaci

Izvor: <https://lolomercadito.com/blogs/news/oaxacas-guelaguetza-a-must-attend-event> (pristup: 18.8.2024.)

Ova proslava održava se svake godine u srpnju i traje 2 tjedna, te uključuje sudjelovanje različitih zapotečkih zajednica koje dolaze iz 8 različitih regija Oaxace. Podrijetlo ovog festivala i praznika započelo je prije čak 3000 godine kao proslava u čast božice kukuruza. Tijekom festivala odvijaju se 3 važne svečanosti u 3 dana. Ova je svečanost zapravo natjecanje u kojem se bira osoba – žena koja će biti predstavnica počasti. Predstavnica – žena se bira na temelju njezinog poznavanja svojih korijena, sposobnosti govorenja svog jezika (Mexico Kan Tours, 2024, URL, pristup: 20.6.2024.).

7.1.3. Totonaci

Današnji potomci Totonaka žive u Meksiku, u saveznom državama Puebla, Hidalgo i Veracruz. Prema posljednjem popisu stanovništva, oko 430 000 ljudi sebe smatra potomcima Totonaka (INEGI 2020; INALI 2020).

Ceremonija po imenu *El ritual de los Voladores* (hrv. ples letača) je totonački ples, koji se od 2009. godine nalazi na UNESCO-vom Popisu nematerijalne kulturne baštine.

Slika 29. Danza de los Voladores

Izvor: <https://mextrotter.com/es/Lexikon/baile-de-los-voladores/>, (pristup: 26.8.2024.)

Sama ceremonija je ples povezan s plodnošću, a njen cilj je izraziti poštovanje i harmoniju

prema prirodi i duhovnom svijetu. Povijest ove ceremonije seže u razdoblje prije španjolskog osvajanja Srednje Amerike. Nadalje, tijekom ceremonije 4 mladića penju se na jarbol visine od 18 do 40 metara. Sam jarbol je izrađen od nedavno posječenog stabla. Peti mladić nalazi se na platformi koja se nalazi na vrhu jarbola, te svira melodije na bubnju i flauti u čast suncu, „četiri vjetra i središnjoj – kardinalnoj točki“. Nakon čina prizivanja (sunca i vjetrova), plesači – voladori, bacaju se u prazninu s platforme na koju su vezani dugim konopima. Plesači u svom „letu“ okreću se i na taj način oponašaju let ptica dok se konop odmotava i polako se spuštaju na tlo (UNESCO, 2009, URL, pristup: 20.6.2024.).

Jedna od varijanti plesa Voladoresa je „Danza de los Guaguas“ odnosno Ples Guaguasa. Ovaj ples plešu potomci Totonaka koji žive u gradu Papantla u saveznoj državi Veracruz. Ples je povezan sa suncem i plodnošću (INPI, 2020, URL, pristup: 20.6.2024.).

7.1.4. Nahua

Za današnji autohtoni narod Nahua smatra se da su izravni potomci Asteka. Prema popisu stanovništva iz 2020. godine u Meksiku živi ukupno 1,651 milijuna stanovnika koji govore nahuatl jezikom (5 ili više godina). Nahua narodi žive u 15 saveznih država i distriktu grada Meksika, i to najviše u državama; Puebla, Morales i Hidalgo. U svakoj saveznoj državi Nahue imaju različite običaje, rituale i ponekad i pogled na svijetu (INEGI 2020; INPI 2017).

Članovi zajednica Nahua poznati su po raznim festivalima, ceremonijama i po svojoj šarenoj odjeći. Nahue su veoma poznate po očuvanju tradicije. Ceremonija po nazivom „Ples Kvecala“ (španj. *Danza de Quetzales*) jedna je od najpoznatijih tradicionalnih ceremonija.

Slika 30. Danza de Quetzales

Izvor: <https://elsouvenir.com/danza-de-los-quetzales-puebla-cuetzalan-danza-tradicion/> (pristup: 23.8.2024.)

Ovaj ples izvode članovi zajednica Nahue, ali i članovi zajednica Totonaka. Potječe iz razdoblja prije španjolskih osvajanja Srednje Amerike. Značenje plesa odnosi se na poljoprivredu i astronomiju, ali i na kult – štovanje sunca i vatre. Ples se izvodi u obliku križa, što podsjeća na strane svijeta, odnosno kardinalne točke u vjerovanju Nahua, a krug simbolizira rotaciju

vremena. Plesači na glavi imaju kružni ukras koji nalikuje na perje ptice kvecal koje se koristilo u prošlosti. Odjeća plesača šarena je i upotpunjena plaštom, zvečkama i čizmama s potpeticama. Upravo sa čizmama s potpeticama plesači udaraju o tlo i tako označavaju ritam (INPI, 2019, URL, pristup: 21.6.2024.).

Xochicuicatl Cuecuechtli ime je prve glazbeno kazališne predstave koja se isključivo izvodi na nahuatl jeziku te se koriste isključivo autohtoni instrumenti. Predstavu je 2012. godine napisao Gabriel Pareyon koji se bavio više od 10 godina književnim, jezičnim i glazbenim istraživanjima. Poetični smisao i tekst predstave dolazi iz istoimene pjesme koju je sakupio fratar Bernardino de Sahagun u 16. stoljeću. Fratar je napisao tekst prema pričanjima tadašnjih Asteka, koji su preživjeli osvajanje grada Tenochititlana od strane Španjolaca (*Xochicuicatl Cuecuechtli*, 2019, URL, pristup: 21.6.2024.).

Godine 2020. Nacionalni institut autohtonih naroda (INPI) objavio je album sa tradicionalnim pjesmama naroda Nuhue. *Sones de Custumbre* danas obuhvaćaju generičke i instrumentalne verzije rituala i ceremonija koji su poznati kao Costumbre. Pjesme sadrže dijelove koji su korišteni prekolumbovskim glazbenim praksama i ritualima i elementima koji su tipični za razdoblje nakon španjolskih osvajanja. Glazba i ples se pojavljuju kao element koji je povezan sa ritualima zahvalnosti (INPI, 2020, URL, pristup: 21.6.2024.).

7.2. Guatemala i Honduras

Prema posljednjem popisu stanovništva, Guatemala je 2018. godine ima 14,9 milijuna stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika, čak 41,7% stanovnika se deklariraju kao Maje, odnosno 7,14 milijuna. Guatemala je administrativno podijeljena na 22 departmana. U čak 4 departmana Maje čine više od 93% stanovništva, dok u 8 departmana čine više od 50% stanovništva. Iako Maje čine gotovo polovicu stanovništva Guatemale, još danas postoji diskriminacija i segregacija Maja. Od 1960. do 1996. godine u Guatemali je trajao građanski rat, u kojem je ubijeno 200 000 ljudi. Tijekom „Tihog holokausta“ koji je trajao od 1981. do 1983. godine, ubijeno je 134,6 tisuća Maja, što su Ujedinjeni narodi prozvali genocidom nad Majama (Instituto Nacional de Estadística Guatemala 2018; Oster Ryan 2024).

Guatemala je multikulturalna zemlja, u kojoj koegzistiraju 4 različite kulture: Maje, Xince, Garifune i Ladine. Kulture Xinca, Garifuna i Ladina ne pripadaju majanskoj kulturi.

U Guatemali trenutno živi 22 majanske zajednice, od kojih je najbrojnija „Kekchi/Q'eqchi'„. Kekchi žive u departamentu Quiche, te govore kekčanskim jezikom koji je varijanta majanskog jezika. Nadalje, danas u Guatemali još postoji 22 majanska jezika, od kojih je četvero (Itza, Mopa, Teciteco i Uspanteco) na rubu izumiranja. Zbog opasnosti od izumiranja

majanskih jezika, u Guatemali je osnovan je institut - Akademija majaskih jezika u Guatemali (španj. *La Academia de Lenguas Mayas de Guatemala*) čiji je posao očuvanje i promocija višejezičnosti u zemlji. Institut provodi programe sa starješinama autohtonih zajednica kako bi stvorili književna djela i nastavili podučavati jezik budućim generacijama (Velasquez Safira, URL, pristup: 23.6.2024.).

Maje u Guatemali prihvatile su kršćanstvo kao religiju, ali su i zadržale običaje i vjerovanja svojih predaka. Vjerovanje guatemalskih Maja temelji se i na kršćanskim i autohtonim elementima. Kroz cijelu godinu diljem majanskih sela u Guatemali održavaju se razni festivali i predstave. Festivali, predstave i plesovi temelje se na majanskom sustavu vjerovanja kod tumačenja svijeta i života, ali sadrže i katoličke elemente. Sudionici u plesovima nose šarene kostime koji predstavljaju majanska božanstva. Jedan od najvažnijih i najvećih festivala u Guatemali je Nacionalni festival folklora (španj. *La Fiesta Nacional Indígena de Guatemala*) na kojem sudjeluju guatemalski potomci Maja (Velasquez Safira; Menchu Rigoberta 1984).

Slika 31. Nacionalni folklorni festival

Izvor: <https://landedtravel.com/destinations/festivals-celebrations/> (pristup: 18.8.2024.)

Također u Guatemali postoji više od 10 majanskih plesova koji prikazuju rituale, pobjede i poraze, ratove, žrtvovanja. Svi plesovi su vezani uz zajedničku povijest Maja koja je ispričana u knjizi iz 15. stoljeća Popol Vuhu. Kao i kod Maja u Meksiku, i kod Maja u Guatemali kukuruz je, najvažnija biljka, te je temelj poljoprivrede (Velasquez Safira; Menchu Rigoberta 1984).

Prema podacima iz 2013. godine u Hondurasu živi 33 256 Maje koje sebe nazivaju „Ch’ortí“ te potječu iz majanskih gradova Copana i Quirigue koji su se nalazili na području današnjeg Hondurasa. Ch’ortí govore istoimenim jezikom koji pripada majanskoj jezičnoj skupini (Minority Rights Group, 2018, URL, pristup: 24.6.2024.).

Znanstvenici smatraju da su se pripadnici naroda Ch’ortí, od Maja odvojili i prije španjolskih osvajanja, te da su povezani s narodom Choles koji danas živi u 2 savezne meksičke

države: Tabasco i Chiapas (Arbeiter-Samariter-Bund, 2021, URL, pristup: 18.9.2024.).

Današnji pripadnici naroda Ch'ortí u Hondurasu izgubili su i jezik, kulturu i svoju tradicionalnu kulturnu nošnju, a Ch'ortí koji žive u Guatemali uspjeli su zadržati svoje običaje i kulturu, a svoju tradicionalnu nošnju nose svakodnevno (Arbeiter-Samariter-Bund, 2021, URL, pristup: 18.9.2024.).

8. ZAKLJUČAK

Narodi Maje, Asteci, Miksteci, Zapoteci, Huasteci, Tolteci , kao i grada Teotihuacana izvorne su kulture i civilizacije današnjih država Srednje Amerike. Najviše pretkolumbovskih civilizacija nastanilo je područje današnjih država Meksika, Hondurasa i Guatemale. Dominacija pretkolumbovskih civilizacija današnjim područjem Srednje Amerike trajala je više od 2000 godina, i to sve do 16. stoljeća kada je posljednja civilizacija, ona astečka, bila pokorena od strane Španjolaca. Iako je već prošlo više od 400 godina, nakon kraja i propasti posljednje pretkolumbovske civilizacije, njihov utjecaj je vidljiv još i danas, djelomice jer poneki elementi njihovih kultura i tradicija još danas nisu sasvim razjašnjeni te su obavijeni mnogim misterijima.

Pretkolumbovske civilizacije bile su izvanredan primjer razvoja ljudskog društva, kulture, znanosti i umjetnosti. Svaka civilizacija ostavila je svoj utisak u povijesti čovječanstva. Maje su možda i najpoznatija civilizacija srednjeg vijeka u Srednjoj Americi, te su bile vrsni ratnici, osvajači, ali i graditelji, čemu svjedoči arheoloških kompleks Chichen Itza koja je ubrojena u 7 svjetskih čuda novog vijeka, a ujedno se i nalazi na UNESCO-vom Popisu svjetske baštine. Narod Asteka bio je ratnički i osvajački narod, a ujedno i posljednja pretkolumbovska civilizacija, čija ostavština i baština ostavila je značajan trag u modernoj arhitekturi.

Kulturna i materijalna baština civilizacija Srednje Amerike još uvijek ima veliki utjecaj na današnje stanovništvo, a posebice na potomke i Maja, Asteka, Zapoteka i dr., koji i dalje njeguju običaje i kulturu svojih predaka. Primjerice, potomci naroda Totonak još danas obilježavaju i njeguju ritual *Danza de los Voladores* koji je star preko 500 godina.

Nadalje, osim kulturnog i umjetničkog utjecaja, materijalna baština kao što su spomenici, ruševine ondašnjih gradova, veoma su popularni kod povjesničara, arheologa, antropologa. Mnogi spomenici i građevine pretkolumbovskih naroda pod zaštitom su UNESCO te se nalaze na Popisu svjetske baštine, a ujedno su i veoma popularne turističke atrakcije koje godišnje posjećuje nekoliko milijuna turista. Nadalje, Chichen Itza jedino je arheološko nalazište kojeg više posjećuju strani nego domaći posjetitelji, a El Tajin je nalazište sa najvećim jazom između stranih i domaćih posjetitelja.

Osim svoje bogate povijesti, umjetnosti i kulture, civilizacije Srednje Amerike ostavile su i svoje jezike. Danas nekoliko milijuna ljudi diljem Sjeverne i Južne Amerike govori jezike pretkolumbovskih civilizacija. Primjerice, nahuatl bio je jezik Asteka, te je imao veliki utjecaj na današnji španjolski koji se govori na području Srednje Amerike, ali i utjecaj na druge jezike.

Zaključno, iako je prošlo više od 400 godina od kada je posljednja pretkolumbovska

civilizacija pokorena, njihov utjecaj je veoma snažan i vidljiv još danas. Današnji potomci ovih naroda njeguju tradiciju, kulturu i običaje svojih predaka te ih prenose svojim potomcima te na taj način čuvaju kulturološke vrijednosti svojih predaka.

Izjava o autorstvu

MEDIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU

Bana Josipa Jelačića 22/a, Čakovec

IZJAVA O AUTORSTVU

Završni/diplomski rad isključivo je autorsko djelo studenta te student odgovara za istinitost, izvornost i ispravnost teksta rada. U radu se ne smiju koristiti dijelovi tuđih radova (knjiga, članaka, doktorskih disertacija, magistarskih radova, internetskih i drugih izvora) bez pravilnog citiranja. Dijelovi tuđih radova koji nisu pravilno citirani, smatraju se plagijatom i nezakonitim prisvajanjem tuđeg znanstvenog ili stručnoga rada. Sukladno navedenom studenti su dužni potpisati izjavu o autorstvu rada.

Ja, VJERA PETROVIĆ (ime i

prezime studenta) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću,

izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog/diplomskog rada pod naslovom

PREKOLUMBOVSKE CIVILIZACIJE I NJINOV UTJECAJ NA
KULTURU, JEZIK I TURIZAM DANAŠNJIH DRŽAVA NA
PODRUČJU SREDNJE AMERIKE

te da u navedenom radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

Student/ica:

V. Petrović

(vlastoručni potpis)

Literatura

1. Angulo, V. J., (2003.): *Teotihuacan: City of the Gods*, Monclém Ediciones, Meksiko
2. Arbeiter-Samariter-Bund, <https://asb-latam.org/quienes-son-los-chortis/>, (Datum pristupa: 18.9.2024.)
3. Archaeological Institute of America (2014.): *World of the Aztecs: 5 Sites Under Mexico City*, Archaeology Magazine
4. Bennett R., Coon J., Henderson R., (2016.): *Introduction to Mayan Linguistics*, Language and Linguistics Compass, UC Santa Cruz
5. Campagno, M., (2007.): *El origen de los primeros Estados: La „revelucion urbana“ en America precolombiana*, Eudeba, Buenos Aires
6. Campbell L., Kaufman T., Smith-Stark C. T., (1986.): *Meso-America as a Linguistic Area*, Linguistic Society of America
7. Campbell, L., (2013.): *Historical Linguistics: An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh
8. Canaco Servytur Huasteca Potosina, <https://www.canacohuastecapotosina.org/post/las-tradiciones-y-festividades-de-la-huasteca-potosina>, (Datum pristupa: 23.6.2024.)
9. Carr, C. W. D., (2016.): *Lectura Del Náhuatl*, Instituto Nacional de Lenguas Indigenas, Ciudad de Mexico
10. CIA.gov, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/mexico/summaries/>, (Datum pristupa:20.4.2024.)
11. CIA.gov, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/guatemala/>, (Datum pristupa: 16.7.2024.)
12. Coe D. M., Koontz R., (2013.): *Mexico: From the Olmecs to the Aztecs*. 7. izdanje, Thames & Hudson, New York
13. Diccionario del Español de México, <http://dem.colmex.mx> (Datum pristupa: 15.6.2024.)
14. Diehl, R.,. (2004.): *The Olmecs America's First Civilization (Ancient Peoples & Places)*, Thames & Hudson, London
15. Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Mexico/Demographic-trends#ref27388>, (Datum pristupa: 21.4.2024.)
16. Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Guatemala>, (Datum pristupa: 10.4.2024.)
17. Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Olmec> (Datum pristupa: 1.4.2024.)

18. England C. N., Zavala R., (2013.): *Mayan Languages*, Oxford bibliographies in linguistics, Oxford University
19. Estrada-Belli, F., (2011.): *The First Maya Civilization, Ritual and Power before the Classic Period*, Routledge, Milton Park
20. Fine Arts Museums of San Francisco, Los Angeles County Museum of Art (2010): *Olmec: Colossal Masterworks of Ancient Mexico*, Yale University Press, New Haven
21. Gobierno de Mexico, <https://estadisticas.inah.gob.mx/>, (Datum pristupa: 26.6.2024.)
22. Gobierno de Mexico, <https://www.gob.mx/tramites/turismo>, (Datum pristupa: 16.7.2024.)
23. Gobierno de Mexico, <https://estadisticas.inah.gob.mx/>, (Datum pristupa: 25.5.2024.)
24. Instituto Cervantes, Vitores Fernandez D., (2023.): *El español: una lengua viva. Informe 2023*, Académica del Instituto Cervantes, Madrid
25. Instituto Hondureño de Antropología e Historia, IHAH <https://ihah.hn/parque-arqueologico-copan/> (Datum pristupa: 1.6.2024.)
26. Instituto Hondureño de Turismo, IHT <https://www.iht.hn/es/Ingreso-de-visitantes> (Datum pristupa: 1.9.2024.)
27. Instituto Lingüístico de Verano en Mexico, SIL, https://mexico.sil.org/es/lengua_cultura/nahuatl, (Datum pristupa: 7.6.2024.)
28. Instituto Lingüístico de Verano en Mexico, SIL https://mexico.sil.org/es/lengua_cultura/maya, (Datum pristupa: 8.6.2024.)
29. Instituto Nacional de Antropología e Historia, INAH https://lugares.inah.gob.mx/en/zonas-arqueologicas/zonas/1685-palenque.html?lugar_id=1685, (Datum pristupa: 25.5.2024.)
30. Instituto Nacional de Antropología e Historia, INAH https://lugares.inah.gob.mx/en/zonas-arqueologicas/zonas/1884-chich%C3%A9n-it%C3%A1.html?lugar_id=1884, (Datum pristupa: 5.3.2024.)
31. Instituto Nacional de Antropología e Historia, INAH https://lugares.inah.gob.mx/en/zonas-arqueologicas/zonas/1895-uxmal.html?lugar_id=1895, (Datum pristupa: 27.5.2024.)
32. Instituto Nacional De Estadística Guatemala, <https://www.ine.gob.gt/censo-poblacion/>, (Datum pristupa: 23.6.2024.)
33. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/default.html> (Datum pristupa: 15.6.2024.)

34. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/indicadores/?ind=6200240496&tm=6#D6200240496> 132, (Datum pristupa: 8.6.2024.)
35. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/tabulados/interactivos/?pxq=LenguaIndigena Lengua 04 59db9355-f227-4ca4-a3a0-dbb899edbaef&idrt=132&opc=t>, (Datum pristupa: 8.6.2024.)
36. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/tabulados/interactivos/?pxq=LenguaIndigena Lengua 05 b53071ff-aae2-48d6-84d1-13a3eb054601&idrt=132&opc=t>, (Datum pristupa: 7.6.2024.)
37. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/tabulados/interactivos/?pxq=LenguaIndigena Lengua 06 24d1d47e-9aff-464e-89ef-7c55580084f6&idrt=132&opc=t>, (Datum pristupa: 8.6.2024.)
38. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/tabulados/interactivos/?pxq=LenguaIndigena Lengua 02 2fc3e39a-e279-413e-897d-6240bc5bf881&idrt=132&opc=t>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
39. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/tabulados/interactivos/?pxq=LenguaIndigena Lengua 07 f1908b4a-e833-4234-9a0f-3207d7207d15&idrt=132&opc=t>, (20.6.2024.)
40. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/indicadores/?ind=6200240453&tm=6#D6200240453> 132, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
41. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/indicadores/?ind=6200240453&tm=6#tabMCcollapse-Indicadores>, (Datum pristupa: 21.6.2024.)
42. Instituto Nacional de Estadística y Geografía, INEGI <https://www.inegi.org.mx/app/indicadores/?ind=6200240431&tm=6#D6200240431> 132, (Datum pristupa: 22.6.2024.)
43. Instituto Nacional de Lenguas Indígenas, INALI <https://www.gob.mx/cms/uploads/attachment/file/12590/totonacos.pdf>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
44. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas, INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/mayas-etnografia/>, (Datum pristupa: 15.6.2024.)
45. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas, INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/huastecos-etnografia/>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)

46. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas, INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/tsotsiles-tzotziles-etnografia/> (Datum pristupa: 20.6.2024.)
47. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas, INPI <https://www.gob.mx/inpi/articulos/etnografia-del-pueblo-huasteco-de-san-luis-potosi-teenek> (2018, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
48. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/zapotecos-etnografia/>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
49. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://www.gob.mx/inpi/articulos/etnografia-del-pueblo-zapoteco-del-istmo-de-tehuantepec-binniza>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
50. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/totonacos-etnografia/>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
51. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/nahuas-de-veracruz-etnografia/>, (Datum pristupa: 21.6.2024.)
52. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://www.gob.mx/inpi/articulos/sones-de-costumbre-nahuas-sonidos-del-mexico-profundo>, (Datum pristupa: 21.6.2024.)
53. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://www.gob.mx/inpi/agenda/danza-de-quetzales-nahua-de-zautla-puebla> (Datum pristupa: 21.6.2024.)
54. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/mixtecos-etnografia/>, (Datum pristupa: 21.6.2024.)
55. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://www.gob.mx/inpi/articulos/etnografia-del-pueblo-mixteco-nuu-savi>, (Datum pristupa: 21.6.2024.)
56. Instituto Nacional de los Pueblos Indígenas INPI <https://atlas.inpi.gob.mx/purhepecha-etnografia/>, (Datum pristupa: 22.6.2024.)
57. Ivanoff P., Asturias A. M., (1973.): *Monuments of Civilization Maya*, Grosset & Dunlap, New York
58. Licon G. E., (2001.): *Vanished Mesoamerican civilizations The History and Cultures of the Zapotecs and Mixtecs* Sharpe Reference, Armonk, New York
59. Manchu, R., (1984.): *I, Rigoberta Manchu: An Indian woman in Guatemala*, Verso; New York
60. Marcus, J., (1978.): *Archaeology and Religion: A Comparison of the Zapotec and Maya*, Taylor & Francis, Milton Park

61. Masson A. M., Freidel A. D., (2002.): *Ancient Maya Political Economies*, AltaMira Press, Walnut Creek, California
62. Matos Moctezuma, E. (1994.): *The Great Temple of the Aztecs: Treasures of Tenochtitlan*, Thames & Hudson, New York
63. Mayas ruins website, <https://www.themayanruinswebsite.com/copan2.html>, (Datum pristupa: 25.5.2024.)
64. Mexico Kan Tours, <https://www.mexicokantours.com/post/the-guelaguetza>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
65. Miller E. M., (2012.): *The Art of Mesoamerica*, Thames & Hudson; 5. izdanje, London
66. Minority Rights Group, <https://minorityrights.org/communities/maya-chorti-2/>, (Datum pristupa: 24.6.2024.)
67. National Museum of the American Indian https://www.si.edu/object/yt_gv66-uTm3go, (Datum pristupa: 15.6.2024.)
68. Navarro I., (2009.) *Predicados complejos con le en español mexicano*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona
69. Oster, R. (2024.): *Guatemalan Civil War 1960-96*, Strategic Studies Institute, Carlisle
70. Penny, J. R., (2005.): *A History of the Spanish Language*, Cambridge University Press, Cambridge
71. Rosenswig, M. R., (2009.): *The Beginnings of Mesoamerican Civilization Inter-regional Interaction and the Olmec*, Cambridge University Press, Cambridge
72. Rubio, M. N., (2020.): *Cultura huasteca: historia, características e influencias* <https://psicologiymente.com/cultura/cultura-huasteca>, (Datum pristupa: 26.6.2024.)
73. Saunders, J. N., (2004.): *Ancient Americas: The Great Civilisations*, Sutton Pub Ltd, Stroud
74. Schele L., Mathews P. (1999.): *The Code of Kings; The Language of Seven Sacred Maya Temples and Tombs*, Simon & Schuster, New York
75. Schmal P. J., (2020.): *The History of the Nahuatl Language: From Aztlan to the Present Day*
76. Sharer, J. R., (2009.): *Daily Life in Maya Civilization*, 2. izdanje, Greenwood Press, Westport, Connecticut
77. Sharer J. R., Traxler P. L., (2005.): *The Ancient Maya*, Stanford University Press, Stanford, California
78. Sonderegger C., Punta C., (2004.): *América Precolombiana: Síntesis Histórica, Antología Y Análisis De Su Arte Plástico*, Nobuko

79. Taube, K. A., (1992.): *The Major Gods of Ancient Yucatan*, Dumbarton Oaks, Washington DC
80. Tibón, G., (1980.): *Historia del nombre y de la fundación de México*, 2 izdanje, Fondo de Cultura Económica, México
81. Townsend, R., (2009.): *The Aztecs* 3. izdanje, Thames & Hudson, London
82. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/statesparties/gt/>, (Datum pristupa: 28.6.2024.)
83. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/bz/>, (Datum pristupa: 28.6.2024.)
84. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/statesparties/hn/>, (Datum pristupa: 29.6.2024.)
85. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://www.unesco.org/en/world-heritage/list?f%5B0%5D=countries%3Afb122b8c-ddac-56b3-ad39-e7c50dbc5950> , (Datum pristupa: 30.6.2024.)
86. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://www.unesco.org/en/brief/>, (Datum pristupa: 20.5.2024.)
87. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://ich.unesco.org/doc/src/01852-EN.pdf>, (Datum pristupa: 20.5.2024.)
88. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/criteria/>, (Datum pristupa: 20.5.2024.)
89. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/414/>, (Datum pristupa: 21.3.2024.)
90. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/415/>, (Datum pristupa: 25.3.2024.)
91. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/412/>, (Datum pristupa: 18.3.2024.)
92. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/631/>, (Datum pristupa: 20.5.2024.)
93. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/411/>, (Datum pristupa: 25.5.2024.)
94. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/483/>, (Datum pristupa: 5.3.2024.)
95. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO, <https://whc.unesco.org/en/list/791/>, (Datum pristup: 5.5.2024.)

96. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/64>, (Datum pristupa: 6.3.2024.)
97. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/149>, (Datum pristupa: 10.6.2024.)
98. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://whc.unesco.org/en/list/129>, (Datum pristupa: 11.6.2024.)
99. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://ich.unesco.org/en/RL/indigenous-festivity-dedicated-to-the-dead-00054>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
100. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO <https://ich.unesco.org/es/RL/la-ceremonia-ritual-de-los-voladores-00175>, (Datum pristupa: 20.6.2024.)
101. Velasquez, S., <https://www.guatemalaexplorer.com/facts-about-mayan-culture-guatemala-today/>, (Datum pristupa: 23.6.2024.)
102. Visitar Teotihuacan, <https://www.visitarteotihuacan.com/yacimiento/el-templo-de-la-quetzalpapalotl-el-palacio-de-los-jaguares-y-los-caracoles-emplumados/>, (Datum pristupa: 20.3.2024.)
103. Whittaker, G., (1983.): *The structure of the Zapotec calendar. In Calendars in Mexico and Peru*, Oxford Press, London.
104. Xochicuicatl Cuecuechtli, <https://xcc.mx/>, (Datum pristupa: 21.6.2024.)
105. Zakon o autohtonim jezicima Meksiko, <https://site.inali.gob.mx/Micrositios/LGDLPI/>, (Datum pristupa: 5.6.2024.)

Popis ilustracija

Slika 1. Države Srednje Amerike	2
Slika 2. Geografski položaj pojedinih pretkolumbovskih civilizacija	8
Slika 3. Teritorij civilizacije Maja	9
Slika 4. Geografski položaj civilizacije Asteka.....	12
Slika 5. Astečki "Sunčev kamen"	14
Slika 6. Maska boga Xiuhtecuhtli-a.....	15
Slika 7. Teritorij civilizacije Miksteke.....	15
Slika 8 Geografski položaj i naselja civilizacije Zapotek	17
Slika 9. Geografski položaj Teotihuacan civilizacije	20
Slika 10. Geografski položaj civilizacije Tolteka.....	22
Slika 11. Geografski položaj civilizacije Olmeka	23
Slika 12. Oltar 4 u La Venti	24
Slika 13. Spomenik Stela C.....	25
Slika 14. Plan grada Teotihuacana.....	29
Slika 15. Sunčeva piramida	30
Slika 16. Plan grada Monte Albana	32
Slika 17. Skica plana grada Tenochititlana	34
Slika 18. Model rekonstrukcije Templo Mayora u Tenochtitlanu.....	34
Slika 19. Piramida Niša u El Tajinu	36
Slika 20. Hram Natpisa	37
Slika 21. Plan arheološkog nalazišta Chichen Itze	38
Slika 22.. El Castillo	39
Slika 23. Plan nalazišta grada Tikala	41
Slika 24. Područje na kojem se govori jezik Nahuatl	58
Slika 25. Zemljopisna rasprostranjenost majanskih jezika	60
Slika 26. Huastečki ples s trakama	66
Slika 27. Hanal Pixan.....	66
Slika 28. Festival Guelaguetza u Oaxaci.....	68
Slika 29. Danza de los Voladores	68
Slika 30. Danza de Quetzales	69
Slika 31. Nacionalni folklorni festival	71

Graf 1. Ukupan broj posjetitelja u Meksiku od 2019. do 2023. godine.....	3
Graf 2. Ukupan broj posjetitelja Guatemale u razdoblju od 2019. do 2023. godine	5
Graf 4 Ukupan broj stranih posjetitelja Hondurasa od 2019. do 2023. godine	6
Graf 5. Teotihuacan: ukupan broj posjetitelja od 2016. do 2023. godine (u milijunima)	
.....	44
Graf 6. Teotihuacan: Odnos domaćih i stranih posjetitelja	45
Graf 7. Monte Alban: ukupna posjećenosti od 2016. do 2023. godine (u milijunima)	
.....	45
Graf 8. Monte Alban: odnos stranih i domaćih posjetitelja od 2016. do 2023.godine	
.....	46
Graf 9. Templo Mayor: Ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)	
.....	47
Graf 10. Templo Mayor: odnos stranih i domaćih posjetitelja od 2016. do 2023. godine	
.....	48
Graf 11. Palenque: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u milijunima)....	48
Graf 12. Palenque: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine ..	49
Graf 13. Chichen Itza: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u milijunima)	
.....	50
Graf 14. Chichen Itza: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine	
.....	51
Graf 15 Uxmal: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)	52
Graf 16. Uxmal: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine	53
Graf 17. El Tajin: ukupna posjećenost od 2016. do 2023. godine (u tisućama)	54
Graf 18. El Tajin: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2016. do 2023. godine	55
Graf 19. Copan: ukupna posjećenost od 2019. do 2023. godine (u tisućama).....	56
Graf 20. Copan: odnos domaćih i stranih posjetitelja od 2019. do 2023. godine	57

Tablica 1. Kriteriji UNESCO-a	27
Tablica 2. Teotihuacan: zadovoljeni kriteriji UNESCO-a	28
Tablica 3. Monte Alban: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji	31
Tablica 4. Tenochtitlan: zadovoljeni UNESCO-v kriterij.....	33
Tablica 5 El Tajin: Zadovoljeni kriteriji UNESCO-a.....	35
Tablica 6. Palenque: zadovoljeni kriteriji UNESCO-a.....	37
Tablica 7. Chichen Itza: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji	38
Tablica 8. Uxmal: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji	40
Tablica 9. Tikal: zadovoljeni UNESCO-vi kriteriji.....	41
Tablica 10. Copan: zadovoljeni kriteriji UNESCO-a	42
Tablica 11. Španjolske riječi koje potječu iz Nahuatl jezika	62
Tablica 12. Nazivi meksičkih saveznih država koja su Nahuatl podrijetla.....	63